

૪૮૯૧

હિંદુસ્તાનનો નવો ઇતિહાસ.

મુખ્ય કરીને ગુજરાતી પાંચમા તથા છઠ્ઠા, વ્યને અંગ્રેજી પેહેલા,
બીજા વ્યને ત્રીજા ધોરણોના વિદ્યાર્થીઓને માટે.

રચનાર

મેરવાનજી એટલજી દાડવાલા

તથા

જમશેદજી દોરાયજી મિસ્ત્રિ

પૂના કેમ્પ ગવર્નમેંટ ઈંગ્લીશ સ્કૂલના

પેહેલા તથા બીજા આસિસ્ટન્ટ માસ્ટરો.

સને ૧૮૯૭ ના ૨૫ માં એપ્રિલ મુજબ રીપ્રિન્ટ કરીછે.

મુંબઈ:

નંદા. રે. રાણીનાના પ્રિન્ટિંગ પ્રેસમાં છાપીછે.

સને ૧૮૯૧.

કિંમત ૨૫ પાના.

પ્રસ્તાવના.

શિક્ષક તરીકેના અમારા અનુભવમાં હાલના છપાએલા ઇતિહાસ ઈંગ્રેજી ત્રીજા ધોરણ સુધી શીખતા છોકરાઓને ઝાઝા માફકસર આવતા નહીં હોવાથી આ ઇતિહાસમાં બધી જાણીતી તથા અગત્યની બાબતોનો સેહેલી, રસીલી તથા શુદ્ધ ભાષામાં સમાવેસ કરી આ પુસ્તક રચ્યું છે. આ પુસ્તકથી શિક્ષકોની મહેનત અતી સેહેલ થઈ જશે એવી આશા રાખવામાં આવેછે. કારણ કે આ ચોપડીમાં નજીવી ભલતી બાબતો ઉમેરી નથી, તેમજ શીખવવા લાયકની અગત્યની બાબતો તેમાંથી કાઢી નાંખી નથી. કેટલાક ઇતિહાસ જે હાલમાં નિરાશોમાં ચલાવવામાં આવેછે તે એટલા બધા તો અધુરછે કે તેમાં અગત્યની બાબતોખી પડતી મુકવામાં આવીછે. એક બનાવને વારતે કોઈ ઇતિહાસમાં શું વરસ તો ખીજમાં ખીજુંજ જોવામાં આવશે. માટે ઍલ્ફિનસ્ટન, લેથબ્રિજ વગેરે મોટા મોટા ઇતિહાસ કર્તાઓનાં પુસ્તકમાંથી તથા ખીજા ધણાક ઇતિહાસોમાંથી સંભાળ રાખીને અંશ વગસ લખ્યાં છે. કોઈ ઇતિહાસમાં ધડ પૂછડાં વગરનું લંબાણ ટાહેલું ચલાવ્યું છે, જે આ પુસ્તકમાં જોવામાં આવશે નહીં. મહાન પુરૂષો તથા સ્ત્રીઓના ટુંક હેવાલો, જે હમેશા પરિક્ષામાં પૂછવામાં આવેછે, તે આ પુસ્તકમાં સમાવ્યાં છે. શીખનારાઓને ઉપયોગી તેમજ સસ્તું પણ એજ મતલબથી રચનારાઓએ આ પુસ્તક રચ્યું છે.

રાષ્ટ્રઆતમાં હિંદુસ્તાનના નકશો મુખ્ય લડાઇઓ તથા તેનાં વરસ સાથે આપ્યો છે તેખી આશા છે કે અભ્યાસીઓને ધણો ફાયદો કરશે. અતી સંભાળ છતાંખી જો કાંઈ ખામી શિક્ષકોને આ પુસ્તકમાં માલમ પડે તો તેના રચનારને લખી જણાવ્યાથી ખીજી આવૃત્તિમાં તે પર મોઢી ખુશીથી ધ્યાન આપવામાં આવશે.

મેરવાનજી એદલજી દાર્વાલા

તથા

જમશેદજી દોરાયજી મિસ્ત્રિ.

પૂના નવેમ્બર ૧૮૯૧.

૪૮૬૧

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ હું.

હિંદુસ્તાન જો કે એક દેશ છે તોપણ તેની મિત્ર, પોહોળી વસ્તીને લીધે તે એક ખંડ જેવો છે. એનું અસલ નામ ભરત રાજ્ય પરથી ભરતખંડ, અને તેથીજી જીનું નામ આર્યવર્ત છે કારણ કે તે અસલી આર્યન લોકોની ભૂમી હતી. એની લંબાઈ ૧૯૦૦ માઈલ, પોહોલાઈ ૧૮૦૦ માઈલ, અને ક્ષેત્રફળ ૧૬ લાખ ચોરસ માઈલ છે. તથા વસ્તી આશરે એકાદાશી કરોડ માણસની છે.

વેદ પ્રમાણે અસલી હિંદુઓના ચાર વર્ગ હતા:—બ્રાહ્મણ, એટલે ધર્મ ગુરૂનો વર્ગ. ક્ષત્રી, એટલે રાજા અને લડવૈયાઓનો વર્ગ. વૈશ્ય એટલે ખેડુત, તથા ધંધાદારી અને કારીગરોનો વર્ગ. શુદ્ર, એટલે હિંદુસ્તાનના અસલના મૂળ વતનીઓ, અને નોકરોનો વર્ગ.

બૌદ્ધ ધર્મ:— ઇ. સ. ૬૦૦ ની અગાઉ હિંદુસ્તાનમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો થયો. એ ધર્મનો સ્થાપનાર રાઝયમુની, ગૌતમ અથવા બુદ્ધ હતો. એ ઇ. સ. પૂર્વે ૫૬૮ માં જન્મ્યો હતો. એ અયોધ્યાના રાજાનો વારસ હતો. તેનું ધ્યાન પ્રથમથીજ ધર્મ સંબંધી બાબદોપર લાગેલું હતું, તેથી તેના બાપે ત્રીશ વરસ સુધી મેહેલમાંજ રાખ્યો હતો તોપણ તે રાજપાટ તથા કુન્યાઈ મોજશોખ ત્યાગ કરી જંગલમાં એકાંતવાસ જઈ રહ્યો. છ વરસ કુદરતનો અભ્યાસ કર્યા પછી તેણે એક નવો ધર્મ સ્થાપ્યો, જેને બૌદ્ધ ધર્મ કહે છે. તે ધર્મના માનનારાઓ હજી પણ ટિબેટ, ચીન, સિઆમ, બ્રહ્મદેશ, સિલાન વગેરે ઠેકાણે છે. કુન્યામાં સૌથી મોટી વસ્તી બૌદ્ધ ધર્મ પાળ-

નારાની છે. માણસ જાત વચ્ચે કાંઈ પણ તફાવત ન રાખતાં તેઓને એક સરખાં ગણવાં; તથા માણસના મરણ પછી તેઓની કરણી પર તેઓનું સુખ આધાર રાખે છે, અને તે સુખ દુન્યાઈ મોજ શાખ છોડી દઈ કુદરત તરફ જ્યાં લગાડવાથી, તથા સાચી રીતે વરતવાથી મળે છે, એ તેનાં કરમાનો હતાં. એ ઈં સં પૂર્વે ૫૩૩ માં મરણ પામ્યો. પછી વેદ તથા બૌદ્ધ ધર્મના મુળતત્વો પ્રમાણે જૈન ધર્મ ઉત્પન્ન થયો. એ ધર્મના લોકો પ્રાણી માત્રને ખીલકુલ ઈજ્જત કરતા નથી. તેઓની વસ્તી ગુજરાત અને કર્ણાટકમાં વિશેષ છે.

હસ્તીનાપુર:—ઈં સં પૂર્વે આશરે પાંચ હજાર વરસ ઉપર પાંડવ અને કૌરવ જોડા પિત્રાઈ હતા તેઓ વચ્ચે કાંઈ જગ્યાના વાંધા બાબત દિલ્હીની ઉત્તરે પાનીપતના મેદાનમાં એક લડાઈ થઈ. જેમાં પાંડવો જીત્યા, અને દિલ્હીમાં રાજ કરવા લાગ્યા. તેની પેઠેલાં તેઓ દિલ્હીથી ૬૦ માઈલ દૂર હસ્તીનાપુરમાં રાજ કરતા હતા.

ઉત્તર:—પ્રાક્ષણ અને બૌદ્ધ ધર્મ પાળનારાઓ વચ્ચે ઝગડો થયો, તેજ વખતે માળવાના ઉત્તર શહેરમાં વિક્રમ રાજ્યે ઈં સં પૂર્વે ૫૭ માં અંધવંશ સ્થાપ્યું. એ ઘણો લડાયક, પણ દયાળુ અને પરાંપકારી હતો. વિદ્યાને ઉત્તેજન આપતો. એના વખતથી હિંદુ સંવત ગણાય છે.

પૈઠળ:—દખણમાં ગોદાવરી નદીને કાંઠે પૈઠળના મુલકમાં શાલી-લાહન નામે મરાઠા રાજ રાજ કરતો હતો. એ ઈં સં ૭૮ માં મરણ પામ્યો. એણે બૌદ્ધ ધર્મનો નારા કરવામાં પ્રાક્ષણને ઘણી મદદ કરી. એના મરણ પછી એનું નામ કાયમ રાખવા, દખણમાં એનું વરસ જોને શક કહે છે તે હજી ચાલે છે.

અસલના વારામાં હિંદુસ્તાનના લોકો ખહુ મુશીલ, બલા, એક એકના મિત્ર, અને સત્ય બોલનારા હતા. દેશ પણ ખહુ રસાળ હતો,

(૩)

તથા લોઢા પણ પૈસે ટકે સુખી હતા. હિંદુસ્તાનમાં દોલત ઘણી છે એવું સાંભળીને દુર દેશના રાજાઓ લલચાઈને એ દેશ લૂટવા આવતા. મુસલમાનોએ એ દેશ જીતી લીધી તે પેઠેલાં ઇરાનના આદ-શાહ દારાએ ૬૦ સં પૂર્વે ૧૧૮ માં હુમલો કરીને સિંધુ નદીને કાંઠે આવેલો મુલક જીતી લીધો હતો. તેના પછી માસિદનના શહેનશાહ અલ-કાન્ડર અથવા સિકંદરે પંજાબના હકેમ પોરસને સતલજ નદીને કાંઠે હરાવ્યો ને પંજાબના કેટલોક ભાગ જીતી લીધો—૬૦ સં પૂર્વે ૩૨૭. પોરસ કેદ પકડાયો પણ તે પોતાના દેશના અચાવને મોટે લડ્યો હતો, તેથી તેને ઘણું માન આપીને સિકંદરે તેનું રાજ પાછું સોંપ્યું.

સિકંદરના મરણ પછી તેના રાજ્યના ભાગ થયા. તેમાંના મોટા ભાગ સેલ્યુકસ નામે તેના એક સરદારને મળ્યો. એ સરદારે મગધ અથવા બાહાર પ્રાંતના રાજા ચંદ્રગુપ્ત સામે સ્વારી કરી, પણ કંઈ ફાવ્યું નહોતું ત્યારે તેની સાથે સલાહ કીધી. ચંદ્રગુપ્તનું વંશ મૌર્ય વંશને નામે ઓળખાય છે. ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અશોકના વખતમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો ઘણો થયો હતો. ત્યાર પછી ઘણે વરસે મુસલમાનોએ ઉપરા સાપરી હુમલા કરવા માંડ્યા, અને એ પ્રમાણે મુસલમાન રાજ્યનો પ્રવેશ હિંદુસ્તાનમાં થયો.

૬૦ સં ૭૧૨ માં આરબ લોકોએ ખસરાનાં સૂબાના સરદાર મહમદ કાસમની સરદારી તળે સિંધ પ્રાંત જીતી લીધો. ત્યાંના રજા પુત રાજા દાહીર માર્યો ગયો, ને તેની રાજધાની દેવલનગર (કરાંચી) લૂટાઈ, ને ત્યાંની વસ્તીનો નાશ થયો. મહમદ કાસમને ૬૦ સં ૭૧૪ માં ખલીફ પાછો તેડાવ્યો, અને રીખાવીને નારી નાખ્યો, ત્યારથી આરબોએ સિંધ પ્રાંત ઓઘ દીધો, અને રફતે રફતે રજપૂતોએ પાછો એ પ્રાંત લીધો—૬૦ સં ૮૨૮.

(૪)

પ્રકરણ ૨ જી.

ધઝનવી વંશ.

દશમી સદીની શરૂઆતમાં મધ્ય એશિયામાં યુઆરામાં સા-
માનીસ વંશનું શાસન હતું. એમાંના એક રાજાના ગુલામ અલમગીને
ધઝનીમાં સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપ્યું. તેની પછી તેના જમાઇ સમ્પતગીન
ગાદીએ બેઠો. તેના મરણ પછી તેના દીકરા મહમૂદ ગાદીએ બેઠો.

મહમદ ધઝનવી ૯૯૭-૧૦૩૦ સુધી.

એ ૯૯૭ માં જનમ્યો હતો. એના પાપનું નામ સમ્પતગીન
હતું. એ ધણો બહાદુર તથા લોભી હતો. એ વિદ્યા તથા એતીવાડી
ઉત્તેજન આપતો. પણ હિંદુસ્તાનમાં ધણી દોલત છે તે મેળવવા માટે
તથા ત્યાંના લોકો મૂર્તિ પૂજક ધર્મ પાળે છે તેના નાશ કરી મુસલ-
માની ધર્મ ફેલાવવાના ઇરાદાથી તેણે હિંદુતાન પર આર સ્વારી કરી.

પેહલી સ્વારી ઈ• સં ૧૦૦૧:—મહમુદે ૧૦૦૦૦ વીણી કાઢેલા
સ્વારો લઈને પેશાવરની નજદીક લાહોરના જયપાલ ગઝ્ન ઉપર સ્વારી
કરી, ને તેને હરાવ્યો. એ રાજાને આગળ સમ્પતગીને હરાવ્યા હતા
અને આ વખતે મહમદે હરાવ્યો તેથી તે પોતાની આખર જતી રહી
એમ સમજી પોતાને હાથે એહ ખડકી બળી મુચ્છા.

બીજી સ્વારી ઈ• સં ૧૦૦૪:—આ લડાઈમાં મહમદે બાઠી-
આના રાજા વિજયરાયને મુલતાનની પાસે હરાવ્યો.

ત્રીજી સ્વારી ઈ• સં. ૧૦૦૫:—મહમદે મુલતાનના સરદાર
અબલકુટાલોદીને હરાવ્યો.

ચોથી સ્વારી ઈ• સં ૧૦૦૮-૯:—આ સ્વારીમાં મહમદને
અટકાવવાને લાહોરનો રાજા અનંગપાલ પોતાના મોઠાં લશ્કર સહીત

દિલ્હી, કનોજ, ઉભૈન, ગ્વાલયર, કલ્હીનર, અને અજમેરના રાજાને લખતે આવ્યો. અને લડાઈ થઈ તેમાં બંને તરફવાળાનાં ઘણાં માણસ મરણ પામ્યાં પણ કોઈની પૂરેપૂરી કૃતેહ થઈ નહીં. એટલામાં અનંગપાળનો હાથી આગતા ગોળાથી ચમક્યો ને પોતાના સ્વારને લઈ લડાઈના મેદાનમાંથી નાહો. આ ઉપરથી એના લશ્કરે એમ ધાધું કે અનંગપાળ પોતાનો જીવ બચાવવાને નાહો હશે તેથી તેઓમાં કુટ પડી અને સઘળા જીવ લખતે નાહો. મહમદના લશ્કરે તેમની પછવાડે જઈને તેમનામાંના ઘણાકને મારી નાંખ્યા. ત્યાંથી મહમદ નગરકોટ ગયો, ત્યાંના દેરાંનો નાશ કર્યો, અને તેમાંથી પુહકાળ દ્રવ્ય મેળવ્યું.

પાંચમી સ્વારી ઈ.સ. ૧૦૧૦:—આવખતે મહમદે મુલતાન હાથકીધું છઠી સ્વારી ઈ.સ. ૧૦૧૪:—મહમદે જમના અને સરસ્વતી વચ્ચે આવેલા યાનેધરના દેરાં ઉપર હુડ ચલાવી. એ સ્વારીમાં પણ તેણે સોનું રૂપું ઘણું મેળવ્યું.

સાતમી અને આઠમી સ્વારી ઈ.સ. ૧૦૧૫:—મહમદે કાશ્મીર પર બે વાર સ્વારી કરી; પણ બંને વખત માર ખાઈ પાછું હઠવું પડ્યું.

નવમી સ્વારી ઈ.સ. ૧૦૧૮-૧૯:—આ વખતે મહમદ ૧૦૦૦૦૦ ધોડેસ્વાર તથા ૨૦૦૦૦ પાયદલ લખતે પેશાવરથી નિકળ્યો અને પંજાબ એાળંગી કનોજ આવી પોહ્યો. તે કાળે હિંદુસ્તાનના દેશી રાજ્યોમાં કનોજ ઘણું ચઢોયાતું ગણાતું હતું. ત્યાંનો રાજા પોતાને હિંદુસ્તાનનો શહેનશાહ કેહેવડાવતો હતો. એ લડાઈ કર્યા વિના મહમદને તાબે થયો. મહમદ ત્રણ દિવસ ત્યાં રહ્યો ને કાંઈ નુકશાન કર્યા વગર પાછો ફર્યો. અહિંથી નિકળી મહમદ હિંદુઓના દેવ કૃષ્ણની જન્મ જૂમી મથુરા તરફ ગયો અને ત્યાંની સોના તથા ઝવેરથી મ-

દેલી મૂર્તિનો નાશ કરી સધળો ખજાણો ઉંટપર લાવી તથા ૫૩૦૦૦ કેદીઓ ૫૩૦૦૦ ધિજતી ગયો. ત્યાં તેમને બધે રૂપીએ વેચ્યા.

૧૮૨૩મી અને આગીઆરમી સ્વારી ૪૦ સં ૧૦૨૨-૨૩:—કનો-જનો રાજા લડયા વિના તાપે થયો માટે કહીજરના રાજાએ તેના પર સ્વારી કરી તેને માર્યો. આ સાંભળી મહમદે કહીજરના રાજ્ય ઉપર ચઢાઈ કરી અને તે રાજાને હરાવ્યો.

ખારમી સ્વારી ૪૦ સં ૧૦૨૪-૧૦૨૫—આ છેલ્લી સ્વારી મહમદે ગુજરાતમાં સોમનાથના દેરાં ઉપર કરી. અજમેરથી નિકળી ગુજરાતની અસલી રાજધાની અણહિલવાડ સુધી વગર અટકાવે મહમદ આવી પોહોંચ્યો. આ દેરાંનો ખચાવ કરવાને જે રજપૂત રાજા તથા ગુજરાતના મુખ્ય મરદારો આવ્યા હતા તેમાં આમુડનો પાટવી કુંવર વલ્લભસેન તથા તેનો ભત્રિજો ભીમદેવ મુખ્ય હતા. એ લડાઈ ત્રણ દિવસ સુધી ચાલી, તેમાં આખરે રજપૂતો હાર્યા, અને મહમદે દેરાંમાં પેસી મૂર્તિનો નાશ કર્યો. પાછા ફરતી વખતે જે રસ્તે મહમદ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો તે રસ્તે ભીમદેવ એક મોટાં લશ્કર સાથે ઘેરી બેઠો હતો, તથા તેને સિંધુની પૂર્વના રેતીના મેદાનને રસ્તે જવું પડ્યું. એ મેદાનમાં પાણીની તંગાસને લીધે તેનાં હજારો માણસો મરી ગયાં. એ રીતે ખાપડા હિંદુઓને મારી નાંખવા જે મુસલમાનો હોંસે હોંસે આવ્યા હતા તેઓ ખરે ખપોરે પાણી વિના તરફડી તરફડીને મુઆ. મહમદ ફરીથી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો નહીં; પણ ઈરાન જીતી લીધા પછી થાઉક દહાડે ૧૩ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો— ૪૦ સં ૧૦૩૦. પોતે એકઠી કરેલી દોલત જોઈને એને ધણું રડવું આવ્યું.

એણે ગિઝનીમાં એક મદ્રેસા સ્થાપી હતી. એના વખતમાં શાહનામાનો ખતાવનાર શીરદુશી વગેરે ખીજા વિદ્વાનો થઈ ગયા. એને

“આહકોનોકલેરટ” એટલે મૂર્તિના તોડનાર કહેછે. એણે એક મ-
સીદ બંધાવી હતી, જેને “સીલેસચિઅલ આર્હડ” કહેતા.

મહમદના વંશજો:—સુલતાન મહમદના મરણ પછી એના વં-
શમાં કુસંપ ચાલવાથી એણે જે જગ્યાએ જીતી લીધી હતી તે સમગ્રી
હિંદુ રાજ્યોએ પાછી હાથ કરી લીધી. એ વંશનો છેલ્લો રાજા ખુ-
રાઈ લાહોરમાં રાજ કરતો હતો. તેના ઉપર મહમદ ધોરીએ ચઢાઈ
કરી તે રાજ જીતી લીધું.

ધોરીવંશ* ૧૧૮૬ થી ૧૨૦૬.

મહમદ ધોરી ૧૧૮૬-૧૨૦૬.

એણે ખેહરામના દીકરા ખુરાઈને લાહોરમાંથી હાંકી કાઢ્યો અને
તે રાજ પોતાને હાથ કર્યું. એ ઈ. સ. ૧૧૭૩ માં ગીજનીની ગા-
દીએ ખેદો. ત્યાર પછી તેણે સુલતાન તામે કર્યું ને યુદ્ધરાતપર ચઢી
આવ્યો. ઈ. સ. ૧૧૭૮. પણ બાળમૂળરાજના કાકા ભીમદેવે તેને હરા-
વી પાછો કાઢ્યો. ૧૧૯૧ માં મહમદ ધોરીએ અજમેર ઉપર ચઢાઈ કરીથી
પણ ત્યાંના રાજા પૃથુરાજે તેને થાનેશ્વર આગળ હરાવ્યો. પછી રજ-
પુતો માંહેમાંહે લડીને કમળેર થઈ ગયા હતા તેવામાં સને ૧૧૯૩ માં
મહમદ એક વધારે બળવાન ફૈજ લઈને પાછો આવ્યો, પાછી થાનેશ્વર
આગળ લડાઈ થઈ તેમાં પૃથુરાજ હાર્યો અને માર્યો ગયો. પછી કુત-
ખુદીન નામે તેના ગુલામને હિંદુસ્તાનનો સુબા કરાવી તે સ્વદેશ ગયો.
એ સુબાએ દિલ્હીમાં રાજધાની કરીને ખીજાં શહેરો જીત્યાં. ૧૧૯૪ માં
મહમદ ધોરીએ આવી કુનોજના રાજા જયચંદરાયને હરાવી, તેનો દેશ

* અફગાનીસ્તાનની ઊત્તરે આવેલા ધીર પ્રાણામાં મહમદ ધોરી જન્મ્યો હતો
તેથી એ વંશનું નામ ધોરી વંશ પડ્યું.

(૮)

જીતી લીધી, ને કાશી જઈ ત્યાંનાં રહેશે ભાંગી તથા શિવલિંગો અને મૂર્તિઓને તોડી શેરે અને ગાંમડાં લૂટ્યાં. એના ખીજ સરદાર બખત્યાર ખીલજીએ ૧૧૬૯ માં બહાર પ્રાંત, અને ૧૨૦૩ માં બંગાલા પ્રાંત તાપે કીધી. મહમદ ધોરીએ મહમદ ધિજનીની માફક નવ વખત હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કીધી. છેલ્લી સ્વારી પછી ધિજની તરફ પાછો ફરતાં તે સિંધુ નદીને કાંઠે જાવણી નાંખી મૂતો હતો તે વખતે પંજાબની ઉત્તર તરફના પાહાડોની એક ગકર જાતની ટોળી તેના તંબુમાં પેઠી અને ચોકીવાનને મારી તેને મારી નાંખ્યો. ઈ. સ. ૧૨૦૬.

ગુલામી વંશ ૧૨૦૬ થી ૧૨૯૦.

કુતબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

એ ગુલામી વંશનો પહેલો બાદશાહ હતો. નીશાપુર નામે ઈરાનમાં એક શહેર છે, ત્યાંનાં રહેવાસીનો એ ગુલામ હતો. એ ધણો ચંચલ માલમ પડવાથી એના ધણીએ એને વિદ્યા તથા હુનરમાં સારી તાલીમ આપી હતી. એના ધણીના મરણ પછી એને શાહજુદીન ધોરીએ વેચાતો લીધો, અને એ ધણો વફાદાર, વિશ્વાસુ, તથા હિંમતવાન માલમ પડવાથી તેને ધીમે ધીમે મોટી પદવીએ ચઢાવ્યો, તથા પોતાને કાંઈ પુત્ર ન હતો તેથી તેને પોતાના છોકરો કરી લીધા. કુતબુદ્દીન ધણો ઉદાર, પ્રમાણીક અને દયાળુ હતો. શાહજુદીન જીવતો હતો તે વખતમાં તેણે અજમેર જીતી લીધું હતું, તથા ગવાલિયરનો કિલ્લો લાંખી સુદત સુધી ધેરો ધાલીને લીધો હતો, તથા ગુજરાતમાં પેસી અણહીલપુર લીધું હતું. એણે દિલ્હીમાં એક મિનારો બંધાવ્યો તેને કુતુબમિનાર કહે છે. એ ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યો. એની પછી એને છોકરો આરામ ગાદીએ બેઠો.

(૯)

આશ્રમ ૧૨૧૦-૧૨૧૦.

એ ધણો નખણો હોવાથી એના વખતમાં દરેક ડોકાણે બળવા-
ઉઠ્યા. એના બનેલી અલ્તમસ એને ગાદીએથી ઉઠાડી મુકી પોતે બેઠો.

અલ્તમસ ૧૨૧૦-૧૨૩૫.

એ એક તુર્કિ ગુલામ હતો. એ ધણો હિંમતવાન હોવાથી આ-
ગળ જતાં માઠી પદવીએ ચઢ્યો, અને કુતલુદીને પોતાની છોકરી
સાથે એને પરણાવ્યો. એણે બંગાલા, બહાર, ગ્વાલ્યર, તથા દિલ્લન
જીતી લીધાં અને વિક્રમ રાજનું આવલું બાંજી નાખ્યું. જંધીસખાં
નામનો તુર્કિ લોકનો સરદાર એના વખતમાં ઈ. સ. ૧૨૧૭ માં એક
જખરી ફાજ લઈ સિંધુ નદીનો સમુજો મુલક ઉજડ કરતો વધી
આવ્યો. અલ્તમસ ૧૨૩૫ માં મરણ પામ્યો. પછી એનો છોકરો રકનુ-
દીન ગાદીએ બેઠો.

રકનુદીન ૧૨૩૫-૧૨૩૬.

રકનુદીન માઠી ચાલનો રાજા હતો. એણે માત્ર સાત મહિના
રાજ કર્યું એટલામાં એની બેન રજુઆ બેગમે એને ગાદી ઉપરથી
ઉઠાડી મુક્યો.

રજુઆ બેગમ ૧૨૩૬-૧૨૩૯.

એ ધણી ખુબસુરત, બહોલી અને ચાલાક સ્ત્રી હતી. એણે કે-
ટલાએક દીવસ સુધી પોતાનું રાજ બહાદુરીથી ને વાજબી રીતે ચ-
લાવ્યું, પણ પાછળથી જમાલ નામના ગુલામ સાથે પ્યારમાં પડ-
વાથી એના રાજમાં બખેડા થયા અને એક અલગુન્યા નામના તુર્કિ
સરદારે તેને કેદ કરી; પણ ભ્યારે તેની સાથે પરણવાનો કેળ આપ્યો

(૧૦)

ત્યારે તે સરદારે તેને છોડી મુકી. ઈ. સ. ૧૨૩૯ માં એના બાઈ બેહરામને એને પાછી કેદ પકડી મારી નાખી.

બેહરામ ૧૨૩૯-૧૨૪૧.

એ બેઅકલી ને તામસી, તથા વખળો અને ઘાટકી ગળા હતો. ઈ. સ. ૧૨૪૧ માં મોગલ લોકોએ લાહોર ઉપર હુમલો કર્યો, તે-
ઓને કાઢવાને એણે લશકર મોકલ્યું, તેણે ખંડ કરી એને મારી નાખ્યો.

મસુદ ૧૨૪૧-૧૨૪૬.

એ રકનુદીનનો છોકરો હતો અને ઘણો ધાતકી તથા નહારી ચાલતો હતો. એના વખતમાં મોગલ લોકો બે વાર ચઢી આવ્યા. પણ તેમને એણે હાંકી કાઢ્યા. ઈ. સ. ૧૨૪૬ માં નારાઈદીન મહમદ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુકી પોતે બેઠો.

નાશરૂદીન ૧૨૪૬-૧૨૬૫.

આ સુલતાન સદયુક્તિ હતો. એ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપતો, પોતાની રૈયતનો ખચાવ કરતો, ને ગરીબનો મિત્ર હતો. એ પોતાનો સમગ્રો વખત અભ્યાસ કરવામાં ગુજારતો. ગ્યાસુદીન બલબન એનો મુખ્ય પ્રધાન હતો. એના રાજનો સમગ્રો વહીવટ એજ ચલાવતો હતો. નાશરૂદીન પોતાના વજીરની છોકરી સાથે પરણ્યો હતો. એ એક મોટા રાજનો ધણી હતો તે છતાં પોતાનો સમગ્રો ખર્ચ એ પડી લખી ચલાવતો અને કોઈ ચાકર નહીં રાખતાં પોતાના ઘરનો સમગ્રો વહીવટ પોતાની સ્ત્રી પાસે કરાવતો હતો.

ગ્યાસુદીન બલખન ૧૨૬૫-૧૨૮૭.

નારાઈદીન મહમદના વખતમાં એણે ધણી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવ્યું હતું તેથી નારાઈદીનના મરણ પછી ઉમરાવોએ એને ગાદી આપી. એ અલ્તમસનો ગુલામ ને જમાઈ હતો. તુર્ક ઉમરાવો નજરમાં આવે તેને ગાદીએ ખેસાડતા ને ઉઠાડતા તેઓની સત્તા એણે તોડી. તાતાર લોકના હુમલાથી જે રાજ્ય રાજ છોડી દધ નાશી ગયા હતા તેઓ દીલ્હીમાં આવી એને આશરે રહ્યા હતા. એની દરબારમાં અમીર ખુશરૂ વિગેરે ખીન્ન મોટા કવીઓ અને વીદ્વાનો હતા. મેવાડનો રજપુતો એની સામે થયા મોટે એણે તેઓમાંના એક લાખ માણસોને મારી નાખ્યાં. બંગાળના હકિમ તોચલે બળવો ઝાંધો હતો તે એણે સમાધો. એનો પાટવી કુંવર મહમદ જે વિદ્યાને આરાશે આપતો તે પંજાબમાં મોગલ લોકની સામે લડતાં માર્યો ગયો. એ દુઃખથી સુલતાન પોતે ૮૦ વર્ષની ઉમ્મરે ઇ. સ. ૧૨૮૭ માં મરણ પામ્યો. એણે પોતાના પાટવી કુંવર મહમદના છોકરા કૈખુશરને પોતાની ગાદી સોંપી હતી.

કૈફુઆદ ૧૨૮૭-૧૨૯૦.

ગ્યાસુદીને કૈખુશરને રાજ આપવાને કહ્યું હતું તે છતાં ઉમરાવોએ ગ્યાસુદીનના ખીન્ન છોકરા બકારાખાન જે બંગાળનો સુબો હતો તેના છોકરા કૈફુઆદને ગાદીએ ખેસાડ્યો. એ ધણો આગસુ અને ખરાબ લતમાં પડ્યો હતો. એણે પોતાના પિતરાઈ બાઈને મારી નાખ્યો. એણે પોતાનું રાજ પોતાના વજીર નીજમુદીનને સોંપ્યું હતું. તે લોકો ઉપર ધણો જુલમ ગુજારતો અને જેઓ એની સામે થતા તેઓને મારી નાખતો. એ વજીરે પાદશાહને ખાદું સમજાવીને

(૧૨)

તેના બાપ બકારાખાન સાથે કબચો કગચો ને તેની સામે લડવા મા-
કલ્યો, પણ તેઓએ સલાહ કરી. પછી તે વજીરને કૈફખાદે એર ૬૪
માર્ચો. કૈફખાદે ગુલામી વંશનો છેલ્લો પાદશાહ હતો. એના વખતમાં
એટલે ઇ. સ. ૧૨૯૦ માં જલાલુદ્દીન ખિલજી જેને એ પાદશાહે પા-
છળથી પોતાનો વજીર કીધો હતો, તે આ મુલતાનને તથા તેના
છાકરાને મારી નાખી ગાદીએ બેઠો.

ખીલજી વંશ ૧૨૯૦-૧૩૨૦.

જલાલુદ્દીન ખીલજી ૧૨૯૦-૧૨૯૫.

એ ખીલજી વંશનો પેરેલો પાદશાહ હતો. અલાઉદ્દીન નામે
એક શુરો પણ કુટિ સરદાર એનો ભત્રિજો થતો હતો. એ સરદારે
બુદલખંડ તથા માલવામાં ગડખડ મઠાડી ત્યાં સારો બંદોબસ્ત કર્યો
તેથી પાદશાહે એને અયોધ્યાનો મુખો બનાવ્યો. જલાલુદ્દીનનાં વખ-
તમાં મોગલો દીલ્હીના ગ્રાંપા મુઘી ચઢી આવ્યા પણ તેમને એણે
હાંકી કાઢ્યા હતા. પછી અલાઉદ્દીન ૮૦૦૦ વિણી કાઢેલા સ્વારો લઈ
નર્મદા નદી એલંગી દેવગિરી જેને હમણા દોલતાબાદ કહેછે ત્યાં
ગયો અને તેના રાજા રામદેવને તામે કીધો. તેની કનથી ધલીઅપુર
ચેહર તથા પુષ્કળ ધન લઈ એ દીલ્હી પાછો કર્યો. જલાલુદ્દીન થોડા
સ્વારો સહીત સામે ભેટવા ગયો એટલે તે કુટિ ભત્રિજાએ દગાથી
તેને મારી નાખ્યો. આ ખબર સાંભળતાં તેની બેગમે પોતાના બાળ
કુંવર ઈબ્રાહીમની દુવાઈ ફેરવી. પણ અલાઉદ્દીન પાદશાહનો ખિ-
તાબ ધારણ કરી તેની સામે થયો ને તેને તથા બેગમને દગાથી
પકડી મંગાવી નિર્દયપણે મારી નાખ્યાં.

અલાઉદ્દીન ૧૨૯૫-૧૩૧૫.

એ સ્વભાવે નંગલી ને ધાટકી હતો. એને ખુની પણ કહેતા. એના વખતમાં મોગલોએ સાત વાર હુમલા કર્યા. લડાઈઓમાં જે મોગલો પકડાતા તેને એ મારી નખાવતો. ઈ. સ. ૧૨૯૭ માં એણે ગૂજરાત પર ચઢાઈ કરીને તેની રાજધાની અણહીલવાડનો નાશ કરીધો. ત્યાંનો રાજા કરણ નાશી ગયો અને તેની રાણી કમળાદેવી જે હિંદુસ્તાનમાં સર્વથી ધણી ખુબસુરત ગણાતી તેની નેડે એણે પાછળથી લગ્ન કર્યું. આ રાણીની છોકરી દીવાળી દેવી દક્ષિણમાં અલી-કુશ્માંતી સ્વામીમાં પકડાઈ તેને અલાઉદ્દીને પોતાના વડા છોકરા ખિજરખાં સાથે પરણાવી. ખંખાતમાંથી અલાઉદ્દીને કેટલાક ગુલામો પકડ્યા હતા તેમાં એક ધણો રૂપાળો ને બુધિવાન કાકુર નામે હતો, તેને અલાઉદ્દીને પોતાનો વજીર કરીધો. કાકુરે દખ્ખણમાં ચાર સ્વામી કરી, ને કોમોશિન જૂશિર સુધીના સધળો મુલક અલાઉદ્દીનને તામે કર્યો. પછી અલાઉદ્દીનનો બત્રિજો મુલમાન એને મારી ગાદીપતિ થવાની કોશિશમાં નિષ્ફળ થયો ને આખરે પોતેજ અલાઉદ્દીનના હાથથી મર્યો ગયો. એણે ઈ. સ. ૧૩૦૩ માં ચિતોડ હાથ કર્યું અને તેના રાજાને કેદ કરીધો. ઈ. સ. ૧૩૧૫ માં એના વજીરે એને ઝેર દઈ મારી નાખ્યો.

ઉમર ૧૩૧૫-૧૩૧૬.

કાકુરે અલાઉદ્દીનના નાની વયના ચોથા છોકરા ઉમરને ગાદી સોંપીને તેને નામે પોતે રાજ ચલાવવા માંડ્યું. જે બે શાહજાદાઓને તેણે કેદ કર્યા હતા તેમની આંખો ફેડી ને ત્રીજા મુખારકનો જીવ લેવાને મારા મોકલ્યા. પોતાનાં બધાં રત્નો ને ઘરેણાં એ મારાને આપી તેમનાથી મુખારક બચ્યો. પછી તેજ ખુની લોકોએ કાકુરને મારી નાખ્યો અને મુખારકે રાખ્યોનો કબજો લીધો,

મુઆરક ૧૩૧૬-૧૩૨૦.

એણે પોતાના નાના ભાઈ ઉમરની આંખો ફેડી નખાવી અને જેની મદદથી પોતાને ગાદી મળી હતી તેઓને મારી નખાવ્યા. ખુરાશાનાં નામનો એક વઢલેલ હિંદુ જે જાતે ઢેડ હતો તેને એણે પોતાનો વજીર કીધો. મુઆરકે દક્ષિણ ઉપર સ્વારી કરી અને રામદેવના જમાઈ હરપાળને પકડી તેની જીવતાં આમડી ઉતારી નખાવી. એ વિષય હતો અને મોજશાખમાં મર્યો રહેતો તેથી એના રાજમાં ધણા બળવા થયા. ઇ. સ. ૧૩૨૦ માં એના વજીર ખુરાશાનાં કેટલાક હથીઆરખંધ માણસો લઈ તેના સુવાના આરડામાં દાખલ થયો અને તેને તથા આલાઉદ્દીનના પાદશાહી કુટુંબના એકેએક મરદને મારી નાખી પોતે ગાદીએ બેઠો. પણ તેજ વર્ષમાં ધાજીખાં તથાલખ નામના પંજાબના હાકમી ખુરાશને મારી નાખ્યો.

તથાલખ વંશ ૧૩૨૦ થી ૧૪૧૨.

ધાજીખાં તથાલખ ૧૩૨૦-૧૩૨૫.

ખુરાશના મરણ પછી ખિલજી વંશનો કોઈ પુરૂષ ગાદીએ આવવાને લાયક નહીં હોવાથી ઉમરોલખે ખુશીથી પંજાબના હાકેમ ધાજીખાં તથાલખને સુલતાન ઠેરવ્યો. એ ગાદીએ આવ્યો ત્યારે એનું નામ ગ્યાસુદીન પાડયું. એણે ખેડુતનાં હકમાં લાભકારી કાયદા કાઢયા. ઇ. સ. ૧૩૨૫ માં બંગાળ તરફથી પાછા ફરતાં એની ઉપર એક ડેરા તુટી પડવાથી એ મરણ પામ્યો. એ ડેરા એના દીકરા શાહબદા મહમદે ઉભા કરાવ્યો હતો અને તે વખતે પોતે હાજર નહોં હતા તેથી એવા રાક જાયછે કે એમાં એનું કંઈ કાવતરું હશે. ગ્યાસુદીને દીલ્હી પાસે તથાલખાબાદ નામે એક કિલ્લો બંધાવ્યો હતો.

મહમદ તઘલખ ૧૩૨૫-૧૩૫૧.

એ ઉદાર, અતુર, ને બહોલો હતો; પણ એની પછવાડેની ચાલ એક ઘેલા માણસ સાથે સરખાવી શકાય એવી હતી. માળવાનો સુખો એ પાદશાહનો બાનિજો થતો હતો, તેની એણે જીવતાં ચામડી ઉતારી નખાવી. એના રાજમાં જગે જગ અંડ થયાં તે એ સમાવી શક્યો નહીં. એણે ઈરાન અને ચીન દેશ ઉપર હુમલો કરવા સાર એક લાખ માણસનું લશ્કર મોકલ્યું, પણ હિમાલય પર્વત આજંગતાં સઘળાનો નાશ થયો. એણે પોતાની રાજધાની દિલ્હીમાંથી ફેરવી દક્ષિણ દોલ-તાબાદમાં લઈ જવાનો ઠરાવ કર્યો, અને પોતાની રૈયતને ત્યાં જઈ વસવા ફરમાવ્યું. તેથી હજારો માણસો રસ્તામાં રખડી મુવાં. બ્યારે જુલમ અને બારે કરચી કંટાળી એની રૈયત જંગલમાં નાસી જતી ત્યારે પોતાના લશ્કર પાસે તેનો શિકાર કરાવતો. એક વખતે એને ઘાંત પડી ગયો તેને બાદશાહી દબાવવાથી દટાવી તે ઉપર એક કિમતી ધોર ચણાવી. પીતળનાં નાણાં ચલાવવાની ટ્રોશેશ કરી તેથી પણ લોકની ખરાબી થઈ. સિંધમાં બળવાખોરોની પછવાડે જતાં ઇ. સ. ૧૩૫૧ માં ઠકા શેહેરમાં એ મરણ પામ્યો.

ફીરોઝશાહ ૧૩૫૧-૧૩૮૮.

મહમદ તઘલખની પછી એનો બાનિજો ફિરોઝશાહ ગાદીએ બેઠો. એ પરોપકારી, બિજો અને દયાળુ હતો. શીકારનો તેને ધણો શોક હતો. સતલજ નદી ઉપર ફિરોઝબાદ શહેર વસાવવાથી એને ફિરોજીદીન પણ કહેતા. એણે સલાહ સંપન્નથી રાજ કારબાર રૂડી રીતે ચલાવી પોતાની રૈયતને સુખી કરી. રૈયતના સુખને સાર પુલો, મસીદો, મદ્રેસા વગેરે કેટલાંએક બહેર બાંધકામો બંધાવ્યાં તથા ખેતીની

(૧૬)

આપાદી સારૂ જમના અને સતલજ વચ્ચે નેહરો બંધાવી. એણે પોતાના રાજમાંથી ધાટકી શિક્ષા કાઢી નાંખી. એ ઇ. સ. ૧૩૮૮ માં પોતાની ૯૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

પ્રયાસુદીન ખીજો ૧૩૮૮-૧૩૯૯.

એ ફિરોજનો પૌત્ર થતો હતો. રાજકાજ પ્રધાનને સોંપી પોતે મોજ શાખામાં મર્યો રહ્યો. એવામાં શહેરમાં બંડ ઉઠ્યું, તેમાં એ મરણ પામ્યો.

અબુબકર ૧૩૯૯-૧૩૯૯.

પ્રયાસુદીનના મરણ પછી ફિરોજનો અબુબકર નામે ખીજો પૌત્ર સુલતાન થયો. એણે ગ્રામા દિવસ રાજ ભોગવ્યું નહીં. ફિરોજનો કુંવર નાસરુદીન અને મારી ગાદીએ બેઠો.

નાસરુદીન ૧૩૯૯-૧૩૯૨.

ત્રણ વરસ રાજ કરી એ મરણ પામ્યો. એની પછી એના ભાઈ કરા હુમાયુએ સિકંદર નામ ધારણ કરી માત્ર ૪૫ દિવસ રાજ કર્યું. તેની પછી ફિરોજનો પૌત્ર ખીજો મહમદ ઇ. સ. ૧૩૯૨ માં ગાદીએ આવ્યો.

ખીજો મહમદ ૧૩૯૨-૧૪૧૨.

એ ધણો નબળો બાદશાહ થઈ ગયો. એના વખતમાં ભારે બંડ થયાં ને બાકી રહેલા પ્રાંતોના સુબેદારો સ્વતંત્ર થયા. તૈમુર નામના એક તુર્કિએ ઇ. સ. ૧૩૯૮ માં દિલ્હી પર સવારી કરી. મહમદશાહ યુદ્ધરત બણી નોઠો, ને તૈમુર દિલ્હીમાં પેઠો. એણે પાંચ દિવસ સુધી શહેરમાં ભારેલૂટ અને કતલ ચલાવી. દિલ્હી શહેર ઉગડ કરી, અને

અગણિત અંધવાઓ લઈ એ પાછો ફર્યો. એવું કહેછે કે કુચ કરવામાં અંધવાઓ તરફથી એને હરકત પડી, તેથી ૧૫ વરસનાઓને રાખી ખીજાઓને એણે કતલ કરાવ્યા. એના મુખ્ય શેહેરો બુખારા તથા સમરકંદ હતાં. તૈમુર ૬૦ સં ૧૪૧૩ માં સમરકંદમાં મરણ પામ્યો. તૈમુરના ગયા કેડે મહમદ ગુજરાતથી પાછો ફર્યો, ને ૬૦ સં ૧૪૧૨ મુઘી નામની પાદશાહી ભાગવી. એના મરણ પછી રાજને અધિ-કાર દોઝતખાં ભાદીને હાથ આવ્યો. એના હાથમાંથી ખીજરખાં નામે સૈયદ રાજ છીનવી લીધું. ૬૦ સં ૧૪૧૮.

આફઘાણી વંશનું મુસલમાની રાજ્ય.

એ રાજ્ય ૬૦ સં ૧૩૬૭ માં જહૂરખાં નામના મુસલમાને દિલ્હીની ગાદીથી સ્વતંત્ર થઈને ગુજ અર્ગામાં સ્થાપ્યું હતું. એ પેદેલાં ગંગો નામે આફઘાણનો ગુલામ હતો. એ આફઘો જહૂરખાંને બવિખ્ય ફક્ષી સંભળાવ્યું હતું કે તે કોઈ દીવસે રાજ ગાદી સ્થાપશે. આથી જહૂરખાંએ પોતાના શેઠને વચન આપ્યું કે જો પોતે તેવી હાલતે પુગે તો પોતાના રાજનું નામ શેઠના નામથી ચાલુ કરવું. તેથી તેના રાજને, ગંગો આફઘાણી પાદશાહી કહેછે. ૬૦ સં ૧૪૮૪ પછી તેના નીચે પ્રમાણે પાંચ ભાગ થયા:—

૧.—ખીજપુરમાં. આદીલશાહી. એની સ્થાપના ૧૪૮૯ માં થઈ. ૬૦ સં ૧૬૮૬ માં ઐરંગઝેબે એ રાજ્ય પોતાના મુલક સાથે જોડી નાખ્યું.

૨.—ગોલકોંડામાં. કુતુબશાહી. ૧૫૧૨ માં થયું. ઐરંગઝેબે ૧૬૮૭ માં જોડી નાખ્યું.

૩.—અહમદનગરમાં. નીઝામશાહી. ૧૪૯૦ માં થયું. શાહજાહે ૧૬૩૭ માં જોડી નાખ્યું.

૪.—ખીરમાં. ઈમાદશાહી. ૧૮૮૪ માં થયું. એનું મુખ્ય શહેર ઈલીઅપુર હતું. અહમદનગરના રાજાએ ૬૦ સૌ ૧૫૭૨ માં તાપે કયું.

૫.—બિદરમાં. બરીદશાહી. ૧૪૯૬ માં થયું. અકબરે ૬૦ સૌ ૧૫૬૬ માં જોડી નાખ્યું.

સૈયદ વંશ ૧૪૨૪ થી ૧૪૫૦.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૨૪-૧૪૦૧.

તેમણે એને સુલતાનનો સુબેદાર કરાવ્યો હતો. એણે દિલ્હી જતી લઈ સુલતાનપદ ધારણ કર્યા વિના સાત વગસ ગજ કયું, એટલો વખત ખાઈ પીને આગસમાં કાઢ્યો. એની પછી એનો છોકરો મુબારક ગાદીએ બેઠો.

સૈયદ મુબારક ૧૪૨૧-૧૪૩૩.

માગલો એના ગજમાં ચઢી આવતા હતા તેઓ સાથે, અને ગાંધીલ ખંડ તાપે ફરવાને એણે લડાઈઓ કરી. એના વજરે એને મારી નાખી એના બીજા મહમદને ગાદી સોંપી.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૩-૧૪૪૩.

થોડા વખત સુધી એણે હાશીવારીથી રાજ કર્યું પણ પાછળથી માજશોખમાં પડ્યો. જવાનપુર તથા માળવાના સુલતાનોએ એના પ્રાંતો જીતી લીધા. અમીરોએ એની સામે થઈ એના છોકરા આનમશાહને ગાદી સોંપી.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૩-૧૪૫૦.

એના વખતમાં બહોલ લોદીએ દિલ્હીનો કબજો લીધો, ને આલમે રાજતામું આપી ગાદી છોડી દીધી.

(૧૬)

લોદીવંશ ૧૪૫૦ થી ૧૫૨૬.

અહલોલખાં લોદી ૧૪૫૦-૧૪૮૮.

એના વખતથી દિલ્હીનું રાજ સુધરવા લાગ્યું. એણે જીવાન પૂરના સુલતાન સામે ૨૬ વરસ લડાઈ કરીને આખરે તે પ્રાંત પોતાને તામે કર્યો. પંજાબથી અંગાણા સુધીના મુલક એને તામે હતો.

સિકંદર લોદી ૧૪૮૮-૧૫૧૭.

અહલોલખાંલોદીના મરણ પછી એનો છોકરો સિકંદરલોદી ગાદીએ બેઠો. એણે અહાર પ્રાંત પોતાના રાજ સથે જોડી નાંખ્યો. એણે હિંદુઓના દેહરોં તોડ્યાં ને તેમને ધર્મને માટે દુઃખ દીધું. એના રાજમાં ઘણાં બંડ થયાં તે એણે સમાધ્યાં. એની રાજધાની આગ્રામાં હતી. એની પછી એનો છોકરો ઇબ્રાહીમ ગાદીએ બેઠો.

ઈબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૭-૧૫૨૬.

એ ઘણો નિર્દય અને અભીમાની હોવાથી તેના કારભારીઓને અણગમતો થઈ પડ્યો. આ કારણથી પંજાબના હાકિમ દોલતખાંલોદીએ આખરને મદદ માંગાવ્યો. ઇ. સ. ૧૫૨૬ માં આખર અને ઇબ્રાહીમને પાણીપતના મેદાનમાં લડાઈ થઈ તેમાં ઇબ્રાહીમ હાર્યો, ને લોદીવંશનો અંત આવ્યો.

(૨૦)

પ્રકરણ ૩ જી.

મુગલવંશ ૧૫૨૬ થી ૧૫૪૦ અને ૧૫૫૫-૧૮૫૭.

બાબર ૧૫૨૬-૧૫૩૦.

એ તૈમુરની ઓલાદનો છઠો પુરુષ હતો. એ ઈ. સ. ૧૪૮૨ માં જન્મ્યો હતો, અને કાબુલની ઉત્તરે ફરગાન નામના પ્રાંતમાં ૧૮૬૪ માં ગાદીએ બેઠો. ત્યાર પછી એણે ૧૫૦૪ થી ૧૫૨૬ સુધી કાબુલમાં રાજ કીધું. એ વખતે દિલ્હીનું રાજ ઇમ્પ્રાહીમ લોદીના હાથમાં હતું. તે ઘણો નિર્દય અને મગરૂર હતો, તથા રૈયતપર ઘણો વ્યભ્રમ પાડતો તેથી કંટાળીને, પંજાબના સરદાર દોલતખાંએ બળવા કર્યો, અને બાબરને દિલ્હીનું રાજ્ય જીતવાને બોલાવ્યો. ઈ. સ. ૧૫૨૬ માં બાબરે ઇમ્પ્રાહીમ લોદીને પાણીપતની લડાઈમાં હરાવ્યો. એ મેદાન દિલ્હીની ઉત્તરે આવેલું છે એ લડાઈમાં ઇમ્પ્રાહીમ લોદી માર્યો ગયો, ને એ લડાઈથી દિલ્હી ને આગ્રા શહેરો, તથા તેઓની આસપાસનો ચોરો મુલક બાબરને હાથ આવ્યો, ને મુગલ વંશનો હિંદુસ્તાનમાં પાયો નખાયો. ઈ. સ. ૧૫૨૭ માં સિકંદરીની લડાઈમાં એણે અજમેર તથા મેવાડના રાજા સંગને હરાવ્યો. તે રજપૂત રાજાને હસનખાં તથા લોદીવંશના ખીજા સરદારોએ એ લડાઈમાં મદદ આપી હતી તેપણ તે હાર્યો. ત્યાર પછી બાબરે અંદરીના કિલ્લાને ઘેરો ઘાલ્યો—ઈ. સ. ૧૫૨૮. એ વખતે રજપૂતોના સરદાર મેદનીરાય હતો. રજપૂતોએ ઘણી બહાદુરીથી પોતાના અચાવ કર્યો, પણ બ્યારે તેઓનું કાંઈજ ચાલ્યું નહીં ત્યારે તેઓએ પોતાના બેરાં છોકરાંને પોઢેલાં મારી નાખ્યાં, અને પછી બધા રજપૂતો માર્યા ગયા ત્યાં સુધી તેઓ ઘણી બહાદુરીથી લડ્યા. એ ઘેરા પછી એણે

અયોધ્યા તથા બહાર પ્રાંત જીતી લીધા, અને બંગાળના મુખને તોળા પોકરાવી તેથી તેણે 'સલાહ કરવાનું કહેવડાવ્યું.

સને ૧૫૩૦ માં એ મરણ પામ્યો. એ દારનો તથા કુલનો ધણો થોપ્પી હતો. એ ધણો માયાણી, બિદાર, ને અંચલ હતો. શૂર, ખરાબ હાલતમાં ધીરજ રાખવી, કાંઈ કામ પાછળ મંડયા રહેવું, વગેરે વખાણવા જોગ ગુણ એનામાં હતા. એણે રૈયતના સુખને સાર તથા મુસાફરીની સગવડને સાર ઠેકાણે ઠેકાણે તળાવો તથા ધર્મશાળા બંધાવી હતી, ને આગ્રા, દિલ્હી, લાહોર ને પેશાવર, તરફ ટપાલ ચાલુ કરી હતી. એણે પોતાનું ચરિત્ર અતિશય ભાલાપણથી લખ્યું છે. એને ચાર છોકરા હતા :—હુમાયું, કામરાન, હિદાલ, અને મીરજાં અશ્કરી. એના મરણ વિષે કહેછે કે એનો દીકરો હુમાયું ઘણોજ માંદો પડ્યો, ત્યારે તેના આઠલાની આસપાસ ફરીને તેણે એવું માન્યું કે એ ઈશ્વર તું મને ઉપાડી લે ને મારા દીકરાને ઉગાર. એ ક્રિયાની અસરથી તે મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો હુમાયું ગાદીએ બેઠો.

હુમાયુ ૧૫૩૦-૧૫૪૦ ને ૧૫૫૫-૧૫૫૬.

એ ૧૫૦૭ માં જન્મ્યો હતો. એ બહુ ઉદાર હતો. રાજ મળતાંને વાર તેણે પોતાના બાઈએને પંજાબ, કાશ્મીર વગેરે સારા સારા પ્રાંતો આપી દીધા. એ વખતે ગુજરાતમાં બહાદુરશાહ નામે સુલતાન રાજ કરતો હતો, તેણે માલવા જીતી લીધી હતો, તથા આનંદરા, વરાડ અને અહમદનગરના સુલતાનોને ખંડીઆ કર્યા હતા. એ બહાદુરશાહને હુમાયુંએ ૧૫૩૫ માં હરાવ્યો, ને તેનો આંખાનેર નામે કુંગરી કિલ્લો, જેમાં પુષ્કળ ખજાનો હતો તે કિલ્લો લઈ લીધો, અને પોતાના બાઈ મિરજાં અશ્કરીને ત્યાંના મુખો ઠરાવી પોતે દિલ્હી તરફ ગયો.

પણ એ દિલ્હી પોહોંચ્યો નહોં, એટલામાં તે કિલ્લો દુશમનેએ પાછો લઈ લીધો. એવામાં બંગાળા, ને બહારમાં શીરખાં નામે પઠાણ સરદારે બળવો કર્યો. હુમાયુંએ જઈ તેનો ચુનારગઢ જીત્યો. વરસાદની રુતુ આવવાથી તે પટણા અને કાશીની વચ્ચે સુકામ કરીને રહ્યો હતો, ત્યારે શીરખાંએ એકાએક છાપો માર્યો. હુમાયું પોતે સુરાકેલીયા ખચ્યો, પણ તેની ફાજનો નારા થયો, ને તેની ગણી રાત્રીને હાથ મઠી. શીરખાંએ રાણીને માન સાથે આગ્રે પહોંચાડી. બાદખ્યાની મદદ મળવાથી હુમાયું ખીજ ફાજ લઈ ચડ્યો. ઈ. સ. ૧૫૪૦ માં કનેજ આગળ તે હાર્યો. ત્યાંથી તે સિંધ નાઠો. સિંધથી માગવાડમાં આવ્યો પણ તેને આશરો મળ્યો નહોં. પછી રેતીના મોટા ગળમાં પાણી વિના બહુ પીડા પામી, માત્ર સાત સ્વારો લઈને અમરકોટ ગયો. ત્યાંના રજપૂત રાજાએ તેને આશરો આપ્યો. એ શહેરમાં અકબરનો જન્મ થયો—ઈ. સ. ૧૫૪૩. અહીંથી તે ઇગિન નાઠો. ઇગિનના શાહ તમરપે તેને માન આપ્યું, અને હુમાયુંએ પોતાના શુની પંથ છોડી શિહા પંથ પોતે પાળવો તથા પોતાની રૈયત પાસે પળાવવો એવું કબુલ કરાવી, હુમાયુંને ૧૪,૦૦૦ સ્વાર આપી, ગયલું રાજ પાછું જીતવા મોકલ્યો. હુમાયુંનો વજીર બેહરામખાં પણ તેને આવી મળ્યો. એ લશકરથી તેણે કાબુલ, કંદહાર જીત્યાં, પણ બાદખ્યામાં સંપ ન હોવાથી કેટલાક વરસ સુધી તે પોતાનું રાજ લઈ રાક્યો નહોં. પણ ઈ. સ. ૧૫૫૫ માં શીરશાહના વંશનો સિકંદર શુર નામે બાદશાહ દિલ્હીમાં રાજ કરતો હતો તેને હરાવી પોતે ગાદીએ બેઠો. ખીજે વગસે પોતાના રંગ મેહે-બની સીડી ઉપરથી ઉતરતો હતો તેવામાં તેનો પગ લપસ્યો, તેથી તે નીચે પડ્યો, ને ત્રણ દિવસ મંદવાડ ભોગવી, ૧૫૫૬ માં મરણ પામ્યો.

અફઘાન અથવા શુરવંશ ૧૫૪૦ થી ૧૫૫૫.

શીરશાહ ૧૫૪૦—૧૫૪૫.

હુમાયુને કનોજ આગળ હરાવ્યા પછી ઈ. સ. ૧૫૪૦ માં એ દિલ્હીની ગાદીપર બેઠો. એને “શીરશાહસુર” એટલે સિંહને ધણી કહેતા, કારણ કે એણે એક વેળા એક સિંહને એક કટકાથી મારી નાખ્યો હતો. અંગાળામાં મુકેલા સુબેદારે અંડ કરવાથી શીરશાહ તેને જીત્યો. પછી તે રજપુત રાજ્યોને તાબે કરવા પડ્યો. માળવામાં વેસ્તન કિલ્લો એણે દગાથી હાથ કર્યો અને તેમાંના તમામ હિંદુઓને નિર્દયપણે પોતાના ગુરૂની આસાથી મારી નાખાવ્યા. મારવાડના રાજાની ફેજને કપટથી ફેડવાની એણે તજવીજ કરી, ત્યારે માત્ર ૧૨,૦૦૦ રજપુતોથી તેની ૮૦,૦૦૦ ની ફેજ લગભગ હારી ને તેનું રાજ્ય જવાની તૈયારી હતી, તેવામાં તાજ મદદ આવી પહોંચવાથી તે બચ્યો. ઈ. સ. ૧૫૪૫ માં બુદેલખંડમાં પ્રલિન્ગના કિલ્લાને ઘેરો ધ્વજતાં તેના દારૂખાનામાં આગ લાગ્યાથી તે દારૂયો અને તેજ નિવસે મરણ પામ્યો. ધર્મની બાબદમાં તે હિંદુઓપર જુલમ કરતો ન હતો, ને સુસાફરખાતા, તથા રસ્તા બાંધી તથા રસ્તે ઝાડો ઝાપી, બીજા પકાણુ પાદશાહોથી વધારે સારો ગણાયો છે. અંગાળેથી સિંધુ નદી મુખી આર મહિનાની વાટ છે, તે બધો રસ્તો તેણે બંધાવ્યો હતો.

સલીમશાહ ૧૫૪૫—૧૫૫૩.

એ શીરશાહનો છોકરો હતો. એ શુરો ને હોશીઆર હતો. એણે રાજ્યની આબાદી જાળવી હતી. એણે દિલ્હીમાં એક મહેલ બંધાવ્યો તેને “સલીમગઢ” કહે છે.

(૨૪)

કિરોજ ૧૫૫૩-૧૫૫૫.

એ સલીમનો ઓકરો હતો. એણે માત્ર થોડાજ મહિના રાજ કર્યું.
એવામાં એનો કાકો આદિલશાહ એને મારી નાખી ગાદીએ બેઠો.

આદિલશાહ ૧૫૫૩-૧૫૫૫.

એ શીરશાહનો વડો ઓકરો હતો, પણ તેમાં કંઈ દમ ન હતો તેથી તેણે પોતાના ભાઈ સલીમશાહને રાજ સોંપી દીધું હતું. પાછળથી તેના ઓકરો કિરોજને મારીને પોતે ગાદીએ બેઠો. એ ઘણો નબળો અને ધિક્કારવા લાયક જુલમી હતો. એનું રક્ષણ એના વજીર હેમુએ કર્યું. એ હેમુ કોઈ નીચ વર્ણનો હિંદુ હતો. તે બહુ ચતુર ને બહાદુર હતો. વજીર થયા પેઠેલાં તે નાની જીવી દુકાન માંડતો. આદિલશાહે એ પ્રમાણે નીચા કુળના માણસને રાજમાં મોટી મોટી પદવીઓ આપી અને પોતાનો સઘળો ખજાનો ખાલી કર્યો. ખજાનો ખાલી થયો ત્યારે પોતાના અમીર ઉમરાવાની જાગીરો જપત કરી, તેથી ઠામ ઠામ બખેડા થયા; અને દિલ્હી, આગ્રા વગેરે શહેર એના હાથમાંથી જતાં રહ્યાં. એના રાજના પાંચ ભાગ થયા હતા. તેમાંનો એક સિકંદર શુરના હાથમાં હતો. હુમાયુએ પોતાની આગલી પાદશાહી, એ સિકંદર શુરના હાથમાંથી પાછી મેળવી હતી.

અકબર ૧૫૫૬-૧૬૦૫.

એ ગાદીએ બેઠો ત્યારે એની ઉંમર ૧૩ વરસની હતી, તેથી એનું રાજ એનો વજીર બેહરામ ચલાવતો હતો. બેહરામે સિકંદર શૂર તથા મહમદ આદિલીના વજીર હેમુ સાથે પાણીપતના મેદાનમાં સને ૧૫૫૬માં લડાઈ કરી. આ લડાઈમાં હેમુ માર્યો ગયો ને સિકંદર શૂર તેને તાપે થયો. આગળ આગતાં બેહરામે પોતાની સત્તા આડે માર્ગે વાપ-

રવા માંડી. આથી અકબરની તેનાપર ઇતરાજ થઈ. અકબરે એકાએક આગ્રેથી દિલ્હી જઈ રાજકારભાર પોતાને હાથ લઈ ઢંઢેરે ફેરવ્યો કે અમલદારોએ તથા રાયતે મારાસિવાય ખીજા કોઈને હુકમ માનવો નહીં— ૧૫૬૦. બેહરામે બળવો કર્યો, પણ અકબરની ફૈજે તેની ફૈજને મારી કાઢી. તેની આગલી સારી સેવા યાદ કરી અકબરે તેના ગુનો માફ કર્યો. પછી મફતે જતાં માર્ગમાં બેહરામને તેના કોઈ પઠાણ દુશ્મને મારી નાખ્યો.

ખાંતજહાંત, રાજબહાદુર, આદમખાં, અબ્દુલખાં, અને અસો-કુખાં વગરે અકબરના સૂબા હતા તે અકબરની સામે થયા. ઈ. સ. ૧૫૬૭ સુધીમાં અકબરે તેમને હરાવી તાબે કર્યા. ત્યાર પછી જેપુરનો ગજન, જ્ઞાંધપુરનો રાજા, અને બાબરની સામે ચતાર સંગનો છોકરો ઉદયસિંગ અકબરની સામે થયા. પાંચ વરસ સુધી લડવા પછી ઈ. સ. ૧૫૭૨ માં અકબરે તેમને તાબે કર્યા. ૧૫૭૩ માં એણે ગુજરાત વશ કર્યું. તે પેટેલાં મહમદ તઘલખના વખતથી ૧૭૯ વરસ સુધી એ પ્રાંત સ્વતંત્ર હા-કેમોના હાથમાં હતો. ત્યાર પછી એના સરદારોએ ખાહાર, બંગાળા અને આઠીઆ પ્રાંત જીતી લીધા. ૧૫૮૪ માં એણે કંદહાર શેઠેર તાબે કર્યું. ઈ. સ. ૧૫૮૫ માં એણે પોતાના છાંદરા મુરાદ તથા વજીર બેહરામના છો-કરા મીરજાખાંને લરાયર આપી અહમદનગર જીતી લેવાને મોકલ્યા. તે વખતે આંદખીખી નામની લડાયક સ્ત્રી ત્યાં રાજ કરતી હતી. એ સ્ત્રીએ લશ્કરની સરદારી લીધી, તથા હાથમાં સમથેર લઈ, મોંહપર જુરખા નાખ્યો અને લડાઈના મેદાનમાં જઈ મુગલોનો પેટેલો હુમલો પાછો હઠાવ્યો. એણું કહેછે કે એ બાઈની દાર્ગોલી ખપી ગઈ ત્યારે સોના રૂપાનાં નાણાં તથા પોતાની પાસે ઝવેર હતું તે પણ દાર્ગોલીને ડોકાણે વાપર્યું હતું. ઈ. સ. ૧૫૮૯ માં આંદખીખીને તેના સિપાઈઓએ દગાથી મારી નાખી. ત્યારે ખીજા સ્વામીમાં મુગલોએ અહમદનગર લીધું, પણ ત્યાંના વજીર

મલિકઅમરે રાખ્યોના કેટલાક ભાગ બચાવી રાખ્યો. ખાતદેશને રાખ્યો-
માં જોડી ૬૪, અને અમુલ કાજલને ૬૫૫૫ના સુબેદાર ઠરાવી અ-
કબર સને ૧૬૦૧ માં આથે પાછો ગયો.

બધા મુસલમાન તથા મુગલ પાદશાહોમાં અકબર ઉત્તમ હતો, એણે મુગલ રાખ્યને મજબૂત પાયા ઉપર મુક્યું, ને તેમાં ઘણો વધારો કર્યો. તેનામાં અસાધારણ અકલ અને ડહાપણ હતાં. તે વિદવાન, અતિ શુરો, લડાઈમાં ચતુર, મોટા દીલનો, અને મનને વરા રાખનાર હતો. તે કદમાં જીથો અને રૂપાળો હતો તથા સ્વભાવે મળતાવડો હતો. પ્રજાનું પાલણ કરવામાં ઉમંગી, શાણો, તથા ઈનસાફી હતો. અંગકસરત તથા શિકાર કરવાનો તેને ઘણો શોક હતો.

હિંદુઓને રાજી રાખવા અકબર કેટલાક રજપૂત રાજાની કન્યાને પરણ્યો. જોધપૂરના માલદેવની કુંવરી જોધબાને અકબર પરણ્યો. જહાંગીર એ રાણીનો કુંવર હતો. અકબરે હિંદુઓ અને મુસલમાનો વચ્ચે ફેર તહીં રાખતાં તેમને રાજમાં મોટી મોટી પદવી આપી. તોડરમલ નામના હિંદુને મહેમુલ ખાતાનો ઉપરી કાધો હતો. એણે સતી થવાની ચાલ બંધ પાડી, હિંદુઓમાં બાળ લગ્ન કરવાની મના કાઢી. ગોંડલી સ્ત્રીઓને પુનર વિવાહ (નાતર) કરવાની રજા આપી, કેટલાક ગેરવાજબી ફરો તથા ઘાતકી શિક્ષા કાઢી નાખી, જજ આ વેરો રદ કર્યો, ને ધર્મ સંબંધી જુલમ બંધ પાડ્યો.

એણે જુદા જુદા ધર્મનો અભ્યાસ કાધો હતો. ને સંસ્કૃત, ફારસી ને હિંદી ભાષાઓ એ પોતે શીખ્યો હતો. સરકારી કામ કરવાને નિયમ ઠગવ્યા હતા, તે પ્રમાણે નમેલે વખતે ખૂબ ધ્યાન દઈ તે બજાવતો. એ પાદશાહને બહુ સુખ હતું, તેના છોકરાઓ માત્ર દુઃખદાયક હતા. એશિઆમાં જે મહાન રાજ થયાં તેઓમાં સૌથીસરસ અકબર ગણાયછે.

એની ઉપજ વરસે ત્રીસ કરોડ રૂપિયાની હતી. એના મુખ્ય મિત્રો અબ્દુલ ફાજલ અને શ્રીધર્જી નામના બે ભાઈઓ હતા. અબ્દુલે "આઈને અકબરી" નામનો ગ્રંથ રચ્યો હતો, જેમાં અકબરનું જન્મ ચરિત્ર, તથા રાજનીતી, અને જાહેર તથા આનગી કામોના ઉવાલ આપેલાં છે. એ ૧૬૦૫ માં મરણ પામ્યો. પછી એનો છોકરો સલીમ ગાદીએ બેઠો.

સતીમ અથવા જહાંગીર ૧૬૦૫-૧૬૨૭.

એ ૬^{મો} સપ્ટેમ્બર ૧૫૬૭ માં જન્મ્યો હતો. એણે ગાદીએ બેસતાં જ "જહાંગીર" એટલે દુનિયાને જીતનાર એવું નામ ધારણ કર્યું. રાજ્યાતમાં એ પાદશાહ હતાપણથી સાલ્યો; બાપના કારભારીને કાચમ રાખી સુધારા જરૂરી ગણ્યા. સરકારી નોકરો જુલમ ન કરે તેવા તેવા ઉપાય કર્યા, ને ઇતસાફ માંગવા આવનારને હરકત ન પડે તેવી ગોઠવણ કરી. પોતે મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે ચાલતો, પણ પ્રજા ઉપર ધર્મની બાબદમાં જુલમ કરતો નહોતો.

એનેપણ શાહાજહા તરફથી પીડા હતી. એના કુંવર ખુશાબ્દે બંડ કીધું. જહાંગીરે તેને પકડી કેદ કર્યો ને તેના ૭૦૦ દોસતોને રીબાલીને માર્યા. મલિક અંબરને જીતવાને જહાંગીરે ફૈજ મોકલી તેને તે સરદારે ફાવવા દીધી નહોતી, ત્યારે જહાંગીરે દખ્ખણ તાબે કરવાને બારે ત્રીસ વારી કરી. એનો કુંવર શાહજહાં જે ઉદ્દેશરૂપે હઠીલા રાણાને નમાવી તથા પાદશાહી ફૈજમાં તેના કુંવરને સરદારી આપી પ્રખ્યાત થયો હતો તેને જહાંગીરે દક્ષિણના મુલતાનેને વશ કરવા મોકલ્યો, ને જહાંગીરે પોતે માલવામાં આવી મુકામ કર્યો, અને બિજાપુર, ગોલકોંડા, અને મહમદનગરનાં રાજ્યોને ખંડણી તથા મુલક આપવાની ફરજ પાડી. ડોઈંગરી બંધ થયેલા ઇરાની ઉમરાવની જીવાન ખુબસુરત છો-

કરી અકબરના જનતાનખાનામાં તેની માની સાથે જતી, તેણીની ખુશમુ-
રતીથી લલચાઇને જહાંગીરે તેને પરણવા ઇચ્છ્યું; પણ તેમ ન થાય માટે અ-
કબરે તે ખુશમુરત છોકરીને શિરઅકગાન નામના અમીર સાથે પરણાવી
દીધી. પાદશાહ યવા પછી જહાંગીર તે અમીરને કતલ કરાવી તે બાઈ સાથે
પરણ્યો-૬૦ સ૦ ૧૬૧૧, અને તેનું નામ નુરજહાં પાડ્યું. એ નુરજહાં જેવી
રૂપવાળી તેવીજ બુદ્ધિવાન હતી. તેણીએ જહાંગીરને વશ કરી લીધો.
અને ગભ્ય દરવામાં સારી મદદ કરી. નુરજહાંના બાપને મુખ્ય વજીરાત
મળી, ને તેના બાઈ અમોઝખાને મોટી સરકારી આવી. એ ત્રણે હોશી-
આર અને રાજ કાજને લાયક હોવાથી કામ કીક ચલાવ્યું ને જહાંગીરની
ખુશી ટેવથી જે માણં પરિણામ થતે તે તેમણે યવા દીધાં નહોં.

આ પાદશાહની સાથે વેપાર વિષે દરાર કરવાને ઇચ્છાંડતા રાજાએ
સર ટોમસ રો નામે વકીલ મોકલ્યો હતો (૧૬૧૫). જહાંગીરે તેને માન
આપી ઇચ્છેજી વેપારને વધારે છુટ આપી. જહાંગીરની દોલત અને તેની
દરબારના બપકાથી તે ઘણો અજબ થયો હતો.

નુરજહાંની શિરઅકગાનને પેટની દીકરીને જહાંગીરના નાના કુંવર
શેહેરીઆર સાથે પરણાવી હતી. અને જહાંગીરની પછી પાદશાહ કરવાની
ગોઠવણ નુરજહાંએ કરવા માંડી, તેથી શાહજહાંએ બળવો કર્યો, તે
બેસાડવાને કાબુલના સુબેદાર મહેબબખાને તથા શાહજહાં પરવેઝને પા-
દશાહ મોકલ્યા. શાહજહાં બંગાલે નોઠો; પણ કેટલાક વખત પછી બાપ
દીકરાને સલાહ થઇ. મોહબબખાં અને પરવેઝને દોસ્તી થઇ હતી, તે
માટે તેનો ઘાટ ધડવાને નુરજહાંએ તેનાપર સરકારી નાણાં બાઈ જવા-
નું તોહોમત મુક્યું અને તેનો જવાબ દેવાને તેને દરબારમાં બોલાવ્યો.
મહેબબખાં પાંચહજાર રજમૂત સ્વારો લઇને આવ્યો, અને જહાંગીર
જેવો જોહલમ નદી ઉતરતો હતો તેવામાં તેનાપર હથેલી કર્યો, ને તેને પો-

તાના કબજામાં લીધો. પછી તેને નામે તે અમલ કરવા લાગ્યો— ૬^{મો} સં. ૧૬૨૬. એક વરસ પછી નુરજહાંએ પોતાના ધણીને છોડાવ્યા. નુરજહાંએ મહોબતખાનને સમજાવ્યો પોતાની તરફેણના માણસો લેતી ફૈજમાં રખાવ્યાં તથા ફરતાં પ્રગણામાં પણ તેમજ કંઈ અને પછી તેની ફૈજની કવાયદ થતી હતી ત્યારે નુરજહાંના માણસો જહાંગીરની આસપાસ ફરીવળીને રજપુતોને હાલી સૂકીને જહાંગીરને લઈ ગયા. ત્યારે મહોબતખાંએ શાહજહાં માથે મળી જઈ દક્ષિણમાં કિતુર મચાવ્યું. પરંતુ જો શાહજહાંથી વડો હતો તે ૧૬૨૬ માં મરી ગયો, અને ૧૬૨૭ માં જહાંગીર મરણ પામ્યો તેથી ગાદી શાહજહાંને મળી. જહાંગીરમાં સારી સમજણ, સદબાવ, તથા ઈતસાફ પર પ્રેમ, એ ગુણ હતા, પણ તેને દારૂનો શોક હતો, અને એ આકળા સ્વભાવનો હતો. એના વખતમાં તંખાકુ ખાવા પીવાની ચાલ શરૂ થઈ હતી, તે અટકાવવાને એણે કાશિશ કરી હતી.

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮.

જહાંગીરના મરણની અબર સાંભળી શાહજહાં દક્ષિણથી ઉતાવળે આવ્યો ગયો. શેહેરીઆર સામે થયો તેને હાલી મારી નાખ્યો. શાહજહાંએ પોતાના કુંવરે સિવાય અબરના વંશના બધા શાહજહાંને મારી નાખ્યા. અસોફખાં અને મહોબતખાંની મદદથી શાહજહાંને ગાદી મળી. ૧૬૩૧ માં પોર્તુગીજનાં યાણાં અંગાળામાં હતાં તે એણે લઈ લીધાં. દક્ષિણના મુખ્યા ખાનજહાં લોદીએ ખંડ કંઈ પણ તરત માફ માગવાથી તેની માલવે બદલી કરી. વળી ખીજવાર તેણે ખંડ કંઈ ત્યારે પાદશાહી ફૈજ તેને દક્ષિણમાં નસાડ્યો ત્યારે તેને અહમદનગરના પાદશાહે મદદ કરી. લડાઈમાં ખાનજહાં મરણ પામ્યો. પણ બિજાપૂર અને ગોલકોંડાના રાજા-

એએ અહમદનગરને મદદ આપી તેથી મુગલ ફૌજને કેટલાંક વરસ બ-
ડવું પડ્યું. એ લડાઈનો અંત શાહજહાંએ પોતે જઈને આણ્યો. તેણે
બિજાપુર અને ગોલકોંડાને તાંબેદાર ખંડીઆ રાજ કર્યાં, અને અહમદ-
નગરના મૂલકને ખાલસા કર્યો (૧૬૩૭). ત્યાર પછી ૧૬૩૭ માં એણે
કંદહાર તાંબે કર્યું પણ તે પાછું ખોલ્યું ૧૬૪૯. ત્યાર પછી પોતાના કુંવરો-
ને મોકલી બહામ શેર તથા આસપાસનો મુલક જીત્યો, પણ તે ઝાઝો-
વાર રાખી રાક્યો નહીં એ સ્વારીઓમા રજપૂતોએ બહુ પરાક્રમ કર્યો.

શાહજહાંને ચાર દોકરા હતા, તેઓનાં નામ દારા, શુજા, ઔરંગ-
જેબ, અને મુરાદ. દારા શૂરો, બીજો, ધર્મમાં સ્વતંત્ર વિચારનો, ઉ-
દાર પણ આવચારી હતો. શુજા, બાયજો અને વિષયી હતો. ઔરં-
ગજેબ બુદ્ધિમાન, ઉપાધી, લડાઈની કળામાં અતુર, પણ ઘણો લોભી,
દગલ પાજ અને ધર્મને બહાને પોતાનું કામ કાઢી લે તેવો હતો. મુ-
રાદ હાદુર પણ કમઅકલ ને વિષયી હતો. દરેક શાહાબદાને સુ-
લતાનનો ખિતાબ આપ્યો હતો, અને પ્રાંતોના સુબા ઠરાવ્યા હતા. શુજા
બંગાળનો સુબો, મુરાદ ગુજરાતનો સુબો, અને ઔરંગજેબ દક્ષિણનો
સુબો હતો. દારા ઘણો ખર્ચ બાપની પાસે આગ્રે રહેતો.

સને ૧૬૫૭ માં શાહજહાં ઘણો માંદો પડ્યો ને જીવવાની આશા
રહી નહીં, તેથી ગભ્યનો સંઘર્ષો કારખાર તેણે દારાને સોંપ્યો. એ સાબ-
ળી મુન્શ એક મોટું લશ્કર લઈને બંગાળેથી આવ્યો, પણ દારાએ તેને
કાશી આગળ હરાવી પાછા જવાની ફરજ પાડી. ઔરંગજેબે તાલમેલ કરી
મુરાદને પોતાના પક્ષમાં લીધો. તેણે મુરાદને ખોટું સમજાવ્યું કે મારેતો
મફે જઈ બજત કરવામાં વખત કાઢવોએ, પણ પહેલાં તારી મદદે આવી
નાસ્તિક દારાને અને તેના કાફર સેનાપતી જસવંતસિંહને જીતી તને ગાદી
અપાવવાની ઇચ્છાએ, કેમકે બધા બાઈઓમાં તું મને વધારે ગાદીને

લાયક લાગેછે. ભાળા મુરાદે એ વાત ખરી માની, અને પોતાનું લશ્કર ઔરંગઝેબના લશ્કર સાથે જોડી નાંખ્યું. એ એક ભાઈઓની સામે દારાએ જસવંતસિંહને મોકલ્યો, પણ મુરાદે ને ઔરંગઝેબે તેને ઉભળત આગળ હરાવ્યો, પછી એક ભાઈ આગળ ચાલ્યા. આગ્રેથી એક મંજલને છેટે દારા તેમને મળ્યો. એક પક્ષના લશ્કર વચ્ચે જખરી લડાઈ ચાલી. દારાના હાથીને જખમ લાગવાથી તે તોફાન કરવા લાગ્યો, તેથી દારાને નીચે ઉતરવું પડ્યું. તેની અંખાડી ખાલી જોઈ દારાના સિપાઈઓએ વિચાર્યું કે તે માર્યો ગયો હશે, એવું વિચારી તેઓ નાઠા. ઔરંગઝેબ ને મુરાદે કંતેહ પામ્યા. ત્રોણે દહાડે આગ્રે પહોંચી ધરડા ખાપ પાસે માર્યું કે દારાને રાજપાટ ન આપો, પણ શાહજહાંએ તેનું કહ્યું ન માન્યાથી ઔરંગઝેબે તેને કિલ્લામાં કેદ કર્યો. પછી મુરાદને ઔરંગઝેબે દગાથી કેદ કાઢ્યો ને બહાનું કાઢી મારી નાખાવ્યો. તેણે દિલ્હી જઈ આલમગીર નામ ધારણ કરી પોતાની દુવાઈ ફેરવી—સને ૧૬૫૮. શાહજહાં બંદીગાને રહી ૧૬૬૬ માં મરણ પામ્યો. શાહજહાંની દરબારનો બપકોભારે હતો. મૌરાસન નામે તખ્ત બનાવતાં એણે ૧૧ કરોડ રૂપીઆ ખર્ચ્યા હતા. પોતાની બેગમ મુમતાઝ મહાલની યાદગારી કાયમ રાખવા, તાજમહાલ નામે સુંદર આરસપહાણની ધમારત આગ્રામાં છે, તે તેણે કરાવી હતી. એ ધમારત પાછળ એણે ૭૫ લાખ રૂપીઆ ખર્ચ્યા હતા. એ જતનું એનાથી સરસ મકાન હજી કોઈથી થયું નથી. બ્યારે એના દીકરાએ એને કેદ કાઢ્યો ત્યારે તેની તિજોરીમાં ૨૪ કરોડ રૂપીઆ નગદ હતા, તથા કરોડો રૂપીઆનું ઝવાહેર હતું. સામઠી રીતે તપાસતાં શાહજહાં સારો ધનસાગ્રી રાજા હતો, તથા એના રાજમાં શાંતી, ને રૈયતમાં આખાદી હતી.

ઐરંગજેય ૧૬૫૮-૧૭૦૭.

ઐરંગજેય પોતાના બાઇ બત્રીજને મારી નાખી, તથા પોતાના બાપને કેદ કરી ઇ. સ. ૧૬૫૮ માં ગાદીએ બેઠો. એ ઇ. સ. ૧૬૧૮ માં જન્મ્યો હતો. ગાદીએ આવ્યા પછી એણે “આલમગીર” એટલે દુનિઆનો જીતનાર એવું નામ ધારણ કર્યું. દારા નાસતો પકડાયો હતો અને મુશદ જે બંદીખાનામાં હતો તે બંનેને એણે ગરદન માર્યા, તથા એવું કહેછે કે તેમના છોકરાઓને ઝેર દધ એણે મારી નાખ્યા હતા. ૧૬૫૯ માં ઐરંગજેયે શુજને કબજાની લડાઈમાં હરાવ્યો, તેથી શુજને આગકાનમાં નાશી જવું પડ્યું. ત્યાંનું રાજ લેવાને તેણે હુલડ મચાવ્યું, તેમાં તે તેના આપ્ત કુટુંબ સહીત માર્યો ગયો. જે કે ઐરંગજેયની ગાદીના દાંપ્ત કરનાર કોઇ રહ્યું નહીં તોપણ એ નિરાંતે બેસી શક્યો નહીં, કારણ કે દક્ષિણમાં મરઠાઓએ પોતાના સગદાર શિવાજીની સરદારી તળે એને બહુ હેરાન કર્યો. એ ગાદીએ બેઠો તે પહેલાં શિવાજીએ લડાઈ કરી દક્ષિણમાં ઘણી સત્તા મેળવી હતી તથા કેટલાક કિલ્લા જીતી લીધા હતા.

ઇ. સ. ૧૬૬૫ માં ઐરંગજેયે પોતાના સરદાર સહિસ્ત આને એક લશ્કર આપી શિવાજીને તાબે કરવા મોકલ્યો. આ સગદારે તેના ઘણા-એક કિલ્લા જીતી લીધા ને સિંધર આગળ તેને હરાવ્યો. જે કે ઐરંગજેય જીત્યો ત્યાં સુધી મરઠા સાથે લડ્યો હતો તોપણ એ તેમને પુરેપુરે વશ કરી શક્યો નહીં.

જીજ્ઞાસુ વેરે તથા ખીજ કર જે અકબરે તથા ખીજ પાદ-શાહેએ હિંદુઓપરથી કાઢી નાંખ્યા હતા, તે એણે પાછો લેવા માંડ્યો હતા તેથી તથા હિંદુઓને જીલમથી વટલાવવા લાગ્યો તેથી હિંદુ પ્રજા એના પર નારાજ થઈ અને રજપૂતો જેઓ અત્યાર સુધી મુગલ પાદશાહેની નિમક હલાલીથી નોકરી કરતા હતા તેઓના ઘીલ ખાટાં થયાં હતાં.

વળી જ્ઞેધપુરનો રાજા જસવંતસિંહ કાચુડનો સુખો હતો તે ત્યાં મરણ પામવાથી તેની રાણી ને તેના બે કુંવરો પાછા હિંદુસ્તાનમાં આવી; ઐરંગઝેબે તેમને કેદ કરવાની તજવીજ કરી. રજપુતોએ તેમને તદખીરથી બચાવ્યા; પણ ત્યારથી તેમની બેદીલી વધી. મુસલમાની જુલમથી પંજાબમાં લડવૈયો શીખ પંથ ગુરૂ ગોવિંદે આ પાદશાહના વખતમાં સ્થાપ્યો. પેહેલાં તો એ લોકનું કાંઈ આલ્થું નહીં, પણ પાછળથી શીખ લોક જખરદસ્ત થયા.

ત્યાર પછી ઐરંગઝેબે જ્ઞેધપુર, ઉદેપુર વગેરે રજપુત સંસ્થાનો જીત્યાં. ૧૬૮૬ માં એણે ખીજપુર લીધું. ૧૬૮૭ માં ગોલકોંડા લીધું. ત્યાર પછી વીસ વરસ સુધી એ મરેઠા સાથે લડ્યો, પણ તેમને પુરેપુરા તાબે કરી શક્યો નહોતો. મરેઠા સાથે લડતાં તેણે દિલ્હીના રાજાના પાંચા નાખણો કરી નાખ્યો. મરેઠા એક જગ્યાએ હારી જતા તો તરત ખીજ જગ્યાએ ઉભા થતા, એ મરેઠી ગઢો જીતતો એટલે મરેઠા તેના પ્રાંતો છુટવા દેડતા, તેના લશ્કરની ટુકડીઓને પીડા કરતા, અને દિલ્હીમાં પાછા લેતા. એ લોકોથી પાદશાહ ઘણો હેરાન થયો. મુગલાઈ પાદશાહીનો વિસ્તાર હિમાલયથી કન્યાકુમારી સુધી એણે વધાર્યો. એ પાદશાહી ટકી શકી નહીં, કારણ કે એની પછીના પાદશાહો ઘણા નાખળા થયા, તેથી સુબાઓ પોતાને તાબેના મુલક પચાવી પડ્યા અને સ્વતંત્રપણે રાજ કરવા લાગ્યા. ઐરંગઝેબને એવી ખીજ રહેતી કે જેવી રીતે મેં મારા બાપને તથા ભાઈઓને દુઃખ દીધું હતું તેવી રીતે મારા દીકરાઓ મને દુઃખ દેશે, તેથી તે જુઓ ત્યાંસુધી તેમને પોતાની પાસે આવવા દેતા નહોતો. એનો જીવ જતાં પેહેલાં એણે જે જે પાપ કર્યાં હતાં તે બધાં એને યાદ આપ્યાં, તેથી હવે તેના શા હાલ થશે તેની એને બહુ શીકર લાગી. “અરે! મને શી શીક્ષા થશે! કોણ જાણે મને કેવી સજા થશે!” એમ

બોલતાં તેનો પાપી જીવ ગયો. તે સને ૧૭૦૭ માં અહમદનગરમાં ૮૬ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી દીલ્હીનું રાજ્ય પડી બાગ્યું.

ઐરંગઝેબ અથવા પેહેલા આલમગીરના મરણ વેળા તેને ત્રણ શાહજાદા હતા, તેમના નામ:-મોઆજમ, આજમ, અને કામઅક્ષ. તેઓ રાજ મેળવવા લડ્યા, તેમાં આજમ અને કામઅક્ષ માર્યા ગયા, ને મોઆજમ બહાદુરશાહ નામ ધારણ કરી ગાદીએ બેઠો.

બહાદુરશાહ ૧૭૦૭-૧૭૧૨.

એણે શાહ રાજ જેને આજમે છોડી દીધો હતો, તેની સાથે દાસ્તી કરી, ને પોતાની નબળાઈ દેખાડનાર તથા લાજ લગાડનાર આથ ઉધરાવવાનો હુકમ જાહેર રાખ્યો. રજપૂત ગઢવો સાથે સલાહ કરી તેમને સ્વતંત્ર જેવા થવા દીધા. જસવંતસિંહનો પુત્ર અજીતસિંહ એ વેળા રજપૂતોના આગેવાન હતો. બાબરના વખતમાં કપીરના ચેલા નાતકે હિંદુ તથા મુસલમાની રાત્રમાંથી સાર કાઢી એક નવો પંથ સ્થાપ્યો હતો. તે પંથના શીખ લોક જોરપર આવ્યા હતા. એ લોકને આલમગીરના જુલમથી હથીઆર બાધવાની જરૂર પડી. બહાદુરશાહના વખતમાં એ લોકે કિતુર મચાવ્યું, તે તોડવામાં તે પાંચ વ સ શેકાયો, પણ પાર પડ્યો નહીં, ને ૧૭૧૨ માં મરણ પામ્યો.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨-૧૭૧૩.

બહાદુરશાહ પછી જહાંદારશાહ, જુલફિદારખાં નામે સરદારની મદદથી ગાદીએ બેઠો. ફરખશીર નામે એનો બાવિજો એની કતલમાંથી બચી ગયો હતો તેને બહારના સુબેદાર સૈયદ હુસેનઅલીની અને તેના બાઈ અલાહબાદના સૂબા સૈયદ અબ્દુલ્લાની મદદ મળી. આગ્રા આગળ જહાંદારશાહ હાર્યો ને માર્યો ગયો, અને ફરખશીર ગાદીએ બેઠો.

ફરૂખશીર ૧૭૧૩-૧૭૧૯.

એ ગાદીએ બેઠા પછી સૈયદોમાંનો એક ભાઈ મુખ્ય વજીર થયો, ને ખીજો સેનાપતિ થયો. બેંધપુરના રાજા સાથે લડાઈ ચાલતી હતી તે તેની કન્યા પાદશાહે પરણવી એવી રીતે માંડીવાળી. પંજાબમાં શીખ લોકોના સરદાર અંધુ, પાદશાહી પ્રાંતોને ઉજડ કરતો હતો તે પકડાયો. તેણે તથા તેના સાથીઓએ મરવું કબુલ કર્યું, પણ ધર્મ તજવાની ના કહી. એ વખતે હજારો શીખની પંજાબમાં કતલ ચાલી. દક્ષિણમાં નિજમ-ઉલ-મુલકને બદલે સૈયદ હુસન ત્યાંના સૂબો થયો. તેણે શાહુ રાજા સાથે દોસ્તી કરી, ને કેટલોક મુલક, ને આપ્પા દક્ષિણની ચોથ આપવાને કરાર કર્યો. એ કરારનામું મંજૂર કરાવવાને તથા પોતાનો પક્ષ મજબૂત કરવાને પેશ્વા ખાનાજી વિશ્વનાથને ૧૦,૦૦૦ મરેદા સ્વાર સાથે દિલ્હી તેડી ગયો. ફરૂખશીર એ કરાર કબુલ કર્યો નહીં, ને સૈયદોથી છુટવાને કોશિશ કરી, તેથી સૈયદ હુસનઅલીએ તેનું મારી નાખ્યો. પછી રાખ્ય કુટુંબમાંથી મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

મહમદશાહ ૧૭૧૯-૧૭૪૮.

તે પોતાની માની દોશીઆરીથી સૈયદોથી છુટો થયો. ૧૭૨૦ માં સૈયદ અબ્બદલા તથા નિજમની વચ્ચે શાહાપુરની લડાઈ થઈ. તેમાં સૈયદની હાર થઈ.

૧૭૩૮ માં ઈરાની નાદિરશાહ ચઢી આવ્યો. તેણે કર્નાલની લડાઈમાં મુગલાઈ ફેજને હરાવી, ને પછી દિલ્હી આવ્યો. પેટેલાં નાદિર પાદશાહ અને તેની ચૈતપર રહેમ રાખી હતી. પણ પછી કોઈએ એવી ખુમ ઉગાડી કે નાદિર મરણ પામ્યો, તેથી દિલ્હીના લોકે કેટલાક ઈરાની સિપાઈએને મારી નાખ્યા, તેથી ગુસ્સે થઈ નાદિરે લોકને કતલ

કરવાનો હુકમ કીધો. દુશ્મનોએ ઠેકાણે ઠેકાણે આગ લગાડી હત્યારા મા-
ણસોને લુટી કાપી નાખ્યા. ખીજે દિવસે મહમદશાહે માફ માંગી કતલ
અટકાવવાની આજ્ઞા કરી. તેથી નાદિરે તે બંધ પાડી. ત્યાર પછી પા-
દશાહી ખબરો, મોરાસન, કોહીનુર વગેરે હીરા, મોતી સમૃદ્ધ લાંબું. અ-
મીરો, સાહુકારો વગેરેને પકડીને લુટયાને માર મારીને દોડેલું થતું દહાવ્યું.
પ્રાંતોના સુબેદાર પાસે લેવાય એટલાં નાણાં લીધાં. એમ કરોડો રૂપિયા રા-
કડા, કરોડોનાં રત્નો, કરોડોનો ખીજો માલ, પુષ્કળ હાથી, ઘોડા, ઊંટ,
અને મેંકડો હોશિઆર કારીગરોને લઈ તથા અનાગયા મહમદશાહેને
પાયમાલ થયેલી ગાદી સોંપી નાદિરશાહ પાછો ગયો. એના મરણ પછી
એના હાથ નાચે કેળવાયેલો અહમદશાહ અખદલી અથવા દુરાની કંદહારનો
મુલતાન થયો. તેણે દિલ્હીના રાજ્ય ઉપર સ્વારી કરી, પણ શાહનવાઝ અ-
હમદ અને વજીર કમરૂદીને તેને સરહિંદની લડાઈમાં હરાવી પાછો દાદ્યો—
શને ૧૭૪૮. મુગલોની આ છેલ્લી કૃતેહ હતી. એ વરસમાં મહમદશાહ
મરણ પમ્યો. એજ વરસમાં શાહુ રાજનું પણ મરણ થયું. ઘરડો નિબમ-
હિલ-મુલક પણ એજ વરસમાં ૧૦૪ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

મહમદશાહના વખતમાં ગોહીલા નામે પહાણુ જૂઠારા જેઠાક
મુલક પચાવી પડ્યા તે હાલ ગોહીલખંડ કહેવાય છે.

અહમદશાહ ૧૭૪૮-૧૭૫૪.

મહમદશાહ પછી તેના કુંવર અહમદશાહ ખેડો. એને રાજ્ય
માળું કે વળી અખદલીએ સ્વારી કરી. ઉમરાવોએ તેની સામા થવાની
સલાહ આપી તે માની નહીં ને પાદશાહે તેને લાહોર અને મુલતાન આપી
પાછો વાળ્યો. એના વખતમાં મલ્હારરાવ હોલકરે એકાએક આવી
દિલ્હી અને પાદશાહ બંનેને કબજે કર્યાં. નિબમ-હિલ-મુલકના પૌત્ર

ગાજીઉદીનની શીખવણીથી અમીરશાહે ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો, આંધળો કર્યો ને કેદ કર્યો. ત્યાં તે ખીચારે ૧૭૫૪ માં મરી ગયો. ગાજીઉદીને તેના કાકા આલમગીર ખીજને ગાદી આપી.

આલમગીર ખીજે ૧૭૫૪-૧૭૫૯.

આ વખતે મુગલાઈ રાજ ઘણીજ ખરાબ હાલતમાં આવી પુટી ગયું. બંગાલા, બાહાર, ગુજરાત, માળવા, રૈહીલખંડ દક્ષિણ વગેરે પ્રાંતોમાં સ્વતંત્ર હોકેમો રાજ ચલાવતા હતા, અને દિલ્હીની ગાદીએ ખેસનાર માત્ર નામના બાદશાહ ગણાતા. બાદશાહનું કાંઈ ચાલતું નહીં. જેનું કવે તે વજીર થાય, ને મરજીમાં આવે તેમ ચાલે. ગાજીઉદીને અહમદશાહ અબદલીના લાહોર પ્રાંત લીધો તથા અબદલી પાછો દિલ્હી પર આવ્યો ને ઘણું નુકશાન કર્યું. મથુરામાં હિંદુ જત્રાણુઓની કતલ કરીને દેરા લૂટ્યો. ગાજીઉદીને માફ માંગી તે તેને મળી. ગાજીઉદીનની સલાહથી મરેઠાએ પંજાબ ઉપર સ્વારી કરી. અબદલી ચોથીવાર આવ્યો, એ વેળા ગાજીઉદીને ખીચારા આલમગીર ખીજને મારી નાખ્યો, અને એક છોકરાને ગાદીએ ખેસાડ્યો. એ બાદશાહે કોઈએ માન્યો નહીં ને ગાજીઉદીનને નાસવું પડ્યું. અહમદશાહ પાછો દિલ્હી આવ્યો, રાજધાની લુટી, પણ ફૌજમાં મરડી ચાલવાથી તે ત્યાંથી તીકળ્યો. સદાશિવરાવની સરદારી તળે મરેઠી લશ્કરે રાજધાની લીધી. પછી દુગાની અથવા અફગાન અને મરેઠી લશ્કરે પાણીપતના મેદાનમાં લડ્યાં. તેમાં મરેઠાની હાર થઈ-૧૭૬૧.

મરેઠી ફૌજના સરદાર શદાશિવરાવ બાઉ તથા પેદાનો વડો કુમાર વિશ્વાસરાવ હતા. અફગાનોના સરદાર અહમદશાહ અબદલી હતા. તમામ મરેઠી સરદારોને એ બાઉસાહેબની કુમરે મોકળ્યા હતા. બા-

ઉચ્ચે દિલ્હી જઈ રાજ મેહલ લૂંટયો ને વિશ્વાસરાવને પાદશાહની ગાદીએ બેસાડી ભરતખંડનો રાજભિરાજ ઠરાવવાનો મનસુખો કર્યો, પણ તે પાર પડ્યો નહીં. મરેઠા પાસે ૨૦૦ તોપો, ૧૫૦૦૦ કવાયદી પાયદલ, ૫૫૦૦૦ સ્વાર, તથા પિંડારા, નોકરો મળી બે લાખ માણસ હતાં. અફઘાનો પાસે ૩૮૦૦૦ પાયદળ, ૪૬૮૦૦ સ્વાર, અને ૭૦ તોપો હતી. એ લડાઈમાં મરેઠાની હાર થઈ. હજારો મરેઠા લડાઈમાં માર્યા ગયા, ને હજારો કેદ પકડાયા, તેઓને પણ અફઘાનોએ કતલ કર્યા. બાહિસાહેબ તથા વિશ્વાસરાવ પણ લડાઈમાં માર્યા ગયા. આ હારની અખર સાંભળીને ખાલાજી પેશ્વાને ધણી દલગીરી લાગી ને થોડા માસમાં તે મરણ પામ્યો.

શાહઆલમ બીજો ૧૭૫૯-૧૮૦૬.

અબદલીએ દિલ્હી આવી શાહઆલમને ગાદી આપી હતી. દશ વરસ પછી મરેઠા પાછા દિલ્હી આવ્યા, ને શાહઆલમ તેમના રક્ષણમાં રહ્યો. ૧૭૮૬ માં ગુલામ કાદર નામે સરદારે ધરડા શાહઆલમની આંખો ફેાડી. મરેઠાએ તેનાથી છોડવી સને ૧૮૦૩ સુધી તે બિચારાને દુઃખ અને દરિદ્રતામાં રાખ્યો. એજ વરસમાં ઈંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ લેકે મરેઠા પાસે દિલ્હી લીધું, ત્યારે આંધળા શાહને દુઃખથી છૂટો કર્યો. તે ૧૮૦૬ માં મરી ગયો.

અકબર બીજો ૧૮૦૬-૧૮૩૭.

પછી તેનો શાહાજીનો બીજો અકબર રાજ વગરના તખ્તે બેઠો. તેનો અચાવ ઈંગ્રેજ સરકારે કર્યો. તે ૧૮૩૭ માં મરણ પામવાથી તેનો કુંવર મહમદ બહાદુરશાહ નામનો પાદશાહ થયો.

મહમદ બાદુરશાહ ૧૮૩૭-૧૮૫૭.

તેને પણ ઈંગ્લે પાળ્યો. તે મુગલવંશનો છેલ્લો પાદશાહ હતો. ૧૮૫૭ માં દેશી પલટણાએ બળવો કર્યો, અને ઈંગ્લેન્ડને તથા તેઓનાં બેરોં છોકરાંને ઘાટકી રીતે મારી નાંખ્યાં, તે બળવામાં એ પાદશાહે ભાગ લીધાથી ઈંગ્લે તેને દેશનિકાલ કર્યો, અને તેના પુત્ર અને પૌત્રોને ગોળીથી માર્યા. એ પ્રમાણે મુગલવંશનો અંત આવ્યો. એ રંચુનમાં ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો,

પ્રકરણ ૪ થું.

મરેઠી રાજાઓની વંશાવળી.

શિવાજી	ઈ. સ.	૧૬૬૪ થી	૧૬૮૦
સંભાજી	"	૧૬૮૦	" ૧૬૮૬
રાજારામ	"	૧૬૮૬	" ૧૭૦૦
શિવાજી બીજો	"	૧૭૦૦	" ૧૭૦૮
શાહુ	"	૧૭૦૮	" ૧૭૪૮
રામરાજા	"	૧૭૪૮	" ૧૭૭૭
શાહુ બીજો	"	૧૭૭૭	" ૧૮૧૮
પ્રતાપસિંગ(બાત્રા સાહેબ)	"	૧૮૧૮	" ૧૮૪૦
શાહાજી (આપા સાહેબ)	"	૧૮૪૦	" ૧૮૮૮

મરાઠા.

મરાઠા લોકો દિલ્હીના પાદશાહના લશ્કરમાં લશ્કરી નોકરી કરતા હતા, અને બ્રાહ્મણો રાજામાં મુલકી નોકરી કરતા હતા. અને

સોજમી સદીની આખેરીએ તે વખતના દખ્ખણના મુખ્ય રાજ્ય અ-
હમદનગર, ગોજકોંડ, વિજ્ઞપુરના રાજાઓના હાથ તળે તેઓ તે-
વીજ નોકરી કરતા હતા. એમાંના એક મરાઠા કુળનું નામ ભિંસણે
હતું. તે દોહતાળાદ આગળ હલોરામાં રહેતું હતું. અહમદનગરના
મત્રીકંપરના લશ્કરમાં દરા હજાર મરાઠાનો સરદાર જાદવરાવ હતો.
તેના હાથ નીચે પાંચ હજાર મરેઠાનો સરદાર મણોજી હતો, જે ઉ-
પજાં કુળનો મુખી હતો. મણોજીને શાહાજી નામે ઓકરે હતો. તે
પણ પોતાના પાપની માફક નોકરી કરતો હતો. તે પોતાના પાપના
મરણ પછી તેની પદવી પર આવ્યો. અહમદનગરનું રાજ શાહજહાંના
વખતમાં તૂટ્યા પછી (ઈ. સ. ૧૬૩૭) શાહાજી વિજ્ઞપુરના રાજાની
લશ્કરી નોકરીમાં રહ્યો. વિજ્ઞપુરના રાજાની સારી નોકરી બજા-
વ્યાથી તેને બે જગીરો મિટ આપવામાં આવી હતી. એક સતારાની
દક્ષિણે બાવીશ ગામની, અને બીજી તંજાવરમાં હતી.

શિવાજી ૧૬૬૪-૧૬૮૦

એ ઈ. સ. ૧૬૨૭ માં ડોહણ પ્રાંતમાં સિંહાદ્રી પર્વતની હાર છે
ત્યાંના સુવર્ણના કિલ્લામાં જનમ્યો હતો. બ્યારે એનો બાપ શાહાજી
દ્રણોટકમાં પોતાની જગીર તરફ રોકાયેલો હતો ત્યારે એને સતારાની
દક્ષિણે બાવીશ ગામમાં દાદાજી કોંડ દેવ નામે બ્રાહ્મણ ઉછેરતો
હતો. શિવાજી શરીરે ઠીંગણો, પણ મજબૂત અને વ્યવળ હતો.
એને લખતાં વાંચતાં આવડતું ન હોતું પણ લડાયક કામો જેવાંકે
દેડ કુસ્તી, તીર મારવાનું કામ, બાજા, બરછી વગેરે સારી પેઠે વા-
પરતાં તથા ઘોડાપર બેસતાં શીખીને વ્યવળ થયો હતો. પેહેલાં શિ-
વાજી વિજ્ઞપુરના રાજાના કિલ્લા ઉપર ઉપરા સાપરી હુમલા કરતો

હતો, ને તેમાંથી પુણ્ય લૂટ મેળવી, ખીજ નવા દિલ્લા બંધાવતો હતો. ઇ. સ. ૧૬૪૬ માં એણે તોરનીઆનો કિલ્લો જીતી લીધો. વિજયપુરના રાજા અલી આદીલ શાહે એની કૃતેહની અદેઆઈ કરીને પોતાના સરદાર અફઝલખાને લશ્કર આપી શિવાજીને વશ કરવા મોકલ્યો. શિવાજી એ જોયું કે આવાં બળવાન લશ્કરની સામે ટકર ઝીલી શકાશે નહીં તેથી દગો રમીને તેનાં લશ્કરનો ધાણુ વાળવાની યુક્તિ કરી. એણે સલાહ કરવાનું ખાટું રોળ ધાલીને પ્રતાપ ગઢની ટેકરી આગળ અફઝલખાને પોતાના એક સરદાર સાથે બોલાવ્યો; જે શિવાજીના દગો ન જાણતાં તેને મિટવા આવ્યો. શિવાજીએ આ વખતે પોતાની ડગલીની અંદર વાઘનખ નામનું હથિયાર સંતાડી રાખ્યું હતું. જેણે અફઝલખાં તેને મિટવા ગયો કે તેવુંજ તે ભાંકી તેને મારી નાંખ્યો અને પોતે એક લશ્કર પાહાડની કદળમાં સંતાડી રાખ્યું હતું તેને નિશાની કીધી કે તરત તે અફઝલખાંના લશ્કર પર તૂટી પડયું, અને તેનો નાશ કીધો, ઇ. સ. ૧૬૫૯. ૧૬૬૨ સુધીમાં કબ્યાળથી ગોવા સુધીના કોઇણ કાંઠે, ભીમા નદીથી વરધા નદી સુધીના મુત્તક તથા મુપાથી જંજીરા સુધીના મુત્તક શિવાજીને તાબે હતા. એજ વરસમાં મુગલા સાથે એને આજ બનાવ થયાથી ઔરંગઝેબ પોતાના મામા સહિસ્તખાને પૂણા કબજે કરવા મોકલ્યો. શિવાજીના ઘરમાં તેણે મુદ્રામ કીધો. વેપ બદલી તથા એકા પોણા ચુકાવી સહિસ્તખાને મારી નાંખવાનો તેણે નિશ્ચય કીધો. પણ સહિસ્તખાં એ આંગળીનો ભાગ આપીને છટકી જવા પામ્યો. આથી શિવાજીને વધુ હિમત આવી. ૧૬૬૩ માં એણે પેરેલીવાર સૂરત જીત્યું; જ્યાંથી તેને ત્રીશ કરોડ રૂપા મળ્યા. ૧૬૬૪ માં તેણે રાજાનો ખેતાબ ધારણ કીધો, ને પોતાના નામનાં નાણાં ચલાવ્યાં. આથી ઔરંગઝેબે

ગુસ્સે થઇને પોતાના સરદાર સહિસ્ત્રાં, તથા દિલાવરખાં, તથા
 જેપુરના રાજા જ્યોતિર્ગને એની સામે મોકળ્યા. તેઓએ તેને સિંહગઢ-
 ની લડાઈમાં હરાવ્યો, ને તેના અરધા અરધ કિલ્લા લઈ લીધા. ઇ.
 સ. ૧૬૬૫. ૧૬૬૬ માં એણે વિજયપુર તામે કરવાને મોગલોને
 મદદ કીધી, તેથી ઔરંગઝેબે એને માન આપી દિલ્હી ખેલાવ્યો.
 શિવાજી પોતાના કુંવર સંભાજીને સાથે લઈને મોગલ દરબારમાં
 ગયો, પણ ઔરંગઝેબે તેમને દગાથી કેદ કીધા. પછવાડેથી મીરાજ-
 ની ટોપલી જે તે સાધુએને મારે મોકલતો હતો તેમાં તેઓ એક
 દીવસ બરાઈને નાશી ગયા, ને સાધુના વેષમાં રાયગઢ આવી પોહ્યા.
 ૧૬૭૦ માં એણે ખીજીવાર મુરત લૂટ્યું. ૧૬૭૪ માં એણે મહારાજા
 ધિરાજનો એતાપ લીધો, ને પોતાની તૂલના સોનાથી કરી તે સોનું
 આત્મજોમાં વહેર્યું. ૧૬૮૦ માં એ મરણ પામ્યો. એના મરણ વિષે
 એવું કહેવાયછે કે એને એની ખીજી બાયડીએ ઝેર દઈ મારી નાખ્યો.
 એ મરેલી રાજનો સ્થાપનાર હતો. એ મુલક જીતવામાં તેમજ તે પર
 સારી રીતે હકુમત ચલાવવામાં કુશળ હતો. એનો વડો પ્રધાન શા-
 મરાજપંથ હતો, જેને ગોવાની લડાઈમાં જીત નહીં મેળવ્યાથી બર-
 તરફ ફરવામાં આવ્યો હતો. એના અજ્ઞ એટલે આઠ પ્રધાન ત્રીએ
 પ્રમાણે હતા :— પેહેલો, પેશ્વા એટલે મુખ્ય પ્રધાન, ખીજો, પંચ અ-
 મલ્યા (મેહેસુત્રનો ઉપરી.) ત્રીજો, સચીવ (એકેટરી) ચોથો, મંત્રી (પ્રા-
 ધ્યેષ્ટ એકેટરી.) પાંચમો, સુમંત (પારકાં રાજ્યનો પ્રધાન,) છઠો, સેના-
 પતી (લશ્કરનો વડો) સાતમો, ન્યાયવીરો, આઠમો, પંડીતરાવ (ધર્મશાસ્ત્ર
 સમજવનાર.)

સંભાળ ૧૬૮૦-૧૬૮૯.

શિવાજી પછી એનો ઢોકરો સંભાળ ગાત્રી ઉપર ખેંડા. એણે પોતાની સાવકી માને મારી નાખાવી. એ પોતાના બાપના જીવો બહાદુર હતો, પણ ડાહ્યો ન હતો. એ કલુશા બ્રાહ્મણની માઠી સોબતમાં બગડી ગયો હતો. બ્યારે આલમગીર દક્ષિણ જીતવાની ઢોશિશ કરતો હતો, ત્યારે એ પોતાનો વખત આળસ અને મોજમજલમાં કાઢતો હતો. એને પોતાના ટુંક અમલમાં ફિરંગી તથા મુગલો સાથે વારંવાર લડાઈ કરવાની ફરજ પડી હતી. એક દિવસ બ્યારે એ નિશામાં ચક્રચુર હતો ત્યારે મોગળ સ્વારએ એને એમિતો પકડી લીધો, ને મોગલ દરબારમાં લઈ ગયા, બ્યાં તેને ઐરંગઝેબ આગળ ઉભો કરીધો. ઐરંગઝેબે કહ્યું કે મુસલમાન થાય તો તું બચે, પણ સંભાળએ બાત લાવીને કહ્યું કે તારી ઢોકરી પરણાવે તો હું મુસલમાન થાઈ. ઐરંગઝેબે ગુસ્સો કરીને તેની જીભ કપાવી નાંખી, તથા તેના મિત્ર કલુશાને પણ મારી નાખાવ્યો.

રાજરામ ૧૬૮૯-૧૭૦૦.

એ શિવાજીની બીજી બાપડી જેને સંભાળએ મારી નાંખી હતી તેના ઢોકરો હતો. સંભાળના મરણ પછી એને મરેઠાએએ ગાત્રીપર ખેસાડ્યો. એણે દેશના બચાવની ગોઠવણો કરી. બ્યારે મુગલોએ દખણપર સ્વારી કરી ત્યારે એ સરદારોના સમન્વયથી જીજના કિલ્લામાં ભરાઈ ખેંડા. પછી મુગલોએ તે કિલ્લો ૧૬૯૮ માં લઈ લીધો, અને એને કેદ પકડ્યો. પણ એ લાંચ આપી છુટો થયો. એ ૧૭૦૦ માં મરણ પામ્યો.

શિવાજી ખીજે ૧૭૦૦-૧૭૦૮.

રાજ્યરામને ખે છોકરા હતા. તેમાંથી વડો શિવાજી જે દશ વર્ષના હતા તે ગાદીપર આવ્યા. એ નાના હોવાથી એની મા તારાબાઈ રાજ્ય કારભાર ચલાવવા લાગી. તેણીએ ઐરંગઝેબને એટલા સુધી હેંફાવ્યો કે તે મરેઠાએને પોતાના મરણ સુધી વશ કરી શક્યા નહીં. એ રાજ્ય કરતો હતો ત્યારે ૧૭૦૮ માં મુગલ દરબારમાંથી શુક્રિને સંભાળના છોકરો શાહુ આવ્યા; કેટલાક મરેઠા સરદારો શાહુને મળી જવાથી સતારાની ગાદી તેને મળી, ને તારાબાઈએ કોલ્હાપુરમાં રાજધાની કરી.

શાહુ પેહેલો ૧૭૦૮-૧૭૪૮.

ઐરંગઝેબે સંભાળને મારી નખાવ્યો, ત્યારે તેની રાણી તથા છ વરસના કુંવર શાહુને નજર ફેદ કીધાં હતાં. ઐરંગઝેબની કુંવરી તેઓપર ઘણી માયા રાખતી. ઐરંગઝેબ શિવાજી અને સંભાળને ચોર ગણતો, તેથી મશ્કરીમાં કુંવરનું નામ શાહુ (ચોર) પાડ્યું. ઐરંગઝેબે એને સારી કેળવણી આપી, પોતાની ફૈજમાંના આખરદાર મરેઠા સરદારની ખે છોકરી સાથે તેનાં લગ્ન કરાવ્યાં. ઐરંગઝેબના મરણ પછી તેના છોકરા આજીમને શાહુ રાજ્ય સોંપવામાં આવ્યો હતો. શાહુએ આજીમને તાખે રહેવું એવો કોલ આપીને પોતાના બાપની ગાદી લેવાની તજવીજ કીધી. તેની સામે તારાબાઈ યઈ. આ વખતે ઘણા મરેઠા સરદારો શાહુને મળી જવાથી તારાબાઈને કોલ્હાપુર નાશી જવું પડ્યું. શાહુ પુણા તથા સતારામાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો. આ રીતે શિવાજીના વંશની ખે શાખા યઈ. એક સતારામાં અને ખીજી કોલ્હાપુરમાં. સતારાનું રાજ્ય ૧૮૪૮ માં અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે

જોડી નાંખું, પણ કોલ્હાપુરમાં હાલખી મરાઠાનું રાજ છે. શાહુ મુ-
ગલ દરબારમાં કેળવાયાથી મેજમજાહ મારતાં શીખ્યો હતો, તેથી
રાજનો સંઘર્ષો વહિવટ એનો મુખ્ય પ્રધાન બાલાજી વિશ્વનાથ ચ-
લાવતો હતો. શાહુએ ૧૭૧૪ માં તેને પેથા બનાવ્યો. પછવાડેથી બા-
લાજી પુણામાં સ્વતંત્ર રીતે રાજ કરવા લાગ્યો, અને શાહુ અને
તેની પછી આવનારાઓ માત્ર નામનાજ સતારાના રાજ રહ્યા. એના
વખતમાં ત્રણ પેથા થઈ ગયા. બાલાજી વિશ્વનાથ, બાજીગવ પે-
હેલો, અને બાલાજી ખીજો. બાલાજી ખીજના વખતમાં એ ૧૭૪૮
માં મરણ પામ્યો. (જે વખતે શાહુ પોતાના બાપની ગાદી લેવા જતો
હતો ત્યારે એક એતરમાં એક જુઠી બાઈ પોતાના પૌત્રને રમાડતી
હતી. શાહુએ પોતે કાણ છે તથા ક્યાં જાય છે તે કહી સંભળાવ્યાથી તે
જુઠી બાઈએ તે અર્યાનું શાહુ આગળ નમન કરાવ્યું. આ ઉપરથી
શાહુએ કજુલાત આપી કે જો તે પોતાના બાપની ગાદી લેવામાં ક-
તેહ પામે તો તેણીનાં અર્યાને ચોકસ જાગીર ભેટ આપશે. પછી
શાહુને ગાદી મળવાથી તે ડોકરાને અકલકોટ તરફ એક જાગીર
આપી, જ્યાં આજ દીન સુધી તેના વારસો અકલકોટના રાજા તરફ
રાજ કરે છે.)

રામ રાજા ૧૭૪૮-૧૭૭૭.

શાહુની પછી ગમરાજ બાલાજી ખીજના વખતમાં સતારાની
ગાદી પર આવ્યો. એ તારાબાઈના છોકરા શિવાજી ખીજનો છોકરો
હતો. પેહેલા શાહુના મરણ પછી પેથાની સત્તા તોડવાને મરેઠાઓએ
ધણીક ધુકિત કરી, પણ તેમાં પેથાની અનુરાધથી તેઓ નિષ્ફળ
ગયા. બાલાજી બાજીગવે એવું કરારનામું કરી પેં કે મહાન શિવાજીના

પંચાંગે સતારામાં રાજ કરે, તથા પેશ્વાઓ ગાદીએ બેસે ત્યારે તેઓ-
ને માથે પાઘડી પહેરાવે, ઐયોજીત અધિકાર તેઓને સોંપ્યા હતા.
૧૭૭૭ માં રામરાજ નસંતાન મુઓ. એણે ભિંસલે કુળના શાહુ નામે
છોકરાને દત્તક કરી લીધો હતો.

શાહુ બીજા ૧૭૭૭-૧૮૧૮.

૧૮૦૧ માં એણે પેશ્વાથી સ્વતંત્ર થવાનો આગલા ગજની
માફક વિચાર કરીયો, પણ તે ફાફટ ગયો. અને બાહુરાવ ખીજે
જે તે વખતે પેશ્વા હતો તેણે એને અને એના બે છોકરા બાલા
સાહેબ (પ્રતાપ સિંગ) અને શાહાજી (આપા સાહેબ) ને કેદ કરીયા.
શાહુ ખીજે બંદીખાનામાં મરણ પામ્યો.

પ્રતાપ સિંગ (બાલા સાહેબ) ૧૮૧૮-૧૮૪૦.

અંગ્રેજે ૧૮૧૮ માં પેશ્વાનું રાજ લીધા પછી કેદખાનામાંથી
એને છોડ્યો, ને એના બાપની સતારાની ગાદીપર બેસાડ્યો. ૧૮૩૭
માં એની ઉપર ફિતુરનો વહેમ અંગ્રેજને આપ્યો ને ૧૮૪૦ માં એને
ગાદીપરથી ઉઠાડી મુકી એના બાઈ શાહાજી (આપા સાહેબને) બેસાડ્યો.

શાહાજી (આપા સાહેબ) ૧૮૪૦-૧૮૪૮.

૧૮૪૮ માં આપા સાહેબ નસંતાન મરી ગયો, અને તેના રા-
જમાં જેર બંદોબસ્ત આપ્યો તેથી અંગ્રેજોએ સતારાનું રાજ ખાલસ
કીધું. એના દત્તક રાજરામ ભિંસલેને વરસ દહાડે પચાસ હજાર રૂ-
પ્યાનું પેતરાત મળ્યું. હાલ તેના વારસોને પણ સતારાની ગાદી બ-
દલ અંગ્રેજો તરફથી થોડુંક લવાજમ મળેછે.

પેશ્વાઓની વંશાવળી ૧૭૧૪-૧૮૧૮.

બાલાજી વિશ્વનાથ	૧૭૧૪	થી	૧૭૨૦
બાજીરાવ પેટેલો (બક્ષાજી)	૧૭૨૦	,,	૧૭૪૦
બાલાજી ખીજે	૧૭૪૦	,,	૧૭૬૧
માધવરાવ	૧૭૬૧	,,	૧૭૭૨
નારાયણ રાવ	૧૭૭૨	,,	૧૭૭૩
સવાઈ માધવરાવ	૧૭૭૪	,,	૧૭૯૫
બાજીરાવ ખીજે	૧૭૯૫	,,	૧૮૧૮

બાલાજી વિશ્વનાથ ૧૭૧૪-૧૭૨૦.

શાહુ જે વખતે પોતાના બાપની ગારી લેવાને આવ્યો ત્યારે જે મરેઠા સરદારો અને મળી ગયા તેઓમાં એ મૂખ્ય હતો. ૧૭૧૪ માં શાહુ રાજ્યએ અને સઘળો કારભાર સોંપ્યો, ત્યારથી તે પેશ્વાઈ પદ પર આવ્યો. એણે પોતાની હુશિઆરીથી મરેઠી રાજ્યને ઘણું વધાર્યું. ૧૭૧૮ માં બાલાજી એક ફોજ લઈને સૈયદ બાઈઓની મદદે નિજમ-ઉલ-મુલકની સામે ગયો, અને તેના બદલામાં સૈયદોએ તેને ચોથ, સરદાર મૂખી અને સ્વરાજ્ય આપ્યું. એ સાસવડમાં ૧૭૨૦ માં મરણ પામ્યો.

બાજીરાવ પેટેલો (બક્ષાજી) ૧૭૨૦-૧૭૪૦.

એ બાલાજી વિશ્વનાથનો છોકરો હતો. એ શાહુના વખતમાં પેશ્વા તરીકે રાજકારભાર ચલાવવા લાગ્યો. લડાઈ તથા બહાદુરીના કામોમાં જે કુશળતા બતાવતા, તેઓને તે જાગીર આપી ઉત્તેજન

આપતો. એના વખતમાં રાણાજી સિધીઆ જે એનાં પગરખાં સા-
ચવનાર હતો, તેને માળવાના ઈરાન કોણમાં એક જગીર આપી,
ત્યાં હાલ ગવાલિયરમાં તેના વંશજો સિધિયા તરીકે રાજ કરે છે.
મહારાવ હોલ્કર નામનો ભરવાડના વંશનો એક ધોડેસ્વાર તરીકે
એના લશ્કરમાં નોકરી હતો, તેને ઈંદોર અને તેની આસપાસના
મુલકની ભેટ આપી. તેના વંશજો હાલ હોલ્કર તરીકે ઈંદોરમાં રાજ
કરે છે, તથા દામાજી ગાયકવાડ જે પીલાજી ગાયકવાડનો છેદ્દરો
હતો તે શાહુ રાજનો ઉપસેનાપતિ હતો. તેના વંશજો હાલ વડોદ-
રામાં ગાયકવાડ તરીકે રાજ કરે છે. ત્રીબક્કરાવ દાભાડ જે શાહુ રા-
જનો સેનાપતિ હતો તે શાહુને પોતાના પક્ષમાં લઈને બાજીરાવની
સત્તા તોડવાને આદતો હતો, અને નિજમ-ઉલ-મુલ્ક સાથે જોડાઈ
જવાનો ઈરાદો રાખતો હતો, પણ તેની અગાઉ બાજીરાવે અતુરા-
ધથી તેને ૧૭૩૪ માં ડમોઈની લડાઈમાં હરાવીને મારી નાંખ્યો.
પછી બાજીરાવે આખો ભરત ખંડ જીતવાનો નિશ્ચય કીધો, અને
દિલ્હી તરફ વધ્યો. દિલ્હીના પાદશાહે ગભરાઈને દખ્ખણના સૂબેદાર
નિજમ-ઉલ-મુલ્કને પોતાની મદદે બોલાવ્યો. ભાપાલ આગલ અને
વચ્ચે લડાઈ થઈ, તેમાં બાજીરાવે મુગલાઈ લશ્કરના વડા નિજમ-
ઉલ-મુલ્કને ૧૭૩૬ માં હરાવ્યો, અને તેની પાસે આખો માળવા
પ્રાંત, ચંપલ અને નર્મદા વચ્ચેનો મુલક, અને લડાઈના અરસ
બદલ પચાસ લાખ રૂપ્યા દિલ્હીના શેહેનશાહ પાસે અપાવવાને ક-
જુન કરાવ્યું. ૧૭૩૯ માં એ પેશવાના ભાઈ ચીમનાજી આપાએ જે
મહિનાસુધી ભારે લડાઈ કરીને ફિરંગી લોકો પાસેથી વસાઈનો કિલ્લો
લઈ લીધો. એજ વરસમાં એણે નિજમનું રાખ્ય જીતવાને કોશેશ
કરી, પણ તે નિષ્ફળ થયો. એના જેવા મરેહાઓમાં કોઈ બહાદુર

(૪૯)

સરદાર થયો નથી. માત્ર શિવાજીજી એતાથી ચઢે. એ ૧૭૪૦ માં મરણ પામ્યો. રાબ્ય જીતવામાં જેવો એ બહાદુર હતો તેવો રાબ્ય કારભાર ચલાવવામાં કુશળ ન હતો. એણે મરેઠી સત્તાને પૂર્ણ ક-જાએ ચઢાવી. એના આકાળ મરણથી પેશ્વાઈ રાજને મોટો ગોદો લાગ્યો.

બાલાજી બીજો ૧૭૪૦-૧૭૬૧.

એ બાજીરાવ પેટેલાનો છોકરો હતો. ૧૭૪૧ માં એણે કર્ણા-ટકપર હુમલો કરીયો, અને ત્યાંના નવાબ દોસ્ત અલીને અંતરની પે-ટેલી લડાઈમાં હરાવ્યો; અને એ લડાઈમાં ચંદા સાહેબ જે એના જમાઈ તથા વજીર થતો હતો તે મોરારીરાવથી કેદ પકડાયો. રા-ધોજી ભોંસલે જેને બાજીરાવ પેટેલા સાથે પતનુ ન હતું તે એને પેશ્વાઈ મળવામાં સામે થયો. પણ તેની મેહેનત ફાકટ ગઈ. અને દિલ્હીના શહેનશાહે બાજીરાવને માળવા વગેરે જે સુલક આપ્યા હતા તેનો પટો એને મળ્યો. ૧૭૪૮ માં શાહુ રાજા મોજમજહ મારીને સતારામાં મરણ પામ્યો. ત્યારથી પુણામાં એણે પોતાની રાજધાની કરી. ૧૭૫૭ માં એણે આંધ્રાટ પર બીજીવાર ચઢાઈ કરી, અને ત્યાંના અને મહીસુરના રાજા પાસેથી ખંડણી લીધી. ૧૭૫૮ માં પેશ્વાના બાઈ રાયોબા (રઘુનાથરાવ) એ લાહોરપર લઢાઈ કરી. ૧૭૬૦ માં એના બાઈ સદાશીવરાવ બાઈએ નિજમ સલામત નંગને ઉદગીરની લ-ડાઈમાં હરાવ્યો. ૧૭૬૧ માં એક મોટું લખર એણે પોતાના બાઈ સદાશીવરાવની સરદારી તળે અહમદશાહ અબદલી (દુરાની) ની સામે મોકાળું. પાનીપત આગળ એક મોટી લડાઈ થઈ, જેમાં સ-દાશીવરાવ બાઈ, પેશ્વાનો વડો છોકરો વિચારારાવ, જોકોજી સિંધીઆ, હમ્મીલીમ ગાર્ડી વગેરે ધણા મોટા સરદારો માર્યા ગયા. આથી પે-

શ્રાને બારે દલગીરી ઉપજી, અને તે એજ વરસમાં મરણ પામ્યો. એના વખતમાં મરેઠાની સત્તા નીચે પ્રમાણે હતી:—(૧) પુણામાં, પે-શ્વાનું રાજ્ય. (૨) વડોદરામાં, પીલાજીના પુત્ર દામાજી ગાયકવાડનું. (૩) માળવાના દક્ષિણ ભાગમાં, હોલ્કરનું. (૪) માળવાના ઈશાન ખુણામાં, રાણોજીના છોકરા જૈયાપા સિંધીયાનું. (૫) કોલ્હાપુરમાં, શાહુના પિત્રાઈ બાઈ સંભાજીનું. (૬) ધારમાં, આનંદરાવ પુવારનું. (૭) વગડ-માં, રાધોજી ભોંસલેનું. (૮) અકલ કોટમાં, કૃત્તેહસિંગ ભોંસલેનું.

માધવરાવ પેઢેજો ૧૭૬૧-૧૭૭૨.

ખાલાજીનો વડો છોકરો વિશ્વાસરાવ પાનીપતના મેદાનમાં મરણ પામવાથી, ખીજો છોકરો માધવરાવ પેશ્વા થયો. એ ધણો બહદુર તથા વિવેકી હતો. એ નાનો એટલે સત્તર વરસની ઉંમરનો હતો તેથી એનો કાકો રાધોબા રાજકારભાર ચલાવતો. ઉંમરે પુગતાંજ એણે સઘળી સત્તા હાથમાં લીધી. ૧૭૭૨ માં એણે હૈદર અલીને ચેરકુલીની લડાઈમાં હરાવ્યો. એણે પોતાના કાકા રાધોબાને કેદ કરી, કારણ કે તેણે ખંડ કરી રાજનો અરધો ભાગ માંગ્યો. એના વખતથી પુણાની દરબારમાં નીચલા પાંચ કારભારી તથા સરદારો હતા. (૧) નાના કુડનવીસ. (૨) સખારામ બાપુ. (૩) રામરાયજી (પ્રખ્યાત ન્યાયાધીશ.) (૪) ત્રિપ્પકરાવ મામા તથા (૫) હરીપંત કુડકે, (બહાદુર સરદારો.) એ અઠાવીસ વરસની ઉંમરે ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો.

નારાયણરાવ ૧૭૭૨-૧૭૭૩.

માધવરાવને પુત્ર ન હતો તેથી તેનો બાઈ નારાયણરાવ પેશ્વા થયો. તેને બદલે રાધોબા પાછો કારભાર ચલાવવા લાગ્યો. રાધોબાએ

૧૭૭૩ માં પોતાની બાયડી આનંદીબાઈની શીખવણીથી, પોતે પે-
શ્વાઈ મેળવવા સાર, સીપાઈઓને લાંચ આપીને તેનું ખુત કરાવ્યું,
ને પોતે પેશ્વાનો ઓછો ધારણ કીધો. પણ નાના ફડનવીસ, સખા-
રામ બાપુ, હરીપંત, અને ત્રીબકરાવ મામા વગેરે મુખ્ય મરેઠી સર-
દારો તેની સામા થયા. જોકે રાધોબાઈએ પેહેલાં તેઓને હરાવ્યા, તો-
પણ ૧૭૭૪ માં નારાયણરાવની બાયડીએ એક પુત્રને જન્મ આપ્યો
તેથી રાધોબાઈને પૂણા છોડવું પડ્યું, ને મરેઠી સરદારોએ આ બાળ-
કને પેશ્વા તરીકે જાહેર કીધો, ને પોતે રાજકારભાર ચલાવ્યો. રા-
ધોબાઈએ મુંબઈની સરકારની મદદ માંગી, જે તેને મળી.

સવાઈ માધવરાવ ૧૭૭૪-૧૭૯૫.

મરેઠી સરદારોએ સવાઈ માધવરાવને ૧૭૭૪ માં પેશ્વા બ-
નાવ્યો. પણ મુંબઈના અંગ્રેજોએ રાધોબાઈને ગાદી અપાવવા માટે
મદદ કરી તેથી ૧૭૭૫ થી ૧૭૮૨ સુધી મરેઠા અને અંગ્રેજો વચ્ચે
લડાઈ ચાલ્યા કીધી. પણ અંગ્રેજો મરેઠા સામે પુરેપુરા ફાવી શક્યા
નહીં, અને ૧૭૮૨ માં સાલબાઈ આગળ અંગ્રેજ અને મરેઠા વચ્ચે
સલાહ થઈ. જેની એક સરત મુજબ રાધોબાઈને પેશ્વા તરફથી મ-
હીને દહાડે પચીસ હજાર રૂપા મળતા થયા, અને અંગ્રેજોએ સવા-
ઈ માધવરાવને પેશ્વા તરીકે કબ્જલ રાખ્યો. આ વખતે માહાદાજી
સીંધ્યા એક પ્રખ્યાત લડવૈયો હતો. તેણે દિલ્હીના બાદશાહને કબ-
જમાં રાખ્યો હતો, અને હોલકરને ૧૭૯૨ માં લકઠઈ, જે અજ-
મેર આગળ છે ત્યાં હરાવ્યો હતો. તે મિંધ્યાએ નાનાફડનવીસની સત્તા
ઓછી કરવાને નિશ્ચય કર્યો, અને પુણે આવ્યો. પણ ૧૭૯૪ માં
આ બળવાન સરદાર મરણ પામ્યો. ૧૭૯૫ માં નિજામે અઢલી ખં-

ડણી નહીં બરી, તેથી પેશાએ તેના મુલક પર ચઢાઈ કીધી, ને તેને કુર્દલાની (અહમદનગરથી ૯૦ માઈલ દૂર) લડાઈમાં હરાવ્યો. તથા તેને ત્રણ કરોડ રૂપા, અને કેટલોક મુલક આપવાની ફરજ પાડી. એજ વરસમાં પેશાએ અગારીએથી બૂશકો મારીને આપધાન કીધો, કારણ કે તે ૨૧ વરસનો થયો તોપણ નાનાફૂડનવીસે તેને તેની સત્તા સોંપી નહીં, તથા રાષ્ટ્રોપાના છોદરાએને નાનાએ કેદ રાખ્યા હતા તેઓને એ પેશાએ છોડવવાની કોથેશ કરી તેમાંથી તેને ફાવવા દીધો નહીં. ૧૭૯૫.

બાજરાવ બીએ ૧૭૯૫-૧૮૧૮.

એ રાષ્ટ્રોપાનો છોદરો હતો. સવાઈ માધવરાવ નસંતાન મુએ તેથી રાજના મુખ્ય અધિકારીએ નાનાફૂડનવીસ તથા દાલતરાવ સિંધાએ એને ગાદી સોંપી. એ ઘણો નાનજો પેશા હતો. મરેહી સરદારેને પોત પોતામાં લડાવી મારીને એણે મરેહી રાખ્યની પડતી આણી. એણે નાનાફૂડનવીસને અહમદનગરના કિલ્લામાં કેદ કીધો હતો, ભ્યાંથી એનો છુટકારો પછવાડેથી થયો હતો. એ પ્રવાન ૧૮૦૦ માં મરાઠુ પાગ્યો, જેની સાથે મરેહી રાખ્યનો રહ્યો સહ્યો જીવ ગયો. એ પેશાના વખતમાં સિંધા અને હાલકર વચ્ચે એક ઝગડો ચાલ્યો, જેમાં પેશાએ સિંધાની પક્ષ લીધી, અને હાલકરના બાઈ વિદુજને હાથીના પગતળે કચડાવી નાંખ્યો, તેથી હાલકરે એકાએક પ્રણે આવી બાજરાવના લશ્કરને હરાવી પુણા કબજે કર્યું. બાજરાવે વસાઈ જઈ અંગ્રેજોની મદદ માંગી. જે તેઓએ ચાક્રસ સરતોપર તેને આપવા કહી. (જુઓ મરાઠાની ખીજી લડાઈ.) ૧૮૦૩ માં પેશાને મદદ આપવા માટે અંગ્રેજોએ સિંધા અને હાલકરને હરાવ્યા, અને તેઓને

વથ કરીને સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. પાછળથી, ત્રિવિંશતી ડેગલે જે એક કાસદ હતો તેને એણે પોતાના વડા પ્રધાન બનાવ્યો. તેણે ગંગાધર શાસ્ત્રી નામના એક હુશિઆર ન્યાયાધીશને મારી નાખ્યાં, અને પેશાને આડે રસ્તે ચલાવ્યો. આથી અંગ્રેજોએ તેને પોતાના કબજામાં રાખવા માંગ્યો તેથી અંગ્રેજો સામે તે દાવવાં કરવા લાગ્યો. અને પાછળથી તેઓ સામે લડાઈ જાહેર કરી. અંગ્રેજોએ તેને ખડકી, કોરેગામ, અને આળેતી લડાઈઓમાં હરાવ્યો. અને તેને પેશાની ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. એ રીતે પેશાઈ અમલનો છેડા આવ્યો. અને ૧૮૧૮ માં પુણા અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખીને, તેને કાનપોરની નજદીક ખીહરમાં જઈ રહેવા ફરમાવ્યું, જ્યાં તે ૧૮૫૩ માં મરણ પામ્યો. અને અંગ્રેજો આઠ લાખ રૂપાનું વર્ષાસન આપતા હતા. અંગ્રેજોએ એના દત્તક નાનાસાહેબને તે વર્ષાસન આપતું બંધ પાડવાથી તેણે ૧૮૫૭ માં હિંદી બળવામાં અંગ્રેજોનાં બચ્ચાં છોકરાંને રહેંસી નાખવામાં મુખ્ય ભાગ લીધો હતો. નાનાસાહેબ નેપાલ તરફ નાશી ગયો, પણ તેના મોહિત વિષે હજુર ખરેખર કાંઈ જાણતું નથી.

પ્રકરણ ૫ મું. યુરોપીયન સંસ્થાનો.

૧. ફીરંગી.

હિંદુસ્તાનપર યુરોપીયન લોકોમાં જે પહેલ વહેલો ચઢાઈ કરવાને આવ્યો તે મહાન સિકંદર હતો. તેની પછી છેક પંદરમી સદીની આખેરીએ હિંદુસ્તાન સાથે પહેલ વહેલો વ્યાપાર ફીરંગી લોકોએ ચાલુ

ક્રીધા. તેઓની અગાઉ હિંદુસ્તાનના વ્યાપાર આરબ લોકો રાતા સ-
મુદ્રને માર્ગે મીસર તથા તુર્કસ્તાનના લોકો સાથે ચલાવતા. ત્યાંથી
જીનોઆ તથા વેનિસ તરફ જઈને યુરોપમાં ફેલાતો.

ઈ. સ. ૧૪૮૭ માં પાર્થો લોમ્બુડીઆઝ નામના વહાણવડીએ
આફ્રિકાના દક્ષિણ ભાગની પ્રદક્ષિણા ક્રીધી, અને ત્યાંની દક્ષિણ
બૂશીરનું નામ “કેપ ઓફ સ્ટોર્મ્સ” તોફાની ભુશીર પાડ્યું. પણ એ
માર્ગે હિંદુસ્તાન જેવા ધનવાન દેશ સાથે વેપાર ચલાવ્યાથી મોટો
નફો થશે એવી આશાથી તે વખતના પોર્તુગલના રાજા ઈમાન્યુઅલ
સે તેનું નામ “કેપ ઓફ ગૂડ હોપ” એટલે સારી આશાની બૂશીર
એવું નામ આપ્યું. ઈ. સ. ૧૪૯૭ માં પોર્તુગલના રાજાએ વાસ્કો
ડી ગામાને કેટલાંક વહાણ આપી હિંદુસ્તાન મોકળ્યો. તે આવીને
કલીકટ આગળ ઉતર્યો. તે છ મહિના ત્યાં રહ્યો. પેહેલાં તેને ત્યાંના
રાજા અમેરીન તરફથી ધણું સન્માન મળ્યું, પણ ત્યાંના વેપારીઓએ
રાજાને સમજાવ્યાથી તેને ત્યાંથી પાછું સ્વદેશ જવું પડ્યું. તે વખતે
સીકંદર લોદી દિલ્હીમાં રાજ કરતો હતો. ૧૫૦૦ માં કાબ્રાલ પોર્તુ-
ગલથી નીકળ્યો. પણ તેનાં વહાણને તોફાન નડવાથી તે પશ્ચિમ ત-
રફ ધસડાઈ ગયાં, અને ખ્રીલી દેશનાં શેષ લાગ્યો, ઈ. સ. ૧૫૦૦.
ત્યાંથી તે કોસ્મીન આવ્યો, ૧૫૦૧. વાસ્કોડી ગામાએ ૧૫૦૨ માં ખી-
જવાર હિંદુસ્તાન આવી કલીકટના રાજા અમેરીન સાથે લડાઈ ક્રીધી,
પણ ફાટ્યા નહીં તેથી તે પોર્તુગલ તરફ પાછો ફર્યો. ૧૫૦૫ માં ફ્રા-
ન્સીસ્કો આલ્મીડા હિંદુસ્તાન માહેલાં પોર્તુગીઝ સંસ્થાનાનાં પેહેલો
સુબો નેમાઈને આવ્યો. તેણે કારવારની નજીક અંજેદવના કિલ્લો
બાંધ્યો. ૧૫૦૯ માં આલફોન્સો આલબુકર્ક નવો સુબો થયો. એણે
૧૫૧૦ માં ગોવા જીત્યું અને તેને હિંદુસ્તાન માહેલાં ફીરંગી સંસ્થા-

નેત્રી રાજધાની કીધી. તેજ વરસમાં ઇરાની અખ્તાતમાં ઓરમજ-
નો ખેટ, અને ૧૫૧૧ માં મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાકા જીતી લીધાં.
૧૫૧૫ માં એ ગોવામાં મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી પોર્તુગીઝ
સત્તા ઝાઝી વધી નહીં, કારણ કે વલંદા અને અંગ્રેજો તેઓના બ-
ળવાન હરીફ થઈ પડ્યા. ૧૫૩૬ માં દીવનો ખેટ તેઓના હાથમાં
આવ્યો. હાલ તેમનાં હિંદુસ્તાનમાં ત્રણ સંસ્થાન છે,—ગોવા, દમ-
ન, અને દીવ.

૨. વલંદા.

વલંદા લોકો એઓ દરિયાઈ સત્તામાં યુરોપના ખીજ દેશો ક-
રતાં સોલમી સદીમાં ચઢીયાતા ગણાતા હતા, તેઓને હિંદુસ્તાન સાથે
વેપાર કરવાને ઉલટ થઈ. હૌરમેન નામના વહાણવટીની સરદારી
તળે ૧૫૬૬ માં ચાર વહાણોનો તેઓનો એક કાફ્લો કેપ એફ ગુડ
હોપને માર્ગે સુમાત્રા જઈ પુગો. ૧૬૦૨ માં વલંદાઓએ એક ઇસ્ટ
ઈન્ડિયા કંપની નામની મંડળી સ્થાપી. ૧૬૧૦ માં શ્રીરંગીએને મસા-
લાના ખેટમાંથી તેઓએ હાંકી કાઢ્યા, અને એતેવિઆ (જાવામાં)
પોતાની રાજધાની કીધી. તેઓના હિંદુસ્તાનમાં મુખ્ય સંસ્થાનો નેગા-
પટમ (કર્ણાટકમાં) ચીનમુગ (બંગાળામાં, કલકત્તાની નજીક હુ-
ગ્લી નદીપર) અને પુલીકટ (મદ્રાસ હિલ્લામાં, ચિંગલ પટની નજ-
દીક) હતાં જે હાલ અંગ્રેજોના હાથમાં છે. તે બધાં અંગ્રેજોએ
લઈ લીધાં, ૧૭૮૩.

(૫૬)

૩. હેન.

હેન લોકોના હિંદુસ્તાનમાં ૧૭ મી સદીમાં જે સંસ્થાન હતાં. એક તેજેરમાં ત્રાંકવી ખાર, અને ખીજી બંગાળામાં સિરામપોર. એ બંને ૧૮૪૫ માં તેઓએ અંગ્રેજોને વેચ્યાં.

૪. અંગ્રેજ.

શીરંગી અને વલંદાઓની માફક હિંદુસ્તાન સાથે વેપાર કરવાને કેટલાક અંગ્રેજ વેપારીઓની એક મંડળી, સોળમી સદીની આખે-રીએ ઉભી થઇ. ૧૬૦૦ માં તેઓએ રાણી હલીઝા બેથ પાસેથી પૂર્વ તરફના દેશો સાથે, મુખ્ય કરીને હિંદુસ્તાન સાથે, વેપાર કરવાને એક પટો મેળવ્યો. એ મંડળીનું નામ ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની પાડ્યું. ઇ. સ. ૧૬૦૨ માં કેપટન લેનકેસ્ટરે જાવાની અંદરના બંદુમ શેહેરમાં એક ફોઢી સ્થાપી. ૧૬૦૮ માં ઈંગ્લાંડના પેરેલા જેમ્સ રાજ તરફથી કેપટન હોડીન્સ જહાંગીરની દરબારમાં આવ્યો. તે ત્રણ વરસ આગ્રામાં રહ્યો. તેણે હિંદુસ્તાનમાં ચાર ફેદાણે ફોઢી સ્થાપવાનો જહાંગીર પાસેથી હક મેળવ્યો. ૧૬૧૨ માં અંગ્રેજોએ સુરત, અમદાવાદ, ખંભાત અને મસલીપટમમાં ફોઢી સ્થાપી.

૧૬૧૫ માં સરટોમસ રો નામનો અંગ્રેજ એલચી, પેરેલા જેમ્સ રાજ તરફથી જહાંગીરની દરબારમાં આવ્યો. તેને ત્યાં ધણું માન મળ્યું. ત્રણ વરસ સુધી એણી બાદશાહની દરબારમાં રહ્યો, અને કંપનીના ફાયદાને લગતા કેટલાક હક મેળવ્યા.

મસાલાના ટાપુમાં અંગ્રેજો, વલંદા અને શીરંગીઓમાં એક ખીજ સાથે મારા મારી થયા કરતી હતી. ૧૬૨૩ માં અંગ્રેજોયનાના ટાપુમાં વલંદાઓએ અઢાર અંગ્રેજો અને તેઓના નોકરોને વિના-

કારણે મારી નાંખ્યા. ૧૯૩૮ માં ડાકટર બાઉટન નામના એક સુર-
તના વૈદે શાહજહાંની છોકરીને સારી કીધી તેથી શાહજહાંએ ખુશી
થઈને તે ડાકટરના સમજાવ્યાથી અંગ્રેજોને વધુ હક આપ્યા. ૧૯૩૯
માં ફ્રાન્સીસ દેએ નામના અંગ્રેજે ચંદ્રગીરી (મદ્રાસની નજીક)
ના રાજ પાસેથી જમીન ખરીદ કરીને ફોર્ટ સેંટ જોર્જનો કિલ્લો
ખાંધ્યો, અને મદ્રાસ વસાવ્યું. ૧૯૫૬ માં હુગ્લી નદીપર તેઓએ
ખીજે એક કિલ્લો ખાંધ્યો. ૧૯૬૨ માં ઈંગ્લાંડનો ખીજે ચાર્લ્સ ગવન
પોર્તુગલના રાજની છોકરી કેથરિન સાથે પરણ્યો, ત્યારે પેહરમણી
દાખલ એ બેટ ચાર્લ્સ રાજને મળ્યો. તેણે ૧૬૬૮ માં દર વરસે
દશ પૌંડ લેવા કહી, ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીને તે સ્વાધીન કીધો. ૧૬૯૧ માં
કોરોમોંડલ કિનારા આગળ તેગનાપટમમાં ફોર્ટ સેંટ ડેવિડનો કિલ્લો
ખાંધ્યો. ૧૬૯૬ માં તેઓએ કલકત્તા અને તેની આસપાસની જગ્યા
શાહજહાં આજીમ પાસેથી લીધી, અને ત્યાં ૧૭૦૦ ના વરસમાં
ફોર્ટ વિલ્યમ નામનો કિલ્લો ખાંધ્યો. ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીને ફાયદો થતો
જોઈને ઈંગ્લાંડમાં એક ખીજ કંપની હિંદુસ્તાન સાથે વેપાર કરવાને
ઉભી થઈ. એ બેઉ કંપની વચ્ચે ભારે હરિકાઈ ચાલી, ને ૧૭૦૮ ની
આખેરીએ જોડાઈ ગઈ; ને તેનું નામ બુનાહટેડ ઇસ્ટ ઈન્ડિયા કં-
પની પડ્યું.

૫. ફ્રેન્ચ.

ફ્રેન્ચ લોકોએખી અંગ્રેજોની માફક વેપાર કરવાને માટે હિંદુ-
સ્તાન તરફ પોતાના દેશની પેદાશો ભરીને ૧૬૦૪ માં એક ડાકો
મોકલ્યો. તેઓએ ૧૬૬૪ માં એક કંપની ઉભી કીધી. ૧૬૬૯ માં
મસલીપટમમાં તેઓએ એક કોઠી સ્થાપી. ૧૬૭૪ માં માર્તીન ના-

મના ફ્રેન્ચ સરદારે ખીજપુરના રાજા પાસેથી થોડી જમીન ખરી-
દીને પોંડીચરી શહેર વસાવ્યું. ૧૬૮૮ માં ઔરંગઝેબ પાસેથી હુલી
નદીપરનું ચંદ્રનગર મેળવ્યું. ૧૭૨૫ માં મહે અંદર લાખુડોને નામના
ફ્રેન્ચ અમલદારની બહાદુરીથી તેઓના હાથમાં આવ્યું. હાલ હિંદુ-
સ્તાનમાં તેમનાં પાંચ સંસ્થાન છે :—પોંડીચરી, ચંદ્રનગર, મહે, ક-
રીકલ અને યાનાકિત.

પ્રકરણ ૬ ઠું.

કર્ણાટકમાં પેટેલી લડાઈ ૧૭૪૪-૧૭૪૮.

કર્ણાટકની લડાઈ એ ખરું જોતાં અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચોની હિં-
દુસ્તાનમાં સરશાઈ ભાગવવાની હરીફાઈ હતી, અને આખરે અં-
ગ્રેજોની જીત થવાથી ફ્રેન્ચોની સત્તા તુટી ગઈ.

(લડાઈનું કારણ.) ઇ. સ. ૧૭૪૪ માં યુરોપમાં અંગ્રેજો અને
ફ્રેન્ચો વચ્ચે લડાઈ જાગી તેથી યુરોપિયન અને મોરીશીયસના હાકેમ
લાખુડોનેસે હિંદુસ્તાન માંહેલાં અંગ્રેજી સંસ્થાનોપર ચઢાઈ કાઢી.
ઇ. સ. ૧૭૪૬ માં તેણે ફોર્ટ સેન્ટ જોર્જ એટલે ફોર્ટ મદ્રાસપર ચ-
ઢાઈ કીધી અને તે લઈ લીધું. તેણે તે કિલ્લા માંહેલા અંગ્રેજો સાથે
ઘણીજ નરમાસ બરેલી ચાલ ચલાવી, અને ચાર લાખ રૂપિયે અં-
ગ્રેજોને તે પાછું આપવા જણાવ્યું. આથી પોંડીચરીનો હાકેમ ડુપ્લે,
જે એનો હરીફ હતો તે ગુસ્સે થયો. આ બે ફ્રેન્ચ સરદારોની હરી
ફાઈને લીધે હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ સત્તા ઘણી તુટી ગઈ. પછી લાખુ-
ડોને મોરીશીયસ ગયો, બ્યાંથી તેને ફ્રાન્સ ખોલાવી બેસીલના કિ-
શામાં કેદ કરીધો. બ્યાંથી તેનો છુટકારો કરવામાં આવ્યો હતો, ૧૭૪૯.

(૫૯)

૪. સ. ૧૭૪૭ માં કુલેએ ફોર્ટ સેંટ ડેવીડપર હુમલો કરીયો, ત્યાંથી તેને મેજર લોરેન્સે હાંકી કાઢયો.

૧૭૪૮ માં અંગ્રેજોએ પોંડીચરીપર ઘેરો ઘાલ્યો. પણ તેઓ ત્યાં કાંઈખી કરે તેની અગાઉ યુરોપમાં “ એલા શાપેલ ” ની સલાહ થઈ જેની રૂએ મદ્રાસ અંગ્રેજોને પાછું મળ્યું.

૧૭૪૮ માં, તેનજેરના રાજા શાહુને તેના ભાઈ પ્રતાપસિંગે ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂક્યો. આથી શાહુએ અંગ્રેજોની મદદ માંગી અને તેના બદલામાં દેવિકોટાનો કિલ્લો આપવા જણાવ્યો. અંગ્રેજોએ મેજર લોરેન્સને લશ્કર આપી મોકળ્યો, પણ તેમાં તેની પુરી ક્તેહ થઈ નહીં. ખીજું વધુ લશ્કર અંગ્રેજોની મદદે આવી પુગવાથી પ્રતાપસિંગે સલાહ કરવા જણાવ્યું, જેની રૂએ પ્રતાપસિંગને ગાદી મળી, અને શાહુને વરસ દહાડે પચાસ હજાર રૂપા મળતા થયા, અને અંગ્રેજોને દેવિકોટાનો કિલ્લો મળ્યો.

કર્ણાટકમાં ખીજી લડાઈ ૧૭૪૮-૧૭૫૪.

(લડાઈનું કારણ) ૪. સ. ૧૭૪૮ માં નિજમ-ઉલ-મુલ્ક, ૧૦૪ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો. તેનો ખીજો છોકરો નાઝીરજંગ હેદ્રાબાદની ગાદીએ બેઠો, કારણ કે તેના વડા છોકરાએ ગાદી લેવા ના પાડી. વડા છોકરાનો છોકરો (પૌત્ર) મુજફ્ફરજંગ પોતાના કાકા નાઝીરજંગની સામે થયો. એજ વરસમાં કર્ણાટકની ગાદીના વારસા ખાનદ વાંધો ઉઠ્યો. ૧૭૪૧ માં કર્ણાટકના નવાબ દોસ્ત અલીના અંજુરની લડાઈમાં માર્યા ગયા પછી તેનો છોકરો સફ્ફર અલી નવાબ થયો. સફ્ફર અલીના ખુત પછી તેનો છોકરો મોહોબતખાં નવાબ થયો, અને નિજમ-ઉલ-મુલ્કે પોતાના એક અનુભવી સર-

દાર અનવારૂદીનને રાજકારભાર ચલાવવા નિશ્ચયો. થોડા વખતમાં મોહિયતખાંના માર્યા ગયાથી અનવારૂદીન પોતે નવાખ થયો. તેની સામે આગલા નવાખ દોસ્ત અલીનો જમાઈ ચંદા સાહેબ થયો. મુજફ્ફરજંગ અને ચંદા સાહેબ મળી ગયા, અને ફ્રેન્ચોની મદદ માંગી. નાઝીરજંગ અને અનવારૂદીને અંગ્રેજોની મદદ માંગી. પછી અંબુરની ખીજી લડાઈમાં અનવારૂદીન પોતાના વડા છોકરા સહિત, ચંદા સાહેબ તથા ફ્રેન્ચોથી હાર્યો અને માર્યો ગયો, ૧૭૪૯. નાઝીરજંગ તેની છાવણીમાં પોતાનાજ સિપાઈઓથી માર્યો ગયો, અને મુજફ્ફરજંગ હેદ્યાદનો નવાખ થયો, અને ચંદા સાહેબ ફર્ણાટકનો નવાખ થયો. અનવારૂદીનનો ખીજો છોકરો મહમદ અલી નાશીને ત્રીચીનાપોલીમાં ભરાયો. બ્યાં તેના ઉપર ચંદા સાહેબ તથા ફ્રેન્ચોએ ઘેરો નાંખ્યો. મદ્રાસની સરકારે મહમદ અલીને મદદ કરવાનો વિચાર કીધો. એ વેળા રોયર્ટ ક્લાઈવ નામના એક જવાન અમલદારે એવો વિચાર સુચવ્યો કે જો ચંદાસાહેબની રાજધાની આર્કાટપર હુમલો કરવામાં આવે તો, તેના બચાવ સારૂ ચંદા સાહેબને તથા ફ્રેન્ચોને ત્રીચીનાપોલીના ઘેરો ઉઠાવીને આવવું પડે. મદ્રાસની સરકારે તેને જ તે કામ સોંપ્યું, અને ૨૦૦ યુરોપીયન અને ૩૦૦ દેશી સિપાઈઓ આપી તેને આર્કાટપર મોકલ્યો. એણે જઈ પોહાંચતાંજ આર્કાટ લઈ લીધું. આ ખબર સાંભળીને ચંદા સાહેબે પોતાના છોકરા રાજ સાહેબને દસ હજાર માણસનું લશ્કર આપીને મોકલ્યો. ક્લાઈવે તેઓ સામે સાત અઠવાડીયાં સુધી પોતાનો બચાવ કીધો. પછવાડેથી મરાઠાના સરદાર મોરારીરાવની મદદ મળતાંજ તેણે રાજ સાહેબને આરનીની લડાઈમાં ૧૭૫૧ માં હરાવ્યો. એજ વરસમાં ડુપ્લેએ બંધાવેલો સ્થંભ તથા ડુપ્લે-ફોર્ટે-આબાદ નામનું તેનું વસાવેલું શહેર એ

અંતેનો કલાઈવે નાશ કીધો. ૧૭૫૨ માં મેજર લેન્ડ્રા, કલાઈવ, મો-
રારીરાવ, તેનજેરનો રાજા પ્રતાપસિંગ, તથા મહીસુરનો પ્રધાન ના-
નદીરાજ એઓ મહમદ અલીનો છુટકારો કરવા ત્રિચીનોપોલી ગયા,
અને ફ્રેન્ચોને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા. ચંદાસાહેબ તેનજેરના લશ્કર-
ના વડા માણાકજીને રાજી ગયો, જેણે તેને દગાથી મારી નાંખ્યો.
હવે મહમદ અલી ડ્રણાટકનો નવાબ થયો. ૧૭૫૩ માં કલાઈવે મ-
દ્રાસની દક્ષીણે ફ્રેન્ચોના કવલોંગ અને ચિંગલપટના કિલ્લા લઈ લીધા.

૧૭૫૪ માં ડુપ્લેને પાછો ફ્રાન્સ ખોલાવી લીધો, અને તેની
જગ્યાએ ગોડલુને નેમ્યો. તેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કીધી. ડુપ્લે ૧૭૬૪
માં ઘણી ગરીબ હાલતમાં પેરિસમાં મરણ પામ્યો.

કર્ણાટકમાં ત્રીજી લડાઈ ૧૭૫૬-૧૭૬૧.

યુરોપમાં ઈ. સ. ૧૭૫૬ માં અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો વચ્ચે લડા-
ઈ સળગવાથી તેની ચીંગારી હિંદુસ્તાનમાં લાગી. ઈ. સ. ૧૭૫૮
માં ફ્રેન્ચ સરદાર લાલી, જે જતે આમરિશમેન હતો, તે એક લ-
શ્કર લઈ ફ્રાન્સથી આવ્યો. તે હિંદુસ્તાનના કારભારથી અણ વાકેફ
હતો, અને સ્વભાવે ઘણાજ આક્રેશ તથા ખોહિસીલા હતો. તેણે
આવતાંને વાર ફોર્ટ સેંટ ડેવિડપર હુમલો કીધો, અને તેનો નાશ
કીધો. પછી તેણે બુસીને ફોર્ટ સેંટ જર્જપર હુમલો કરવા પોતાની
મદદે ખોલાવ્યો. બુસી લડાઈ કરવા રાજી હતો નહીં તેથી, તથા ફ્રે-
ન્ચ સરદારોમાં કુસંપ હોવાથી તેને તે ઘેરો પાછો ઉઠાવવો પડ્યો.
એજ વરસમાં કોનડારની લડાઈમાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ફોર્ડે ફ્રેન્ચોને
લાલી તથા બુસીની સરદારી તળે હરાવ્યા. ૧૭૬૦ ની ૨૨ મી જાન-
નેવારીએ કર્નલ કૂટ જે વિલાયતથી મોટું લશ્કર લઈ આવ્યો હતો

તેણે લાલી અને ખુસીનાં બેગાં ગંજવર લશ્કરને વાંડીવાશ (મદ્રાસની નૈરથકોણમાં) આગળ હરાવ્યું. એ લડાઈમાં ખુસી કેદ પકડાયો. ૧૭૬૧ માં યાંચેગઢ, ગીંજી, તથા પોંડીચરી અંગ્રેજોએ લઈ લીધાં. ફ્રેન્ચોના ધણાંખરાં બધાં સંસ્થાના જતાં રહેવાથી, તથા ઉપરા સાપરી અંગ્રેજોને હાથે હારવાથી તેઓની સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી જતી રહી તેને માટે ૧૭૬૬ માં લાલીને ફ્રાન્સ ખોલાવી લઈને તેને મારી નાખવામાં આવ્યો.

અંગાળાની પેહેલી લડાઈ ૧૭૫૬-૧૭૫૭.

ઈ. સ. ૧૭૫૬ માં અંગાળાનો સૂબો અલી વર્ડાખાન મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો પૌત્ર સુરાજ દૌલા ૧૮ વરસની ઉંમરે નવાબ થયો. એ ઘણો ધાટકી તથા ઉડાઉ હતો, ને અંગ્રેજોને ઘણાજ ધિક્કારતો હતો.

(લડાઈનું કારણ) આ વખતે અંગ્રેજો અને ફ્રેન્ચો વચ્ચે લડાઈ જાગી હતી તેથી અંગ્રેજો કલકત્તાના કિલ્લો ફોર્ટ વિલ્યમ સમારતા હતા તે નહીં સમારવાને નવાબે હુકમ કર્યો. તે અંગ્રેજોએ માન્યો નહોતો. ખીજું કારણ. સુરાજ દૌલાનો એક આદમી કલકત્તામાં નાશી આવી અંગ્રેજોને રક્ષણે રહ્યો. નવાબે તેને માર્યો. અંગ્રેજોએ તેને આપવા ના પાડી. આથી નવાબને બહુ ગુસ્સો લાગ્યો અને તેણે પોતાની રાજધાની મુર્શીદાબાદની આગળ કાસમ બજાર જ્યાં અંગ્રેજોની ફોઠીઓ હતી તે લૂટી, અને મોટી ફૌજ લઈ કલકત્તા જીતવા આવ્યો. આ વખતે મી. ટ્રેક ને ત્યાંના હાકેમ હતો, તેણે ફ્રેન્ચ તથા વલંદા પાસે મદદ માંગી, પણ તે નહીં મળ્યાથી પોતે કેટલાંક ખેરાં છોકરાં સહીત કલકત્તા છોડીને વહાણોપર આશરો લીધો. બાકી ને રહ્યા તેઓએ હાલવેલ નામના એક મુલકી અમલદારને પોતાના

સરદાર ડેરબો. તેઓ ત્રણ દિવસ મુધી લડ્યા, પણ તેમને તામે થયું પડ્યું. નવામે ૧૪૬ અંગ્રેજોને અઢાર ફુટ ચોરસ એક અંધારી કો-ટડી, જેને અંગ્રેજોમાં “બ્લેક હોલ એફ કલકત્તા” કહે છે તેમાં કેદ કરીધા. પાણી તથા હવાની તંગીને લીધે, તથા તે ઉંઘાળાના દિવસ હોવાથી, તેઓમાંના ઘણા ખેમાન થઈ પડ્યા, અને સહવાર પડતાં દરવાજો ઉઘાડ્યા ત્યારે ૧૨૩ જણ મરી ગયેલા માલમ પડ્યા, અને બાકીના ૨૩ અધમૂઆ માલમ પડ્યા. આ ઘાટકી કામને માટે નવાખને કાંઈપી દલગીરી લાગી નહીં.

મદ્રાસની સરકારને જેવા આ માઠા સમાચાર મળ્યા કે તરતજ તેઓએ ક્લાઈવને એડમિરલ વોરસેનના કાફલા સહીત આ આફતનું વેર લેવાને મોકળ્યો, ઈ. સ. ૧૭૫૫. ક્લાઈવે આવતાં આવતાં ૧૭૫૬ માં તુલાજી આંગરિયા નામે મઠેડા લૂટારાનો ધેરિઆનો કિલ્લો લઈ લીધો. પછી ક્લાઈવે કલકત્તા અને હુગ્લી સરકારી, અને નવાખને અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરવાની ફરજ પાડી, ૧૭૫૭. એજ વરસમાં ફ્રેન્ચોનું સંસ્થાન અંદ્રનગર, જે કલકત્તાની ઉત્તરે છે તેખી ક્લાઈવે જીત્યું.

સુરાજ દોલા ફ્રેન્ચોને પોતાના પક્ષમાં લઈને અંગ્રેજોને હરાવવાની કુટિત કરવા લાગ્યો. ક્લાઈવને એ વાત માલમ પડવાથી સુરાજ દોલાના લશ્કરના સેનાપતી મીર જફરને તેણે ગાદીપર બેસાડવાની કબુલાતથી પોતાના પક્ષમાં લીધો. એના જુલમથી ત્રાસ પામીને એ કામમાં ખબ્બરની રાયદુલબ, એક તવંગર બ્રાહ્મણ અમીચંદ, જગત શેઠ નામનો એક નાણાવટી, અંગ્રેજ એલચી મી. વોટ, તથા કલકત્તાની કાઉન્સિલ સામીલ થઈ. ત્યારે લડાઈની સંઘર્ષી તૈયારી થઈ ચુકી ત્યારે અમીચંદે જો તેને ત્રીથ લાખ રૂપિયા નહી

મળે તો ખંધાને કસાવવાની ધમકી આપી. કલાઈવે તેની સાથે દગો રમી બે ખત બનાવ્યાં. જોમાંના એકમાં તેણે ખીલકુલ સહી કાઢી નહીં, અને ખીલ્લમાં એકમિરલ વોટસનની ખોટી સહી કાઢી. આથી અમીચંદ્ર મુગો રહ્યો. લડાઈ થઈ રહ્યા પછી અમીચંદ્રને ખત ખાટાં માલમ પડવાથી, તે ઘેલો થઈ ગયો.

પછી પ્લાસીના મેદાનમાં કલાઈવની સરદારી તળે ૨૧૦૦ દે-શી અને ૯૦૦ અંગ્રેજ સિપાઈઓ, સુગન્દૌલાના ૬૦૦૦૦ માણસ-ની સામે લડ્યા. તેમાં સુગન્દૌલા હાર્યો. પાછળથી મીરજીરના કોકરા મીગને તેને કેદખાનામાં મારી નાંખ્યો, ૧૭૫૭. (મીરાન ૧૭૬૦ માં બીજી પડવાથી મરણ પામ્યો.)

મીરજીર જે જે પ્લાસીની લડાઈમાં મદદ ન કરી તોખણ કલાઈવે તેને બંગાળા, બહાર અને ઓરિસાનો નવાખ બનાવ્યો. સુગન્દૌલાનો ખબરનો લશ્કરી અમલદારે અને સિપાઈઓમાં વ-હેચી આપવામાં આવ્યો. કલાઈવનો એકલાનો ભાગ પચીસ લાખ રૂપાનો હતો. કંપનીને નુકસાનના બદલામાં એક કરોડ રૂપા. તથા કલકત્તાની આસપાસનો ચાવીશ પ્રગણાનો મુલક મળ્યો.

બંગાળાની બીજી લડાઈ ૧૭૫૮-૧૭૬૫.

(લડાઈનું કારણ) મીરજીરને બંગાળાના નવાખ તરીકે ગણ-વાને દિલ્લીના શહેતશાહ આલમગીર ખીલ્લના કોકરા શાહઆલમ ખીલ્લએ, તથા અયોધ્યાના નવાખ સુબ્બૌલાએ ના પાડી. તેઓએ પટણાપર ઘેરો નાખ્યો. રામ નારાયણ નામના હિંદુ સુબેદારે તેનો બહાદુરીથી બચાવ કર્યો. એટલામાં કલાઈવ મોટું લશ્કર લઈ

આપ્તો. તેનું નામજ સાંભળતાં બેઉ જણા નાશી ગયા. આથી મીરજીરે ખુશી થઇને કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું બાકું જે દર વરસે ત્રણ લાખ રૂપ્યાનું હતું, તે કલાર્ધવને તેની છંદગી સુધી આપતું કહ્યું, ૧૭૫૮.

ઈ. સં. ૧૭૫૬ માં મીરજીરે અંગ્રેજોની નાણાં સંબંધી ચાલુ માંગણીથી તથા તેઓની આપખુદીથી કેટલી ગયો. અને તેણે ચીનસુરાતા વલંદાઓની મદદ માંગી. પણ મીરજીરનાં લશ્કર સાથે વલંદાઓનું લશ્કર બેડાઈ જાય તેની અગાઉ કલાર્ધવ અને કર્નલ ફોર્ડ વલંદાઓના ચીનસુરાની લડાઈમાં પરાજય કીધો. અને ચીનસુરાતા હાકેમ પાસેથી માફ મંગાવી અને લડાઈનો ખર્ચ ભરી લીધો. ઈ. સં. ૧૭૬૦ માં કલાર્ધવ બીજીવાર ઈંગ્લાંડ ગયો. ત્યાં તેને લોડોના ખેતાય મળ્યો. તેની જગ્યાએ વાતસિતાર્ત નેમાયો. એ વખત શાહ આનમ અને શુજાદા પાછા ચઢી આવ્યા. પણ તેમને કર્નલ કાલ્કે હાંકી કાઢ્યા.

મીરજીરના ગજમાં ગેર બંદોબસ્ત હોવાથી, તથા તેના શિપાર્ધોનો પગાર ચઢી જવાથી, તેઓ હુલ્લડ કરવાની તૈયારીમાં હતા. વાતસિતાર્તે મિરજીરને ગાદી ત્યાગ કરવા સમજાવ્યું, અને તેના ધનવાન જમાઈ મીરકાસીમને તવાખ બનાવ્યો. મીરકાસીમ પોંદલાં અંગ્રેજોના કલ્હાસર ચાલતો, અને ગાદી મળવાની ખુશાલીમાં અંગ્રેજોને મોટી બક્ષેશો કરી, તથા કંપનીને મિડનાપુર, બડવાન તથા ચિતાગોંગ (અંગાળાની પૂર્વમાં) આપ્યાં.

કંપનીના નોકરો વગર જગાતે મીરજીરના વખતમાં વેપાર કરતા તેવોજ હક તેઓએ મીરકાસીમ પાસે માંગ્યો, જે તેણે આપવા ના પાડી, કારણકે તેથી દેશી વેપારીઓને બારે નુકશાન જતું;

તેથી મીરકાસીમે ત્રી વેપારીઓના માલપરની જગતખી કાઢી નાંખી. કલકત્તાની કાઉન્સિલે આ ફેરફારથી ગુસ્સે થઈને મીરજાપુરને પાંચો નવાખ બતાવ્યો, અને મીરકાસીમ સામે લડાઈ ઉઠાવી. મીરકાસીમે મુશીદાબાદથી પોતાની રાજધાની કાઢી, મોંગીરમાં કાઢી, અને ત્યાં યુરોપીયન અમલદારો મારફતે પોતાનાં લશ્કરને કલાવદ શીખવી. ૧૭૯૩ માં ષેરીખાની લડાઈમાં મેજર એડમ્સે તેને હરાવ્યો, ને તેનું મોંગીર શેહેર લઈ લીધું. મીરકાસીમ પટણામાં બસાયો. અંગ્રેજી લશ્કરે પટણાપર કુચ કરી. મીરકાસીમે ધમકી આપી કે જો અંગ્રેજો પટણાપર ચઢી આવશે તો તે પટણા માંડેલા ૧૫૦ અંગ્રેજોને કાપી નાંખશે. આ ધમકી તેણે અમલમાં આણી, ને રાનર નામના એક ફ્રેન્ચ-જર્મન પામે તેમને મારી નાખાવ્યા.

૧૭૯૪ માં અંગ્રેજ સરદાર મેજર કરનાકે પટણા, અને કોરાહ (કાહી) આગળ, અને મેજર મનરોએ બકસર આગળ, સાહ આલમ ખીજ, શુબ દૌલા તથા મીરકાસીમને હરાવ્યા. પછી સાહ આલમ અંગ્રેજોને મળી ગયો. તેજ વરસમાં મેજર મનરોના હાથ નીચેના સિપાઈઓએ બળવો કર્યો. તેઓમાંના ચોવીસ આગેવાનોને તોપને મોહડે ઉડાડી બળવો ખેસાડી દીધો.

એજ વરસમાં અંગ્રેજોએ અયોધ્યાપર ચઢાઈ કાઢી, અને લકનો, તથા અલાહાબાદ લીધાં. પછી સુબ દૌલા તામે થયો.

મીરજાપુર ૧૭૯૫ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો છોકરો નિજમ-ઉડ-દૌલા ગાદીએ આવ્યો. પણ વરસ દહાડે ત્રેપણ લાખ રૂપા લેવાની ખોલીએ, બંગાળા, બહાર અને અરિસા સાહઆલમે અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યાં. તેથી નિજમ-ઉડ-દૌલાને પેનશનપર ગાદી છોડવી પડી.

એજ વરસમાં બંગાળામાં જોઈતા સુધારા કરવાને ક્લાઈવ સ્વતંત્ર સત્તા લઈ ઈંગ્લાંડથી છેલ્લીવાર આવ્યો.

ક્લાઈવના સુધારાઃ—એ બંગાળા, બહાર, તથા ઓરિસા અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખી, તેની મેદેસુજ લેવાની સત્તા અંગ્રેજોને સોંપી કંપનીના નોકરોનો પગાર વધારી આપ્યો, અને તેમને ખાનગી વેપાર કરતા અટકાવ્યા. લશ્કર બ્યારે લડાઈપર જાય ત્યારે જ તેમને ખેવડું ભાથું મળે. આ કારણથી ખસે અમલદારોએ એક જ દહાડે મેજર મેકરોવેલને પોતાનાં રાજીનામાં આપ્યાં. તેઓની જગ્યા મદ્રાસથી માણસો લાવીને ક્લાઈવે પૂરી. પછી ૧૭૬૭માં તે ઈંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તે ૧૭૭૪ માં મરણ પામ્યો.

રેહિલા લોકો સાથે લડાઈ.

રેહિલા લોકો રેહિલખંડના રહેવાસી હતા. રેહિલખંડ અયોધ્યાની વાવ્ય કોણમાં આવેલો. એ લોક પોદેલાં અહમદશાહ અબદલીની સ્વામીની વખતે આવેલા અક્રાન્તો હતા. તેઓની સંખ્યા ૨૫૦૦૦ ની હતી. પોદેલાં મરાઠા અને રેહિલા વચ્ચે લડાઈ ચાલી. કારણકે મરેઠાઓ તેઓના મુલક તરફ ધસી ગયા હતા. તેઓને અટકાવવાને માટે રેહિલાઓએ આગ્રહના તે વખતના નવાબ સુલ્તઘોલાની મદદ માંગી હતી, અને તે લડાઈમાં જો રેહિલાઓની જીત થાય તો તેને ૪૦ લાખ રૂપ્યા આપવા કબ્જા થયા. સુલ્તઘોલાએ તેઓને મદદ આપીને મરાઠાઓને હાંપી કાઢ્યા, પણ પછવાડેથી કબ્જેલા ૪૦ લાખ રૂપ્યા આપવાની ના પાડી. આથી સુલ્તઘોલાએ હપતીજ રકમ આપવાની કબ્જાતથી રેહિલાઓની સામે વોરન હેસ્ટિંગ્સની મદદ માંગી. વોરન હેસ્ટિંગ્સે કર્નલ ચેમ્પીઅનની સરદારી

તળે લશ્કર મોકળું, તેણે રાહિલાઓના સરદાર હાકિમ રહેમતને કતગ (રામપુર) અને બાબુલ-નલની લડાઈમાં હરાવ્યા, અને તેઓને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યા. આ લડાઈમાં હાકિમ રહેમત માર્યો ગયો, ૧૭૭૪. ઉપના ડાયાની રકમ વોરન હેસ્ટિંગ્સે લડાઈ થઈ રહ્યા પછી માંગી. એ સુબ-દોલાથી નહીં આપી રાકાવાથી હેસ્ટિંગ્સે તેની મા અને દાદી પાસેથી બેર બુલમથી કઢાવી કેપતનીને બરી. આને માટે કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરોએ હેસ્ટિંગ્સને ઠપકો આપ્યો.

મૈસુરની પેટેલી લડાઈ ૧૭૬૭-૧૭૬૮.

મૈસુરનું રાજ્ય પેટેલાં હિંદુ રાજાઓના હાથમાં હતું. ૬૦ મં ૧૭૬૦ માં ત્યાંના રાજા બુદ્ધિ હિંબુ હોવાથી સમજી કાગમાર નંદ-રાજ નામનો દિવાન ચલાવવા લાગ્યો. હૈદર તે વખતે મૈસુરના લ-શ્કરમાં એક નાયક હતો. (લડાઈનું કારણ) તેણે રાજાને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકી તથા નંદરાજને એક્રમ નાણાંની રકમ આપી ગાદી લીધી, ૧૭૬૧. પછી ૧૭૬૩ માં તેણે મેદનારના કિલ્લાપર હુમલો કરી તે લઈ લીધો. ત્યાંથી તેને પુષ્કળ ખજાનો મળ્યો. એ કુનેહથી સં-તોષ ન પામતાં તેણે આસપાસના મુલકોપર ચઢાઈ કરી. એનું બેર નરમ પાડવા અંગ્રેજોએ પોતાની પક્ષમાં મરેઠા અને નિબમને લીધા. મરેઠાઓ એકલા પેટેલાં તેના મુલકોપર ચઢાઈ કરવા ગયા. પણ તેમને ત્રીશ લાખ રૂપા આપી પાછા વાળ્યા. નિબમને છવીશ લાખ રૂપા આપી પોતાની પક્ષમાં લીધા; તેથી અંગ્રેજોને ૧૭૬૭ માં હૈદર સામે એકલું લડવું પડ્યું. આથી અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ સ્મીથને મદ્રાસ તરફ પાછું હઠવું પડ્યું. હૈદર અને નિબમના લ-શ્કરે તેની પૂઠ પકડી, પણ કર્નલ સ્મીથે તેમને ચંગામ, અને ત્રીના

માલી (આર્કટની દક્ષિણે) આગળ હરાવ્યા, ૧૭૬૭. એજ વરસ-
માં એણે અંબુરના કિલ્લાપર ઘેરો ઘાલ્યો, પણ કેપટન કાલવર્ટે તેને
ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો. હવે અંગ્રેજોએ નિજામના મુલકપર હુમલો
કીધો. ત્યારે નિજામે ગબરાઈને તેઓ સાથે સંઘી કરી, અને અંગ્રેજો
સાથે નિર્દાઈ ગયો. આ ઉપરથી હૈદરે ખાર માહાલનો મૂલક તથા
લડાઈના ખર્ચ બદલ દસ લાખ રૂપા આપવા કહી સલાહ કરવા
માંગી, પણ અંગ્રેજોએ તે કબુલ કરી નહીં. પાછળથી મુંબઈના લ-
શ્કરે હોનાર, માંગલોર વગેરે કિલ્લા લઈ લીધા, પણ બ્યારે હૈદર
આવી પુગો ત્યારે તેઓ શરમ બરેલી રીતે નાશી ગયા. વળી એ વ-
ખતે કર્નલ સ્મીથને બદલે કર્નલ ઉડ વડો થયો. તેણે સઘળી જી-
તેલી જગ્યાઓ ખાલી કરી, ને હૈદરનો જય થતો ગયો. તેથી કર્નલ
સ્મીથને પાંચો નેમ્યો. હૈદર તેની નજર ચુકવી ઓમિતો મદ્રાસ ત-
રફ જી હજાર ધોરેન્વાર સાથે આવી પુગો. મદ્રાસની સરકારે ગબ-
રાઈને સલાહ કરી. મદ્રાસની સલાહ ૧૭૬૯. એની સરતો :-અ-
રસ પરસ લીંતિલાં ગામ એક ખીન્નને પાછાં આપવાં, અને લડાઈની
વખતે પારકાં રાજવાળાઓ સામે એક ખીન્નને મદદ કરવી.

મહેમુરની ખીજી લડાઈ. ૧૭૮૦-૧૭૮૪.

૧૭૭૨ માં મરેડાઓએ હૈદરને ચેરકુલીની લડાઈમાં હરાવ્યો.
મદ્રાસની સલાહના કાલકગરની રૂએ હૈદરે અંગ્રેજોની મદદ માંગી.
અંગ્રેજોએ તે નહીં આપી. તેનું ઘેર લેવાને હૈદર તક શોધતો હતો.
ઈ. સ. ૧૭૭૮ માં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ જગવાથી
હિંદુસ્તાનમાંનું તેમનું પોંડીચરી શહેર અંગ્રેજોએ લઈ લીધું. ૧૭૭૯
માં મહે લીધું. પણ મહે પર પોતાનો હક હૈદરે રજુ કર્યો. અંગ્રેજોએ

તેની દરકાર નહીં કીધાથી હૈદરે નેવું હજાર માણસનું લશ્કર લઈ
કર્ણાટક સુધીના સઘળા મુલક ઉત્તર કીધા. ૧૭૮૦ માં તેણે કર્નલ
બેલીના લશ્કરનો પોલીસાર આગળ નાશ કીધા, અને બેલી પોતાના
ત્રણથી માણસો સાથે કેદ પકડાયો. આ વખતે સર હેક્ટર મનરે
એકે પોલીસારની રણ જુમીથી માત્ર બે માઈલ દુર હતો તોપણ
તેણે બેલીને મદદ કરી નહીં, અને ગબરાઈને મદ્રાસ તરફ નાશી
ગયો. વોરન હેસ્ટિંગ્સે બંગાળેથી સર આગર ફૂટના હાથ તળે એક
મજબૂત ફોજ મોકલી. તેણે હૈદરને પોર્તોગીસો (પુલીકટની નજદીક)
પોલીસાર, (આર્કટની દક્ષિણે) શાલિધર, (આર્કટની ઉત્તરે) ની લ-
ગાઈમાં હરાયો, ૧૭૮૧.

એજ વરસમાં, અગાઉ હૈદરે સર આયરફૂટને ચીલાંમ ખંડ
(પોંડીચરીની દક્ષિણે) આગળ હરાયો હતો. ૧૭૮૨ માં ટિપુએ કર્-
નલ બેથવેટનાં લશ્કરનો તેનજોર આગળ ધાણ વાળ્યો.

એજ વરસમાં હૈદરના લશ્કરે તેલિચરીપર ઘેરા ધાલ્યો. પણ
ત્યાંના લોકોએ બહાદુરીથી બચાવ કર્યો, અને મુંબઈ તરફથી લશ્કર
આવતાં તે ઘેરા ઉઠાવી લેવાની ફરજ પાડી. હૈદર પોતાની ફોજ વ-
રસની ઉમરે ૧૭૭૨ માં ચિતોડમાં મરણ પામ્યો, તોપણ તેના દીકરા
ટિપુએ ફ્રેન્ચોની મદદથી લગાઈ ચાલુ રાખી. તેણે પનીઆની આ-
ગળ મેજર એલિગટન ઉપર હુમલો કીધો, પણ તે હાર્યો. ૧૭૮૨.
૧૭૮૩ માં કર્નલ મેયુએ બેન્ગલોરના કિલ્લાપર ઘેરા ધાલ્યો, પણ ટિ-
પુએ મોટું લશ્કર એકઠું કરી તેને ઘેરા ઉઠાવી લેવાની ફરજ પાડી.
આ વખતે મેયુ પોતાના લશ્કર સહીત કેદ પકડાયો. ટિપુએ તેમને
ખાટકી રીતે મારી નાંખ્યા.

પછી ટિપુએ માંગલોરને ઘેરા ધાલ્યો. કર્નલ કેમ્પબેલ તેનો બ-

હાદુરીથી બચાવ કીધો. એજ વખતે ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે સલાહ થવાથી ફ્રેન્ચો ટિપુને છોડી ગયા. તેથી કર્નલ કુતરરત્ન સાથે તેણે મેંગલોરની સંધી કીધી, ૧૭૮૪. તેની સરતો :- ટિપુએ સઘળા અંગ્રેજી બંધવાએને છોડી દેવા. એક ખીજની લીધેલી જગ્યા પાછી આપવી, અને પારકાં રાજ્ય સામે લડાઈની વખતે એક ખીજને મદદ કરવી.

મૈસૂરની ત્રીજી લડાઈ ૧૭૯૦-૧૭૯૨.

લોર્ડ કોર્નેવાલિસ ગવર્નર જેનરલ તરીકે હિંદુસ્તાનમાં ૧૭૮૯ માં આવ્યો ત્યારે તેનો મુકામ વિચાર હતો કે હિંદુસ્તાનના દેશી રાજાઓ સાથે લડાઈ ટંકામાં પડવું નહીં. પણ મૈસૂરના રાજા ટિપુએ તેનો વિચાર ફેરવવાની તેને ફરજ પાડી. તેણે મેંગલોરની સંધી પછી છુપી રીતે લડાઈની તૈયારી કીધી, અને જેનરા અને કુર્ગના લોકો પર ભારે જુલમ ચુલ્લ્યો, તથા ત્યાંના હિંદુઓને જોર જુલમથી મુસલમાન કર્યા. તેઓપર જુલમ ચુલ્લરવાનું કારણ એ હતું કે ત્યારે હૈદર અને અંગ્રેજ વચ્ચે લડાઈ ચાલતી હતી તે વખતનો લાભ લઈ તેઓ સ્વતંત્ર થયા હતા. ટિપુના જુલમમાંથી નિરાશી તેઓ ત્રાવણકોરના રાજાના રાજાના આશરે તળે જઈ રહ્યા. આથી ટિપુએ ત્રાવણકોરના રાજાપર ચડાઈ કરી, પણ તેને ત્રાવણકોરના રાજાએ સખત હાર ખવાડી, અને તેનો સઘળો ખજાનો લૂટી લીધો. ૧૭૮૯. આનં વેર ત્રાવણકોરના રાજાપર ફરીથી લેવાને ટિપુએ મોટું લશ્કર મેચું કીધું. અંગ્રેજોએ તેને તેમ કરતાં વાર્ષિક, પણ અંગ્રેજોના કહેવાપર તેણે કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં. ત્રાવણકોરના રાજાએ પણ અંગ્રેજોની મદદ માંગી. લોર્ડ કોર્નેવાલિસે એક મોટું લશ્કર મદદ આપવાને એકઠું

કીધું. તેણે પેહેલાં જેનરલ મેડાસને મોકલ્યો, પણ તે કોઈખી રીતે ફાવ્યો નહીં, તેથી ગવરનર જેનરલે પોતે લશ્કરની સરદારી લીધી. તેણે મરેઠા અને નિજમને મોટી લૂટ આપવાની લાલચે પોતાની પક્ષમાં લીધા. પછી તેણે ઐંગલોરપર છાપો મારી તે લઈ લીધું; ટિપુ ત્યાં લડવા ગયો, પણ શિરંગપટણની નજરીકે અરિફેસ આગળ હાથે, ૧૭૬૧. એજ વરસમાં કોર્નવોલીસના પે સરદાર હાર્ટ્રી અને લિટલે તેને શિમોગા આગળ હરાવ્યો. પછી લોડ કોર્નવોલિસે શિરંગપટણ પર કુચ કરવાની તૈયારી કરી, પણ તેના લશ્કરમાં ગિમારી આલવાથી, તથા પાણી અને ખોરાકની તંગી પડવાથી તેને મદ્રાસ તરફ પાછા જવાની ફરજ પડી. પછી નિજમ અને ટૂર્ગના રાજા તરફથી જોઈતી મદદ મળવાથી સમગ્રી ગોઠવણ પાત્રી કરીને તેણે શિરંગપટણ પર કુચ કરી, અને તેને ઘેરે ઘાલ્યો. ટિપુએ ગ-બરાહને સખત સરતો છતાં સલાહ કરી, ૧૭૬૨. શિરંગપટણના સલાહ ૧૭૬૨. તેની સરતો :—ટિપુએ પોતાનું અરેવું રાજ અંગ્રેજ તથા તેના મળતીયાઓને આપવું. ત્રણ ફરોડ રૂપા અંગ્રેજોને તથા ત્રીશ લાખ રૂપા મરેઠાને લડાઈના ખર્ચ ખદલ આપવા. જ્યાંસુધી ઉપલી સરતો પૂરી પડે નહીં ત્યાંસુધી પોતાના પે છોકરા જલમીન દાખલ આપવા. (છ વરસ રહીને તે છોકરાઓને પાછા ટિપુને સ્વાધીન કર્યા હતા.)

મહેસુરની ચોથી લડાઈ ૧૭૯૮-૧૭૯૯.

૧૭૯૨ માં શિરંગપટણની સલાહ થવા છતાં ટિપુએ લડાઈની છુપી તૈયારીઓ કરવા માંડી. અંગ્રેજો પર ઘેર લેવાનું, તથા તેઓને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાનું તેના મનમાં રમી રહ્યું હતું. તેણે

શ્રીરંગપટણના કિલ્લો સમરાચો, અને ક્રાન્સના પ્રખ્યાત નેપોલીયન
 મોનાપાર્ટની, તથા અફઘાનિસ્તાનના અમીર અમાનશાહની મદદ
 માંગી. લોર્ડ મેરનીંગટન જે તે વખતે ગવરનર જેનરલ હતો તેને
 એ વિષે માલમ પડવાથી ટ્રિપુની કચેરીમાં કર્નલ ડવટનને તેનો ખુ-
 લાસો માંગવાને પોતાના એકચી તરીકે મોકલ્યો. ટ્રિપુએ તેને અ-
 પમાન આપી હાંકી કાઢ્યો. તેથી ગવરનર જેનરલે ત્રણ હેક્ટોરથી
 લશ્કર મોકલ્યું. નિજમના લશ્કરની સરદારી તેણે પોતાના ભાઈ
 જેનરલ વેલેસ્લીને આપી. ખીજું લશ્કર મુંગઈથી જેનરલ મટુઅર્ટની
 સરદારી હેઠળ આવ્યું હતું. સઘળાં લશ્કરનો વડો જેનરલ હેરિસ
 હતો. મુંગઈના લશ્કરના સરદાર જેનરલ મટુઅર્ટે, તેને મલખાર કિ-
 નાગપર સદારીર આગળ હરાવ્યો. હેરિસે, મેલવેલી (શ્રીરંગપટણથી
 વીસ માઈલ દુર) આગળ હરાવ્યો, ૧૭૯૬, પછી બધાં લશ્કર શ્રી-
 રંગપટણપર ધસ્યાં. ટ્રિપુએ સલાહ કરવાનું કહેણું મોકલ્યું, પણ હે-
 રિસે ઘણીજ સખત સરતો કરવા માંગી, તેથી તે ચીરડાઈ ગયો.
 અને લડાઈ ચાલુ કરી. ઓગણીસ દિવસ ધેરા નાંખીને તે કિલ્લો
 અંગ્રેજોએ લીધો. માર્યા ગયલાં માણસોમાંથી ટ્રિપુનું મુકુંડ મળી આવ્યું.
 તેના મેદલની શોધ કરતાં પુષ્કળ ખજાનો, તથા રાજાને લગતાં
 કાગજ પત્રો અંગ્રેજોને મળ્યાં. પછી મૈસુરના ત્રણ ભાગ કરવામાં
 આવ્યા. એક અંગ્રેજોએ રાખ્યો. બીજો નિજમને આવ્યો, તથા ત્રીજો
 જે હિંદુ રાજા પામેથી હૈદરે મૈસુરની ગાદી ધીણી લીધી હતી તેના
 વારસે કૃષ્ણરાજ ઉદયને મળ્યો. જેનરલ વેલેસ્લીને મૈસુરના કારખા-
 નોંધો ભ્યાં તેણે સારી રીતે રાજ ચલાવીને લોકોના ખ્યાર મેળવ્યો.

મરેઠા સાથની પેઢેલી લડાઈ ૧૭૭૫-૧૭૮૨.

(લડાઈનું કારણ) ઇ. સ. ૧૭૭૩ માં નારાયણરાવનું મૃત્યુ ક-
 શવી રાધેાના (રઘુનાથરાવ) પેઢા થયો. પણ મરેઠી સરદારો તેની
 સામે થયા, અને નારાયણરાવના બાળક છોદરા માધવરાવને તેઓએ
 પેઢા બનાવ્યો. આથી રાધેાનાએ મુંબઈના અંગ્રેજોની મદદ માંગી.
 મુંબઈના ગવર્નર મી. હોર્નબી અને રાધેાના વચ્ચે સુરત આગળ
 સંધી થઈ, ૧૭૭૫. તેની સરતો એ હતી કે સાલસેટનો ટાપુ તથા
 વસાઈ અને મુંબઈની આગળસના નાના ટાપુઓ અંગ્રેજોને રાધે-
 ાનાએ આપવા, અને અંગ્રેજોએ તેને પેઢાની ગારીએ બેસાડવો. એ
 સુરત મુજબ મી. હોર્નબીએ કર્નલ ક્રીતિંગને લશ્કર આપીને રાધે-
 ાની મદદે મોકલ્યા. તેણે મરેઠાઓને આગસના મેદાનમાં (મહી-
 નદીની આગળ) હરાવ્યા; આથી રાધેાના મરેઠાઓ અંગ્રેજોની સામે
 થશે એવું ધારી હોર્નબીએ સુરતની સંધી ના મંજૂર કીધી. તેણે પોતે
 કર્નલ અપટનને મરેઠા સરદારો સાખારામ બાપુ અને નાના ફડત-
 વીશ સાથે સલાહ કરવાને મોકલ્યા. તેઓ વચ્ચે પુરંધર (પુણાની પાસે)
 આગળ સંધી થઈ, ૧૭૭૬. એ સલાહથી અંગ્રેજોને સાલસેટનો
 ટાપુ મળ્યો, અને માધવરાવને પેઢા તરીકે કબ્જલ કીધો, તથા રા-
 ધેાનાને મદદ આપવા બંધ પડ્યા. પણ પુરંધરની સલાહ ઠીકે એક
 ડાયરેક્ટરને પસંદ પડી નહીં, તેથી તેઓએ મી. હોર્નબીને રાધેાના-
 ને મદદ કરવા જણાવ્યું. આથી મી. હોર્નબીએ મી. કરનાક અને
 કર્નલ કોક બર્નની સરદારી તળે એક લશ્કર મોકલ્યું. તેની સામે
 પચાસ હજાર મરેઠાઓ થયા. અને અંગ્રેજોને તળેગામ આગળ તે-
 ળાએ હરાવ્યા, તેથી વડગામ આગળ ઘણી શરમ ભરેલી સલાહ ક-
 રવાની અંગ્રેજોને કરવા પડી. તે સરતો એ હતી :—સાલસેટનો ટાપુ

મરેહાઓએજ રાખવો, અને અંગ્રજી લશ્કરને સહી સલામત ધુંગઈ પાછું ફરવા દેવું, ૧૭૭૬. ધુંગઈની સરકારે એ સારમ બરેલી સલાહ કરનારા અમલદારોને નોકરી પરથી ખરતરક કર્યા. અને તે સંધી કબ્જલ કરી નહોં. તરતજ વારનહેસ્ટિંગ્સે ફર્નલ ગોદાર્દને મોકલું લશ્કર આપી બંગાળેથી મોકલ્યો. તેણે ડમોઈ અને અમદાવાદના કિલ્લા સર કર્યા, ૧૭૮૦. એજ વરસમાં ફર્નલ પેકેએ લાહોર અને ગોવાલિયરના કિલ્લા લઈ લીધા. તથા તેઓએ સિંધ્યા, હોલકર અને પેશવાના લશ્કરને હરાવ્યું. હવે નિજામ અને હૈદરઅલી જોડાઈ જઈને પેશવાની મદદે જવાની તૈયારી કરતા હતા, તેથી અંગ્રેજોએ સાલ્યાઈ આગળ ૧૭૮૨ માં મરેહાઓ સાથે સલાહ કરી. તેની સરતો :—પુરંધરની સલાહ પછી અંગ્રેજોએ જીતેલા મૂલકો મરેહાઓને પાછા આપવા. માધ્યરાવ નારાયણને પેશ્વા તરીકે ગણવો. શેષોબાને દર મહિને ૨૫૦૦૦ રૂપા આપવા અને તેની ખુશીમાં આવે ત્યાં રહેવા દેવો. સિંધ્યાને બરમ આપવું.

મરેહા સાથની બીજી લડાઈ ૧૮૦૨-૧૮૦૫.

ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં હોલતરાવ સિંધ્યા અને જસવંતરાવ હોલકર વચ્ચે લડાઈ થઈ. તેમાં પેશ્વાએ સિંધ્યાનો પક્ષ પકડ્યો. તેથી સિંધ્યાએ હોલકરને ઈંદોર આગળ હરાવ્યો. હોલકર નજર ચૂકવી પૂણા આગળ પેશ્વાને હરાવ્યો, ૧૮૦૧. પેશ્વા નાશીને વસાઈ આગળ ગયો, ને અંગ્રેજોને આસરે રહ્યો. તેણે વસાઈ આગળ અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી, ૧૮૦૨. તેની સરતો :—પેશ્વાએ અંગ્રેજનું ૬૦૦૦ માણસનું લશ્કર પોતાના ખસાવને મોટે પુણામાં રાખવું, અને તેનો વરસ દહાડે છવીસ લાખ રૂપા ખરચ આપવો. સુરત

અને તેની આમપાસની જગ્યાપરથી પોતાનો દેવો છોડી દેવો. પરદેશી હુરેખીયનોને પોતાના રાજમાં રહેવા દેવા નહીં. અંગ્રેજોએ પેશવાને પુણાની શાદીએ ખેરાડવો.

આ સંધી દોઝતરાવ સિધ્યા અને બિગરના રાજ ગયો ગયોજીને પસંદ પડી નહીં. તેઓ એથી મરેઠાઓનું સ્વતંત્રપાત્રું ગયલું સમજ્યા. હોબકર જે પુણામાં હતો તેણે સાંભળ્યું કે અંગ્રેજો પુણામાં આવેલે તેથી તે માળવા તરફ નાશી ગયો, અને ત્યાં લૂટકાર કરી. પેશવાને પુણાની શાદીપર અંગ્રેજોએ પાછો ખેરાડવો.

સિધ્યા અને બિગરનો રાજ અંગ્રેજો સામે લડવા આવ્યા. લોર્ડ મોર્નિંગટન જે તે પેળા ગવર્નર જે તરફ હતો તેણે પોતાના નાના ભાઈ જે તરફ વેલેસ્લી તથા ફર્નલ સ્ટીવનસને તેઓની સામે મોકલ્યા. જે તરફ વેલેસ્લીએ તેમને એમે અને આર ગામ (બિગરની પશ્ચિમે) આગળ હરાવ્યા, ૧૮૦૩. ફર્નલ સ્ટીવનસને આસીરગઢ અને બરહાનપુર લીધાં. આસીરગઢ માળવાની પશ્ચિમે, અને બરહાનપુર બીગરની વાચ્ચેણમાં છે. આ હારથી બિગરના રાજએ અંગ્રેજો સાથે દેવગામ આગળ (મધ્ય પ્રાંતમાં) સલાહ કીધી. ૧૮૦૩. તેની સરતા:—કટક અંગ્રેજોને આપવું. જેઓને પોતાની નોકરીમાંથી કાઢી મૂકવા. વારદા નદીની પશ્ચિમ કાંઠાનો બાગ નિબંધને આપવો. એજ વરસમાં લોર્ડ લેકે સિધ્યાનાં મોટાં, લશ્કરના દિલ્હી આગળ પરાજય કર્યો, અને તેની ૨૮૧ તોપો લઈ લીધી. શાહઆલમ બીજો જેને મરેઠાઓએ કેદ કીધો હતો તેને લોર્ડ લેકે છૂટો કીધો. આગળ લોર્ડ લેકે સિધ્યાને પાછો હરાવ્યો, અને ત્યાંથી જે પુલકળ અબ્દનો મળ્યો તે લશ્કરી સીપાહોમાં વહેંચી દીધો. પછી સિધ્યાનું લશ્કર જેને “ધનિવિતસિબલ આફ ધી ડુકન” દખ્ખણનું અજીત

લશ્કર કહેતા હતા, તેને લાસ્વારી આગળ યાદ રાખવાનોગ રીતે હરાવ્યું, ૧૮૦૩. આ હારથી સિંધ્યાએ “સિંગ્લ અંગેગામ” (નિબન-મના રાજમાં) આગળ અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી. તેની સરતો :— ગંગા અને જમના નદી વચ્ચેનો મુલક તથા જેપુર, જોધપુર અને ગોહદની ઉત્તરના મુલક તથા અહમદનગર અને બરચના કિલ્લા, સિંધ્યાએ અંગ્રેજોને આપવા. પરદેશી યુગ્મીયનોને પોતાની નાધરીમાં રાખવા નહીં. નિજમ, પેશ્વા તથા અંગ્રેજોના સ્નેહી રાજાઓ જોડે ઠંડો કરવો નહીં. પેશ્વા તથા સિંધ્યા વચ્ચે કાંઈખી વાંધો હોય તે અંગ્રેજોની મદદથી પતાવવો, ૧૮૦૩.

(હોલકર સાથેના ઠંડો) ૧૮૦૪-૧૮૦૫.

ત્યારે અંગ્રેજો સિંધ્યા સાથે લડાઈ કરવામાં રોકાયેલા હતા ત્યારે હોલકર માળવામાં લૂટકાટ ચલાવતો હતો. તેણે અંગ્રેજોના મળતીઆ જેપુરના રાજાપર ચઢાઈ કરી. અંગ્રેજોએ એને લૂટકાટ કરતો અટકાવ્યો. હોલકરે જોયું કે અંગ્રેજોનું લશ્કર સિંધ્યા સાથેની લડાઈમાં ઘણું નબળું થઈ ગયુંછે તેથી પોતે એક મોટું લશ્કર લઈ અંગ્રેજોની સામે લડવા નીકળ્યો. તેણે કોઠા અને નિમચ વચ્ચે આપેલા મુકંદા ઘાટમાં કર્નલ મોનસનને હરાવ્યો, અને મત્રાપર ચઢાઈ કરી તે લઈ લીધું. પછી હોલકરે દિલ્હીપર હુમલો કરીધો. પણ તેને આકાટરલોની અને બર્નસે પાછો હટાવ્યો. પછી જનરલ ફ્રેઝરે દીગ (આશ્રાની વાચ કોણમાં) આગળ, અને લોર્ડ લેકે ફરકાખાદ (લકનોથી નેવું માઈલ દુર) આગળ તેને હરાવ્યો. આ લડાઈમાં હોલકરને ભરતપુરના રાજાએ મદદ કરી હતી તેથી અંગ્રેજોએ દીગનો કિલ્લો લઈ લીધો, ને ભરતપુરના કિલ્લાપર હુમલો કરીધો. એ કિલ્લો

અજીવ્ય ગણાતો હતો. લોડ લેકે તેની પર ચાર વાર હુમલો કર્યો, પણ અંધી વખત તેને પાછું હઠવું પડ્યું. આ રીતે હોલકર ગંધી લડાઈમાં હારી ગયો એવું જાણી ભરતપુરના રાજ્યએ અંગ્રજો સાથે સલાહ કરી, ૧૮૦૫. તેની સરતો :—ભરતપુરના રાજ્યએ અંગ્રજોને વીરુદ્ધ લાખ રૂપા આપવા. હોલકર સાથેના સંઘર્ષો સંબંધે તોડી નાખવા. જે જગાએ તેણે અંગ્રજોની જીતી લીધી હતી તે તેણે અંગ્રજોને પાછી આપવી. અને ઉપલી સરતો પુરી પડે ત્યાંમુઠી દિગ્ગતો દ્વિતી અંગ્રજો-એજ રાખવા. હોલકરનો ઘણો મૂલક અંગ્રજોએ જીતી લીધો તેથી તે નિરાશ થઈ ગયો, અને અંગ્રજો સાથે સંધી કરવા ઇચ્છ્યું. પણ તેટલામાં સિંધ્યાએ પોતાની દરબારના રેસિડંટ મી. જેન્કીન્સને કેદ કરી તે અંગ્રજો સાથે લડવા હોલકર સાથે જોડાઈ ગયો. આ વખતે લોડ મેરનીંગટન સ્વદેશ ગયો, અને તેને બદલે લોડ કોર્નવોલિસ ખીજવાર આવ્યો. તે આવતાંને વાર લોડ લેકની છાવણી તરફ જવા નીકળ્યો, પણ માર્ગમાંજ ધાત્રીપુર તરફ મરણ પામ્યો. ૧૮૦૫. તેની જગાએ કાઉન્સિલનો વડો મેજર સર જોર્જ બાર્લો ગવર્નર જેનરલ થયો. તેણે સિંધ્યા સાથે ખીજવાર સલાહ કરી જેની રૂએ ગોવાલ્પર અને ગોહદના રાજ્યનો ભાગ સિંધ્યાને મળ્યો. હોલકરે પં-જાબ તરફ નાશી જઈ શીખ લોકોની મદદ માંગી. પણ તે નહોં મળવાથી તેને સલાહ કરવી પડી. એ સલાહથી હોલકરના સંઘર્ષો-તેલા મૂલકો તેને અંગ્રજોએ પાછા આપી દીધા, તથા અંજલ નદીની ઉત્તરનો ભાગ તેને મળ્યો.

મરેઠાની ત્રીજી લડાઈ ૧૮૧૭-૧૮૧૮.

વસાઈ આગળ ૧૮૦૨ માં સલાહ થવા પછી પેશ્વા ખાજુરાવ ખીજો, હોલકર, સિંધ્યા અને ખીરામના રાજ સાથે છુપી રીતે લડાઈ-

ની તૈયારી કરવા લાગ્યો. અંગ્રજોને એ ખબર પડવાથી પેશ્વા સાથે
નીચલી સરતોપર તેઓએ સલાહ કીધી. તેની સરતો :— પેશ્વાએ
પુણામાં પોતાને ખરચે અંગ્રજોનું વધુ લશ્કર રાખવું, અને તેના
બદલામાં અહમદનગર અંગ્રજોને આપવું. અંગ્રજોને સિંહગઢ, રેરી
ને પુરંધરના કિલ્લા આપવા. ત્રિવક્રજી ઉગલેને અંગ્રજોને સ્વાધીન
કરવો. રેસિડેન્ટની રજા વગર પારકા રાજવાળાઓ સાથે સંબંધ રા-
ખવો નહીં. આવી સખત સરતોથી પેશ્વા ચીરડાઈ ગયો, અને વ-
ધારે કાવતરાં કરવા લાગ્યો. તેણે પિંદારાઓની સામે થવાને બહાને
એક મોટું લશ્કર એકઠું કીધું. મોનસ્કુઅર્ટ એલિફન્ટન જે પેશ્વા-
ની દરબારમાં અંગ્રજી એલચી હતો તે તેની મતલબ સમજી ગયો
હતો. તે તરતજ પુણા છોડી ખડકી ગયો, ને સઘળી તૈયારીઓ કરી
રાખી. પેશ્વાએ રેસીડેન્ટની લૂટી, ને છવીશ હજાર માણસનાં લશ્કર
સાથે ખડકી આગળ અંગ્રજી લશ્કર તૂટી પડ્યો. પણ અંગ્રજી લ-
શ્કરના સરદાર મેજર ફોર્ડે તેને હરાવ્યો, ૧૮૧૭. પેશ્વા પોણેલાં
સતારે અને પછી પંઢરપુર નાશી ગયો. ૧૮૧૮ માં તેણે એક મોટું
લશ્કર ભેગું કીધું, પણ કેપ્ટન સ્ટોનરને માત્ર આડશો માણસના
નાનાં લશ્કરથી તેના ૨૫૦૦૦ માણસના મોટાં લશ્કરને હરાવ્યું, ૧લી
જાન્યુઆરી ૧૮૧૮. (કોરેગામ, બીમા નદીપર પુણાથી ૧૭ માઇલ
દૂર.) ત્યાંથી તે શેલાપુર નાશી ગયો. આ વખતે પેશ્વાએ શરણ થ-
વાને વિચાર કીધો, પણ પોતાના સરદાર ગોખ્લેના સમજાવ્યાથી
એકવાર ફરીથી પોતાનું નશીય લડાઈમાં અજમાવવાને તેણે નિશ્ચય
કીધો. તેણે શેલાપુર અને પંઢરપુરની વચ્ચે આઠે ગામ આગળ અં-
ગ્રજો સામે છેલ્લી લડાઈ કરી જેમાં તે તદ્દન હાર્યો, ને તેનો બહા-
દુર સરદાર ગોખ્લે માર્યો ગયો. હવે બાજીરાવ સર જોન માલકમને

શરણે ગયા, જેણે તેને આઠ લાખ રૂપાનું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું, અને કાનપુરની નજદીક ખીકુરમાં તેને જઈ રહેવા ફરમાવ્યું. ત્યાં તે ૧૮૫૩ માં મરણ પામ્યો. એ પ્રમાણે પેશ્વાઈ અમલનો છેડો આવ્યો, ૧૮૧૮. (ત્રિપક્ષીય ડેંગલે જે બાજુગવને હમેશાં અંગ્રેજોની સામે થવાને તથા ખીજા સારા મરેઠા રાજ્યધિકારીઓનું નહીં સાંભળવાને ઉશ્કેરતો હતો, તેને અંગ્રેજોએ યાજ્ઞાના કિલ્લામાં કેદ કરીધો, ત્યાંથી એક ઝાડુવાળાની મદદથી તે નાશી જવા પામ્યો. પાછળથી તે કેદ પકડાયો, અને કેદખાનામાંજ મરણ પામ્યો.)

નાગપુરનો રાજ્ય કારભાર-ખીરાનના રાજા સાથે

ટંટો ૧૮૧૭-૧૮૧૮.

નાગપુરનો રાજા રાધોજી ભોંસલે ૧૮૧૬ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેના છોકરા પરસાજી, જે નાનો ને ધેલો હતો તે ગાદીએ આવ્યો. પરસાજીને તેના પિત્રાધભાઈ આપા સાહેબે ગુંગળાવીને મારી નાંખ્યો, અને પોતે ગાદીએ બેઠો. તેણે આરમ્બો અને મરાઠાની મદદ લઈ રેસિડન્ટ જેન્કિન્સની છાવણીપર હુમલો કરીધો. તેને કેપ્ટન ફીટઝ જેમ્સે સીતા-બુલ્ડીની ટેકડી આગળ હરાવ્યો, ૧૮૧૭. પછી ડાવટન એક મોટું લશ્કર લઈ આવ્યો, અને તેને નાગપુર આગળ હરાવ્યો. પછી જેનરલ હાર્ડિને તેને જબલપોર આગળ હરાવ્યો, ૧૮૧૭. એજ વરસમાં તે અંગ્રેજોને શરણે થયો. તેને પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો, પણ તે નિમકહરામ ખતી પાછો કાવતરાં કરવા લાગ્યો. આથી ગવરનર જેનરલ મારકીસ એક્ હેસ્ટિંગ્સના હુકમથી તેને કેદ પકડી અલાહાબાદ તરફ મોકલ્યો પણ માર્ગમાં લાંચ આપી તે નાશી ગયો, અને ત્યાંથી તે આશીરગઢ તરફ પીંઢારાના

સરદાર ચિત્ર સાથે ગયો. પછી તે કિલ્લા અંગ્રેજોએ લીધો ત્યારે તે પંજાબ તરફ નાશી ગયો. બ્યાંથી તે ૧૮૪૦ માં રખડી રત્નડીને, જ્ઞે-ધપુરમાં મરણ પામ્યો. નાગપોરનું રાજ રાધોજી ભોંસલેના પૌત્રને સોંપ્યું, અને તે નસંતાન મરવાથી ૧૮૫૩ માં અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાખવામાં આવ્યું.

હોલકરના સરદારો સાથે લડાઈ ૧૮૧૭-૧૮૧૮.

જસવંતરાવ હોલકર ૧૮૧૧ માં ગાંડો થઈ મરણ પામ્યો. એની પછી એના છોકરો મહારાવ હોલકર ગાંધીપર જોડા. તે નાનો હોવાથી તેની મા તુલસીબાઈ તેને બદલે રાજ્યકારભાર ચલાવતી. તુલસીબાઈ તથા બીજા કેટલાક સરદારો અંગ્રેજો સાથે સલાહ રાખવાને વિચાર ધરાવતા હતા; પણ બીજા કેટલાક તેથી વિરુદ્ધ મતના હતા. બંને પક્ષવાળાઓ વચ્ચે મોટો ઠંડો થયો. સામેની પક્ષવાળાઓ તુલસીબાઈને મારી નાંખી, અને તેના મળતીયાઓને કેદ કર્યા. અંગ્રેજોએ સર જોન માલકમ તથા સર ટોમસ હિસલપતી સરદારો તથા એક લશ્કર મોકલ્યું. તેઓએ મરેઠાઓને મહિદપુર (રજપુટાણામાં) આગળ હરાવ્યા, ૧૮૧૭. પછી મંદેસર આગળ મરેઠાઓએ સલાહ કરી, ૧૮૧૮. તેની સરતો :—હોલકર પોતાના રાજમાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું, રજપૂત રાજાઓ પાસેથી ખંડણી લેતી બંધ કરવી, અને પોતાના રાજને અંગ્રેજોના રક્ષણ તથા રાખવું.

ગવાહ્યરમાં લડાઈ. (મરેઠાની થોથો લડાઈ) ૧૮૪૩.

૧૮૨૭ માં દોલતરાવ સિંધ્યા નસંતાન મુખ્યો. તેની વિધવા મહારાણીએ જંગોજીને દત્તક કરી લીધો. જંગોજીએ ૧૮૩૩ માં રાજ-

ની જગામ પોતાના હાથમાં લીધી. તેખી ૧૮૪૩ માં નસંતાન મરણ પામ્યો. તેની માદીએ તેનો દત્તક મેડો; પણ તે નાનો હોવાથી જંગલોનો મામે મામા સાહેબ રાજકારનાર ગણાવવા લાગો. તેની સામે મહારાણી થઈ. આથી મામા સાહેબ અંગ્રેજોની પક્ષમાં ગયો. અંગ્રેજોએ એ સરદારો સર હુ ગોકે અને જોતરજ એને મરેડાઓની સામે મોકળ્યા. સર હુ ગોકે મહારાજપુર (ગોવાલ્યરની ઉત્તરે) આગળ અને તેજ દિવસે જોતરજ એએ પનિઅર (ગોવાલ્યરની દક્ષિણે) આગળ મરેડાનાં લશ્કરોને હરાવ્યાં, ૧૮૪૩. આથી મરેડાઓ સાથે ગવાલ્યરની સલાહ થઈ. તેની સરતો :—ગવાલ્યરનો રાજા ત્યાંસુધી પુત્ર ઉમરનો થાય ત્યાંસુધી ત્યાં એક પંચ નેમવામાં આવે તે રાજાનો સંઘનો કારનાર ચલાવે. મહારાણીને વર્ષાસન બાંધી આપવું. સિંધ્યાનું લશ્કર આહુ કરવું, અને તેના રાજામાં વધુ અંગ્રેજો લશ્કર ગાવું. સિંધ્યાના રાજાની સંઘની સત્તા અંગ્રેજોના હાથમાં રાખવી અને મહારાણીએ રાજકાજમાં કાંઈ હાથ ધાવવો નહીં.

(નેપાલની) યુરખા ટાકો સાથે લડાઈ ૧૮૧૪-૧૮૧૬.

મારકવસ એક હેસ્તિંગસના વખતમાં યુરખાઓ સાથે લડાઈ જતી. એ લોક નેપાલમાં રહેતાગ, જંગલી, બહાદુર અને લડાયક તથા કદે ધણા ઠીંગણા પણ છાતીએ ધણા ઘાડા હોયછે. (કારણ) નેપાલના રાજાએ બ્રિટીશ મુલકમાંના એક જમીનદારને કેદ કર્યો, અને બટવાલ શેહેર (અયોધ્યા અને નેપાલની વચ્ચે) માંના ૧૮ પોલીસ અમલદારોને વિનાકારણે મારી નાંખ્યા. આ કારણથી અંગ્રેજોએ ચાર ડોકાણેથી નેપાલપર લશ્કર મોકળ્યું, અને તેઓના સરદાર ગિલેસ્પી, ઉડ, મારલે અને ઓકટર લોનીને ઠેરવ્યા. જોતરજ ગિલે-

स्त्री कलंगपर हुमलो करवां भरणु पाग्यो. जेनरल भारलेना लश्कर
 जेतकना किल्लापर हुमलो कर्यो, पणु तेमां ते क्षम्यो नहीं. जेनरल
 उड नेपालनी पूर्व तरफ्ही जतो हुतो, पणु कुश्मनाम्मे तेने घेरी लीधो,
 अने तेनां धन्यां माणुसो मायां गयां. मात्र ओकटर लोनीम्मे गुर-
 आम्मेना सरदार अमरसिगने मलुननी लडाधमां १८१५ मां हरा-
 यो, अने तेना आहमोरा, रामगढ, अने नेलागढ वगेरै किल्ला
 लछ लीधो. आथी ओकटर लोनीने सरनो अलकाण भण्यो. १८१६
 मां ओकटर लोनीम्मे गुरआम्मेने मकवानपुर आगण हरायो, ने ह-
 रीहारपुरनो किल्ला लछ लीधो. पछी नेपालना राजम्मे अठ भंडु अ-
 थवा सिगाडली आगण सलाह प्राधी. तेनी सरतोः—१२००० यो-
 रस माधलि जमीन अंग्रेजेने गुरआना राजम्मे आपवी, अने ल-
 डाङनी अगाडि ले जग्या तेम्मे अंग्रेजेनी लछ जेहा हुता ते तेमने
 पाछी आपवी, १८१६.

पिढारा साथनी लडाई १८१६-१८१७.

पिढाग लोको पेलेनां होल्कर अने सिंध्याना राजमां लश्करी
 नोकरा करवा. ज्यारे अंग्रेजेनेम्मे सिंध्या अने होल्करना लश्करने कमी
 करवा जग्याजुं तयारे तेम्मे तयांथी छुटा यधने लुटकाटनो धंधो करवा
 लाग्या. तेम्मे देशी राजमां लुटकाट करवाथी नहीं संतोष पामतं
 अंग्रेजेनी सरहद भलीना मुलकोमां लुटकाट करवा लाग्या. तेम्मे
 हलकी वरणाता हिंदु तथा मुसलमान हुता. तेम्मेना सरदारे वासील
 महमद, करीमपां, अभीरपां तथा मीतु हुता. तेम्मेनी लुटकाट
 मुष्क करीने माणवा तथा मध्य प्रांतमां हती. मारफ्रीस ओङ्क हे-
 स्तिंग्से मेजर लॉग्टनने लश्कर आपी तेम्मेने वश करवा माकण्यो.

એ સરદારે તેઓમાંના ઘણાખરાને વિખેરી નાંખ્યા; પણ તેઓને પુરેપુરા વશ કરી શક્યો નહીં. આથી સર ટોમસ હિસલપતી સરદારી તળે ૧૧૬૦૦૦ માણસનું ખીજું લશ્કર મોકલ્યું. આ સરદારે ખીજા સરદારોના હાથ તળે ઉપલું લશ્કર વહેંચી નાંખ્યું, અને પિઠારીઓને બધે ડેકાણેથી ઘેરી લીધા, અને તેઓના નાશ કરીયા. તેઓના સરદાર કરીમખાં અંગ્રેજોને તામે થયો, તેથી તેને એક જાગીર આપવામાં આવી. સીતુ મેવાડ તરફ નાશી ગયો, ત્યાં તે એક વાઘથી માર્યો ગયો. વાસીલ મહમદ ઝેઠેર આઘને મરણ પામ્યો. આ પ્રમાણે પિઠારાઓનું જોર તદ્દન નરમ પડી ગયું.

ભરતપુર ઉપર ચઢાઈ ૧૮૨૫-૧૮૨૬.

ભરતપુરનો રાજા બળદેવ સિંગ ૧૮૨૫ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેનો છોકરો બળવંતસિંગ ગાદીએ બેઠો. એની સામે એનો કાકો દુર્જનસાહ થયો. બળવંતસિંગે અંગ્રેજોની મદદ માંગી. આ ઉપરથી ગવર્નર જનરલ લોર્ડ આમહસ્ટે, લોર્ડ કોમ્પર મીયરને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો. તેણે તે કિલ્લાપર, ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૨૫ ને દોને ઘેરો નાંખ્યા; તે કિલ્લો ધણો મજબૂત હતો, અને તેને ફરતી મટોડીની દિવાળ હતી. લોર્ડ કોમ્પર મીયર પેહેલાં તોપના મારો ચલાવ્યો, પણ કંઈ અસર તે કિલ્લાપર થઈ નહીં. એ કિલ્લાની આસપાસ પાણીની ખાણોએ ઘેરીલી હતી. હોડી મારફતે તે કિલ્લા તરફ જઈ ત્યાં નીચે સુંગે મૂકી તેને ઊગડી મૂક્યો. પછી ભરતપુરની ગાદીપર બળવંતસિંગને બેસાડ્યો, ૧૮૨૬.

બ્રહ્મ કેશની પેહેલી લડાઈ ૧૮૨૩-૧૮૨૬.

મારકવીસ ઓક્ટોબર પછી લોર્ડ એમહર્સ્ટ ગવર્નર જેન-
રલ થયો. તેણે પોતાના ઓફિસને અખત્યાર લીધાને ઘણા દહાડા
થયા નહીં, એટલામાં બ્રહ્મી લોકો જોડે લડાઈ કરવાની તેને ફરજ
પડી. (લડાઈનું કારણ) બ્રહ્મી લોકોએ અંગ્રેજોના મુલક આસામ અને
આરાકાન તરફ વધી બંગાળના પૂર્વ સિમાડા તરફ આવેલા મુલકો પર
લુટફાટ ચલાવી. તેઓએ શાહાપુરી (આરાકાનની વાવ્ય કોણમાં) ના
બેઠમાં અંગ્રેજ રૈયતના બચાવને માટે જે તે સિપાઈઓ રાખેલા
હતા તેઓને મારી નાંખ્યા અને આરાકાનની ઉત્તરે અંગ્રેજોના મીત્ર
કચ્છરના રાજાના મુલક પર ચઢાઈ કરી. આર્યબિહાર કેમ્પબેલના
હાથ તળે બંગાળા અને મદ્રાસનું લશ્કર એન્ડ્રીયન ટાપુના કોર્ન વો-
લિસ બંદરમાં ભેટું થયું, ૧૮૨૪. કેમ્પબેલ ત્યાંથી તે લશ્કરને બ્રહ્મી
લોકો પર હુમલો કરવા લઈ ગયો. તેણે તરતજ રંગુન લઈ લીધું. રં-
ગુનથી વીશ કોગ ડોનાબ્લુ શહેર પર તેઓએ હુમલો કર્યો. ત્યાંનો
બચાવ બ્રહ્મી સરદાર મહાબંદુલાએ કર્યો, પણ તે હાર્યો અને માર્યો
ગયો, ૧૮૨૫. એજ વરસમાં કર્નલ ગોડવિને માર્તાબાન લઈ લીધું.
કર્નલ મોરિસે આરાકાન જીત્યું. કર્નલ માઈલ્સે તેના સરમ અને
મરગવી લીધાં. પછી કેમ્પબેલ સાહેબે ગ્રામ પર ચઢાઈ કરી. હવે આ-
વાના રાજાએ સલાહનું કહેણ મોકલ્યું. પણ અંગ્રેજોએ ઘણી સખત
સરતો કરવા કહ્યું તો તેણે ના મંજૂર કરી. પછી કેમ્પબેલ આગ-
ળ વધ્યો, અને મલુન શહેર લીધું, તથા પેધામતી લડાઈમાં બ્રહ્મી
લોકોને હરાવ્યા, ૧૮૨૬. ત્યાંથી તે યાનડામો શહેર તરફ વધ્યો અને
આવા ચાલીશ માઈલ દૂર હવું ત્યારે ત્યાંના રાજાએ હિંમત હારી
અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી, ૧૮૨૬. યાનડામોની સંધી, તેની સરતો:-

આવાના રાજ્યે આસામ, કચ્છર, હંત્યા પરથી પોતાનો દાવો કાઢી નાંખ્યો. આરાકાન, તેનાસરીમ વગેરે અંગ્રેજોને આપવું. લડાઈના ખરચ બદલ એક કરોડ રૂપા આપવા. આવાની દરખાસ્તમાં એક અંગ્રેજી એલચી રાખવા.

બ્રહ્મ દેશની બીજી લડાઈ ૧૮૫૧-૧૮૫૨.

પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યા પછી, ગવર-નર જેનરલ લોર્ડ ડેલહાઉસીને બ્રહ્મી લોક સાથે લડાઈ કરવાની ફરજ પડી. (લડાઈનું કારણ) આવાના કેટલાક અંગ્રેજ વેપારીઓને બ્રહ્મી લોકોએ અપમાન કર્યું, અને તેઓની કોફીઓપર લૂટ ચલાવી. આથી અંગ્રેજી એલચીએ આવાના રાજ્યપર લખ્યું, અને નુકશાનનો બદલો માંગ્યો; પણ તેણે તેપર કાંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં. તેથી અંગ્રેજોએ પાણીને માર્ગે એડમિરલ લેમબર્ટને, અને જમીનને માર્ગે જેનરલ ગોડવીનને મોકળ્યા. લેમબર્ટે રંગુન લીધું, ને ગોડવીને પ્રોમ તથા પેયુ જીતી લીધાં; પછી ૧૮૫૨ માં આવાના રાજ્યને તેના બા-હ્યે ઉઠાડી મુક્યો અને પોતાનું જશ્વર લડાઈમાંથી બોલાવી લીધું. તેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી. જેનીરૂએ પેયુ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું, અને લડાઈના અંગ્રેજી બંધવાઓને છોડી દીધા, ૧૮૫૨.

બ્રહ્મ દેશ સાથેની ત્રીજી લડાઈ ૧૮૮૫-૧૮૮૬.

(લડાઈનું કારણ) બ્રહ્મ દેશનો રાજા “થીબો” અંગ્રેજો સાથે ઘણી માઠી ચાલ ચલાવવા લાગ્યો, અને તેના રાજ્યમાં ઘણા અંગ્રેજ દારબાર ચાલતો હતો તેથી ગવરનર જેનરલ લોર્ડ ડફીને તેને

ગાદીપરથી ઉઠાડી મુક્યો, અને બ્રહ્મ દેશ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાખ્યો, ૧૮૮૬. “ધીબો” તેની રાજધાનીના થેઠેર માંડલેમાં કેદ પડ્યો. હાલ તેને રતનાગીરીમાં નજર કેદ રાખ્યો છે.

અફઘાનિસ્તાનની પેહેલી લડાઈ ૧૮૩૮-૧૮૪૨.

અફઘાનિસ્તાનના અમીર આમાનશાહની પછી શાહા મુજ્જ ગાંદીએ આવ્યો. તેના વજીર ફતેહખાંની મદદથી તેના બાઈ મહમદે તેને ગાદીપરથી ઉઠાડી મુક્યો, ૧૮૩૧. પાછળથી મહમદ અને ફતેહખાં વચ્ચે અણગનાવ થયો. મહમદે ફતેહખાંની આંખ ફેડાવી તેને ઘાટકી રીતે મારી નાખ્યો તેથી ફતેહખાંના બાઈ દોસ્ત મહમદે હિંદ રાત સિવાય બધી જગ્યાએ લઘ લીધી. શાહા મુજ્જ જોને મહમદે ગાદીપરથી ઉઠાડી મુક્યો હતો તે લાહોરમાં રણજીતસીંગને આરારે આવી રહ્યો. પેહેલાં તો તેને ઘણું આદરમાન મળ્યું, પણ પાછળથી તેને અપમાન મળ્યાથી તે અંગ્રેજોના મુલક લુદિઆનામાં જઈ વસ્યો ત્યાં તેને અંગ્રેજોએ દર મહિને ચાર હજાર રૂપાનું લવાજમ આપતું કાઢ્યું.

કોહિનુરનો પ્રખ્યાત હીરો રણજીતસિંગને તેની મદદના બદલામાં શાહા મુજ્જએ આપ્યો હતો. ૧૮૩૭ માં રશિયનોની સમજાવતથી ઈરાનીઓએ હિંદુસ્તાન પર ચડાઈ કરી અને તેપર નવ મહિના સુધી ઘેરો ઘાલ્યો. (હિંદુસ્તાન તરફ આવવાની કુંચી ફાટે છે.) અંગ્રેજોની મદદથી અફઘાનોએ ઈરાનીઓને મારી ફટકાવ્યા; પણ દોસ્ત મહમદ અને અંગ્રેજો વચ્ચે પછવાડેથી ગેરસમજૂતી થવાથી શાહા મુજ્જને અફઘાનિસ્તાનની ગાદીપર બેસાડવાને અંગ્રેજોએ મનસુખી કરી તથા દોસ્ત મહમદે રશિયન એલચીને પોતાની દરબારમાં રાખી માન આપ્યું, તથા અંગ્રેજી એલચીને અપમાન કરી પોતાની

દરબારમાંથી ઢાઢી મુઢ્યો, તેથી ગવરનર જોનરલ લોર્ડ આકલેંડ શાહા સુજી તથા રણજીતસીંગ સાથે સલાહ કીધી, જેને (ત્રીપારટાઈઠ ત્રીધી) એટલે ત્રણ રાજ વચ્ચેની સંધી કહેછે, ૧૮૩૮. ઉપલી સંધીની રચ્ચે સર જોનડીનની સરદારી તળે એક અંગ્રેજી લશ્કર મોકલ્યું, જેણે કંદહાર જીતી શાહા સુજીને ગાદીએ બેસાડયો. પછી તેઓએ ગિજની સર કુંબું. કાબુલ પણ તેઓએ જીત્યું, અને દોસ્ત મહમદ ત્યાંથી નાશી બોખારા તરફ ગયો. પછી મેકનોટનની સરદારી તળે કાબુલમાં એક લશ્કર રાખી, શાહાસુજીને કાબુલની ગાદીપર બેસાડી, સર જોનડીન હિંદુસ્તાન બળી આવ્યો. દોસ્ત મહમદ બોખારા તરફથી પોતાની ગાદી લેવાને પાંચા કર્યો, પણ સર રૈબર્ટ સેલે તેને પરવાનગી લડાઈમાં દગાવ્યો, ૧૮૪૦. પછી દોસ્ત મહમદ મેકનોટનને શરણે થયો. જેણે તેને હિંદુસ્તાન બળી રહેવા મોકલ્યો, તથા તેને દર મહિને પચીસ હજાર રૂપાનું લવાજમ આપવું કીધું.

અફઘાનો શાહા સુજીપર રાજી હતા નહીં, તેથી તેઓએ દોસ્ત મહમદના ઢોડરા અકબરખાંની સરદારી તળે એક બંડ ઉઠાવ્યું. અંગ્રેજો ખાઈબર ધાટને રસ્તે વેપાર કરતા હતા તે રસ્તો ખુલ્લા રાખવાને, અને તેઓને હેરાન નહીં કરવાને માટે, બ્રાફસ નાણાંની રકમ અંગ્રેજો તરફથી અફઘાનોને મળતી પણ અંગ્રેજોએ તેમાંની અરધી રકમ આપાઈ તથા કાબુલની અંદરના અંગ્રજી સિપાઈઓની ગેર વર્તણૂકથી, અફઘાનો ઉશ્કેગઈ ગયા, અને અંગ્રેજી એલચી સર એલેકઝાંડર બર્નેસ, તથા કેપ્ટન જોનસન અને લેફ્ટનન્ટ બ્રોડકૂટને મારી નાંખ્યા. મી. મેકનોટન ત્રણ સરદારો સાથે અકબરખાં તરફ ગયો પણ તેઓએ તેને તથા તેના સાથીઓને દગાઈ મારી નાંખ્યા. હવે મેકનોટનની જગ્યાએ મેજર પોર્ટિજર થયો. તેણે અકબરખાં

સાથે ધણી શરમ ભરેલી સલાહ કીધી, અને કાબુલમાંથી અંગ્રેજી લશ્કરને પાછું ફેરવ્યું; પણ કાબુલની નજદીકજ આરાકની તંગાસ, કકડતી થંડી, તથા કુશમનોના ઉપરાસાપરી હુમલાથી અંગ્રેજોના ચાર હજાર આદમીઓ મરણ પામ્યાં; તેથી સ્ત્રીઓ અને કપીલાવાના અમલદારોને અકબરખાને સોંપી તેઓ આગળ વધ્યા, અને ખામખર ધારને રસ્તેથી ખીજાં ૧૬૦૦૦ માણસો જતાં હતાં તેઓની એજ હાલે મરણ પામ્યાં, ૧૮૪૨. માત્ર ડાકટર આર્થડન નામનો એકજ અંગ્રેજ આ દુઃખગાયક આકૃતનું વર્ણન કરવા જલાલાબાદ પોહોંચ્યો. એજ વરસમાં શાહામુજને અફઘાનોએ મારી નાંખ્યો તેથી અફઘાનિસ્તાનમાં વધારે ગડબડ જાગી. લોર્ડ એક્લેંડે પોતાની જગ્યાનું રાજીનામું આપ્યું, અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ એલનબરો થયો. તેણે જેનરલ પોલોકને લશ્કર આપી, અફઘાનિસ્તાન ભણી મોકલ્યો. જલાલાબાદમાં પોલોક સેલને જઈ મળ્યો. તેઓએ ટીક્રીન પાસ આગળ અકબરખાની સરદારી તળે અફઘાનોને હરાવ્યા, ૧૮૪૨. એ લડાઈમાં અકબરખાની હાર થવાથી, પોતાને અસ્તક સોપેલાં અંગ્રેજોના બચ્ચાં છોકરાંઓને તુર્કસ્તાન ભણી લઈ જઈ તેમને ગુલામ તરીકે વેચવાને તેણે હેડાવ કીધો પણ સલી મહમદખાં નામના અફઘાન સરદારને લાંચ આપી તેઓએ તેમને છોડ્યાં. એજ વરસમાં જેનરલ નોટે અફઘાનોને સમસુદીનખાની સરદારી તળે નાની અને નૈદાનની લડાઈમાં હરાવ્યા; પછી કાબુલના મોટાં બજારોના તારા કરીને અંગ્રેજી લશ્કર હિંદુસ્તાન તરફ પાછું ફર્યું. દોસ્ત મહમદ અને ખીજા અફઘાનોને પોતાને દેશ જવાની રજા મળી. પછી શાહમુજને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો હતો તેથી દોસ્ત મહમદ કાબુલનો અમીર થયો.

અફઘાનિસ્તાનની ખીજી લડાઈ ૧૮૭૮-૧૮૮૦.

અફઘાનિસ્તાનના અમીર હોસ્ત મહમદ ૧૮૬૩ માં મરણ પામ્યો. તેની પછી તેના સોળ છોકરાઓ એકમેક સાથે ગાદી મેળવવા લડી મુઝ્યા. આખરે શેર અલી નામના છોકરાએ ૧૮૬૮ માં ગાદી મેળવી. એ રશિયાનો સાથે ધણીજ મિત્રાચારી રાખતો, અને અંગ્રેજોને અપમાન કરતો, તેથી અંગ્રેજોએ એના વડા છોકરા યાકુબખાનને ગંડામક આગળ સલાહ કરીને ગાદીએ બેસાડ્યો, ૧૮૭૬. શેર અલી તુર્કસ્તાન ભણી નાડો, અને ત્યાં તે મરણ પામ્યો. થોડાક વખતમાં અફઘાનિસ્તાનમાં કાબુલમાં બંડ ઉઠાવું અને ત્યાંના અંગ્રેજ વફીજ સર લુઈ કેવેગનરી અને તેના રસાલાના માણસોને કાપી નાખ્યાં તેથી પાછી લડાઈ ઉઠી. યાકુબખાને ગાદી છોડી દીધી, અને તેને હિંદુસ્તાનમાં લાવી રાખ્યો. તેની પછી તેના ભાઈ અયુબખાનને મઝ્યેવાંડની લડાઈમાં સુંબઈનાં લશ્કરને હરાવ્યું, ૧૮૮૦. સર રાનાલ્ડ સ્ટુઅર્ટ અને જોનરલ ફ્રેડરિક રોબર્ટસની સરદારી હેઠળનાં અંગ્રેજ લશ્કરે અફઘાનિસ્તાનને હરાવી નરમ પાડ્યા તથા અફઘાનિસ્તાનની ગાદીએ અબ્દુર રહેમાનને બેસાડ્યો, ૧૮૮૧. અયુબખાનને ઇરાનના રાજમાં કેદ કરીને હતો, બ્યાંથી તે નાશી ગયો, ૧૮૬૦. તે પાછો કેદ પકડાયો, અને તેને હિંદુસ્તાનમાં કરાચી શેરમાં નજર કેદ રાખ્યો.

સિંધની લડાઈ ૧૮૪૨-૧૮૪૩.

(લડાઈનું કારણ) અફઘાનિસ્તાન ભણી સુંબઈ તરફથી જો લશ્કર જવું હતું તેને સિંધ પ્રાંતમાંથી કુચ કરી જવાની ફરજ પડી હતી તેઓની સામે સિંધના અમીરો થયા. આથી અંગ્રેજ સરદાર જોનરલ નોટ અને જોનરલ પોલીક તેમને થોડાક હરાવી, અફઘાનિ-

સ્તાન બણી કુચ કરી ગયા. અકુશાનિસ્તાનની લડાઈમાંથી પરવાર્યા પછી ગવરનર જોનરલ લોર્ડ એલનબરોએ તેમની સાથે નીચલી સરતોપર સલાહ કીધી:—સિંધમાં એક રેસિડંટ રાખવો; હૈદ્રાબાદમાં અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું, અને સિંધુ નદીને માર્ગે અંગ્રેજોને વગર જંગાતે વેપાર કરવા દેવો. આ સલાહ થઈ તે છતાં અમીરોએ આઠ હજાર માણસોનું લશ્કર લઈ, રેસિડંટ સર જોર્જ આલ્ફ્રામના બંગલાપર હુમલો કીધો. રેસિડંટની નાના લશ્કરના વડા કેપ્ટન ડોનવોથે તેનો ઘણો બહાદુરીથી બચાવ કીધો; પણ પુરતો સરંજામ નહોતો હોવાને લીધે તથા અંગ્રેજી લશ્કરની સંખ્યા નાની હતા તેથી, તેઓને બહાણુપર આરાંરો લેવાની ફરજ પડી. હાલા શહેર આગળ આલ્ફ્રામ સર આર્થર્સ નેપીયરને જઈ મળ્યો. ખેડિના લશ્કરે હૈદ્રાબાદથી છ મૈલ દૂર મિઆનીના મેદાનમાં એક જગ્યાએ લડાઈ કરીને અમીરોના લશ્કરને સખત હાર ખવાડી, પછી ઈસ્લામગઢનો કિલ્લો લીધો, ૧૮૪૩. એજ વરસમાં શિર મહમદ નામના અમીરને હૈદ્રાબાદ અને દખ્ખા આગળ હરાવ્યો. પછી સિંધના અમીરોને ચોક્કસ લવાજમ આપવું કરી તેઓને બનારસ તરફ જઈ વસવા ફરમાવ્યું, અને સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખી, સર આર્થર્સ નેપીયરને ત્યાંના પેહેલો કમિશનર નેમ્યો, ૧૮૪૩.

પંજાબની પેહેલી લડાઈ ૧૮૪૫-૧૮૪૬.

સિખ લોકો રાષ્ટ્રઆતમાં ઘણા રોકે હતા, તથા પંજાબ તરફ વસ્તા હતા. તેઓનો ધર્મ સ્થાપનાર નાનક ૧૪૬૯ માં જન્મ્યો હતો. તેણે મુસલમાની તથા હિંદુ રાજાઓની સારી બાબતોનો જાણ કરી એક નવો પંથ સ્થાપ્યો. એ પંથમાં પછવાડેથી ઘણા લોકો દાખલ

થયા. બાપ્તરના વખતથી એ લોકો જાણમાં આવ્યા; પછી ઔરંગ-
જેબના જુલમથી કંટાળી તેઓએ ગુરૂ ગોવિંદની સરદારી તળે એક
લશ્કર ઉઠું કીધું, પણ ઔરંગજેબ સામે તેઓ લડાઈમાં કાપ્યા નહીં.
ઔરંગજેબે ગુરૂ ગોવિંદ તથા તેના છોકરાઓને મારી નખાવ્યા. તેઓ
મિત્ર લોકો આથી હિંમત હાર્યા નહીં. ઔરંગજેબના મરણ સુધી
તેઓ પાહાડોમાં રહ્યા, અને પછી તેઓ રકતે રકતે પંજાબના ધણી
થઈ પડ્યા. એમના ગજનો સ્થાપનાર રણજીતસિંહ હતો. તે ૧૬૮૦
માં જન્મ્યો હતો. તેને અફઘાનિસ્તાનના અમીર ઝામાનશાહે લા-
હોરનો હકિમ નેમ્યો હતો. પછી ત્યાં તે સ્વતંત્રપણે રાજ ચલાવવા
લાગ્યો. (જુઓ રણજીતસિંહનો હિવાલ.) તે ૧૮૩૯ માં મરણ પામ્યો.

(લડાઈનું કાગળ) રણજીતસિંહના મરણ પછી તેનો છોકરો ક-
રકસિંગ ગાદીએ બેઠો. કરકસિંગને કોઈએ ઝેર દધ મારી નાંખ્યો.
તેની પછી શેરસિંગ ગાદીએ આવ્યો. શેરસિંગની સામે રણજીતસિ-
ંહનો પ્રધાન ધિઆનસિંગ થયો. ધિઆનસિંગ અને શેરસિંગ વચ્ચે
લડાઈ થવાથી રાજમાં બે વરસ સુધી બારે બપોડા થયા. ૧૮૪૫ માં
સિખ લોકોએ રણજીતસિંહની માનીતી રાણી ચાંદ કુવરને પેટના
ધુલપસિંહને ગાદીએ બેસાડ્યો. રાજ નાની વયના હોવાથી રાબ્યકાર-
બાર ચલાવવાને એક સભા સ્થાપવામાં આવી. આ સભા સિખ લ-
શ્કરને પોતાના કમળમાં રાખી રાકી નહીં. સિપાહીએ લડવાનો વિ-
ચાર કીધો. તેઓનું પ્યાત અંગ્રેજી મુલકપર ચઢાઈ કરીને રોકવાને
સિખ સભાએ કાયદાકારક વિચાર્યું. તેથી ગવરનર જેનરલ સર હે-
ન્ડ્રી હાર્ડિને એક લશ્કર ઉઠું કરી મીરત અને લુદિઆના વચ્ચે
સર હુ ગોફની સરદારી તળે રવાના કર્યું. પોતે પણ તેની નજદીક
છાવણી કરી રહ્યો, ૧૮૪૫. એજ વરસમાં સિખ લોકોના સરદાર

લાલસિંગના હાથ નીચે સિખ લોકોને મુડકી આગળ મર હુ ગોફે હરાવ્યા. એ લડાઈમાં જલાલાબાદનો પેટેલવાન સર રોબર્ટ સેલ માર્યો ગયો. મુડકીથી પંદર મૈલ દુર કિરોજપૂર બણી બંનેની ફોજ સામા-સામી થઈ. આ લડાઈમાં સર હુ ગોફના હાથ હેઠળ ગવરનર ને-નરલ સર હેન્રી હાર્ડિન્ગ પણ લડ્યો હતો. અતી સખત લડાઈ પછી અંગ્રેજોની જીત થઈ ખરી, પણ લશ્કર થાકી જવાથી, તથા દારૂ-ગોળો ખરી જવાથી નાશી જતા દુશ્મનોની પુઠે જઈ રાકાણું નહીં. આ વખતે દુશ્મનોની ૭૦ તોપ અંગ્રેજોના હાથમાં આવી.

ઈ. સ. ૧૮૪૬ ના જાનેવારી મહિનામાં સિખ સરદાર ગુલાબસિંગે અંગ્રેજ સરદાર સર હેરી સ્મીથને બંદીબાલ (લુહિઆનાની નજદીક) આગળ હરાવ્યો. થોડા દિવસ પછી લશ્કરની વધુ મદદ મળવાથી સ્મિથે દુશ્મનોને અલિવાલ (કિરોજપુરની પૂર્વે) આગળ હરાવ્યા, ૧૮૪૬. એજ વરસમાં સર હુ ગોફે સર હેરી સ્મીથ સાથે મળી જઈ સિખ લોકોના સરદાર શામસિંહને સોંપાવ્યાન આગળ હરાવ્યો. ત્યાંથી તેઓ લાહોરપર કુચ કરી ગયા. સિખ લોકો તાબે થયા, અને તેઓ સાથે સલાહ થઈ. લાહોરની સલાહની સરત :— બિઆ અને સતલજ નદી વચ્ચેના મુલક અંગ્રેજોને આપવો. બ્યાં-સુધી ધુલપસિંહ ઉમરે પુગે ત્યાંસુધી રાજ સભાએ અંગ્રેજ વકીલની સલાહ મુજબ ચાલવું. લડાઈના ખર્ચ બદલ અંગ્રેજોને દોઢ કરોડ રૂપા આપવા. લાહોરમાં અંગ્રેજ લશ્કર રાખવું. ગુલાબસિંહને કા-શ્મીરની આસપાસનો થોડાક મુલક આપવો, ૧૮૪૬.

પંજાબની બીજી લડાઈ ૧૮૪૮-૧૮૪૯.

(લડાઈનું કારણ) ૧૮૪૮ માં મુલતાનના હકિમ લાલામુળરા-ને પોતાના મુલકમાંથી અંગ્રેજોને હાંકી કાઢ્યા તેથી તેની જગ્યાએ

ધુલપસિદ્ધે સરદાર ખાનસિંચને નેમ્યો. તેને મદદ કરવા માટે મી. વે-
 ન્સ એગન્યુ અને લેફ્ટનન્ટ એનડરસનને મોકળ્યા હતા, તેઓને લા-
 લામુગરાજે મારી નખાવ્યા અને આખા પંજાબમાં બળવો મચાવ્યો.
 આથી લેફ્ટનન્ટ એડવરડસે બાવલપુરના નવાબ બાવલખાની મદદ
 લઈ, તથા દેરા ઇસ્માએલ (સિંધુ નદીપર,) ના સરદાર કર્નલ કોર્ટ
 લેટ સાથે જોડાઈ જઈ મુલતાનથી આશરે વીસ માઈલ દૂર કિનેરી
 આગળ, અને પછી થોડા દિવસ રહીને તેની નજદીક સફુસેમ આ-
 ગળ લાલામુગરાજને હરાવ્યો, ૧૮૪૮. પછી જેનરલ વિરાના લશ્કરે
 મુલતાનપર ઘેરા ઘાલ્યો, પણ પુરતી મદદ નહીં મળવાથી તેને આ
 ઘેરા છોડી લેવાની ફરજ પડી. એટલામાં લોર્ડ ગોર્ડે બાહોર તરફ
 કુચ કરી, અને રામ નગર આગળ હુસ્મનેને હરાવ્યા, ૧૮૪૯. એ-
 જ વરસમાં જેનરલ વિરાને મુંબઈથી વધુ મદદ મળતાંજ તેણે મુ-
 લતાનપર ઘેરા ઘાલ્યો, ને તે જીતી લીધુ. મુગરાજ શરણે થયો, અને
 તેની પર મી. એગન્યુ અને લેફ્ટનન્ટ એનડરસનના પ્યુન કરાવવાનું
 તોણિમત સુકી, તેને જન્મ દેશ નિકાળ કીધા. આજ તરફ શેરસિ-
 ગની સરદારી તળેનાં લશ્કરને લોર્ડ ગોર્ડે ચિલિઆનવાલા (જેલમ
 ને ચિનાબની વચ્ચે) આગળ હરાવ્યુ. પણ ઘણા અંગ્રેજી અમલદાર-
 રા તથા માણસો માર્યા ગયાથી ઈંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાનમાં મોટી
 હોહા થઈ રહી, અને બધા લોર્ડ ગોર્ડને ઠપકો દેવા લાગ્યા. પણ લોર્ડ
 ગોર્ડે યુગરાતની લડાઈમાં (બાહોરની ઉત્તરે) સિખ લોકને પુરેપુરા
 વશ કરી, તેમને હથિયાર છોડી દેવાની ફરજ પાડી, અને ખોહીલી
 કિર્તી પાછી મેળવી, ૧૮૪૯. લોર્ડ રૂલ્હાઈસીએ એજ વરસમાં પંજા-
 બ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો, અને ત્યાંના રાજ ધુલ-
 પસિદ્ધને પચાસ હજાર પાંડ વરસ દહાડે આપવા કબુલ કીધા.

(૬૫)

પ્રકરણ ૭ મું.

ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના વખતમાં હિંદુસ્તાનના ગવરનર
જેનરલ :—૧૭૭૪-૧૮૫૮.

૧. વોરન હેસ્ટિંગ્સ	૧૭૭૪-૧૭૮૫
૨. લોર્ડ કોર્નવાલિસ	૧૭૮૬-૧૭૯૩
૩. સર જોન શોર	૧૭૯૩-૧૭૯૮
૪. લોર્ડ વેલેસ્લી (માર્નિંગટન)	૧૭૯૮-૧૮૦૫
૫. લોર્ડ કોર્નવાલિસ (ખીજવાર)	૧૮૦૫
૬. સર જ્યાર્જ બારલો	૧૮૦૫-૧૮૦૭
૭. લોર્ડ મિન્ટો	૧૮૦૭-૧૮૧૩
૮. લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સ (માઈસ)	૧૮૧૩-૧૮૨૩
૯. લોર્ડ એમહર્સ્ટ	૧૮૨૩-૧૮૨૮
૧૦. લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિન્ક	૧૮૨૮-૧૮૩૫
૧૧. લોર્ડ આર્થર	૧૮૩૬-૧૮૪૨
૧૨. લોર્ડ એલનબરો	૧૮૪૨-૧૮૪૪
૧૩. લોર્ડ હાઉસ	૧૮૪૪-૧૮૪૮
૧૪. લોર્ડ રૂઝવેલ્ટ	૧૮૪૮-૧૮૫૬
૧૫. લોર્ડ કેનિંગ	૧૮૫૬-૧૮૫૮

મહારાણીના અમલમાં હિંદુસ્તાનના વાઈસરોય તથા
ગવરનર જેનરલ :—

૧૫. લોર્ડ કેનિંગ	૧૮૫૮-૧૮૬૨
૧૬. લોર્ડ એલ્જન	૧૮૬૨-૧૮૬૩
૧૭. સર જોન લોરેસ	૧૮૬૪-૧૮૬૬

૧૮. લોર્ડ મેયો	૧૮૫૯-૧૮૭૨
૧૯. લોર્ડ નોર્થબ્રુક	૧૮૭૨-૧૮૭૬
૨૦. લોર્ડ લીટન	૧૮૭૬-૧૮૮૦
૨૧. લોર્ડ રિપન	૧૮૮૦-૧૮૮૪
૨૨. લોર્ડ ડકરિન	૧૮૮૪-૧૮૮૮
૨૩. લોર્ડ લેન્સડાઉન	૧૮૮૮

વારન હેસ્ટિંગ્સ ૧૭૭૪-૧૭૮૫.

રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ ઈંગ્લાંડમાં ૧૭૭૩ માં પસાર થયો. જેની રૂએ વોરન હેસ્ટિંગ્સ હિંદુસ્તાનના પેટલેલ વહેલો ગવરનર જેનરલ થયો. તેની અગાઉ એ અંગાળાનો ગવરનર હતો. ૧૮ વર્ષની ઉમરે એ હિંદુસ્તાન આવ્યો. ૧૭૬૦ માં અંગાળાના ગવરનરની કાઉન્સીલમાં દાખલ થયો. હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાખ્યોના પાયો નાખનાર ક્લાર્કવના જેવા એ હતો. જોકે બળવાન ન હતો, તોપણ એ તેના કરતાં એજ રાખ્યાધિકારી હતો.

રેગ્યુલેટિંગ એક્ટની કલમો નીચે મુજબ હતી:—હિંદુસ્તાનમાં એક ગવરનર જેનરલ નેમવો; અને તેને મદદ કરવા મુખ્ય, અને મદ્રાસમાં અકેકો ગવરનર નેમવો; ગવરનર જેનરલને મદદ કરવાને માટે ચાર અનુભવી ગ્રહસ્થાની એક કાઉન્સીલ સ્થાપવી; કલકત્તાની અંદર એક મુખ્ય અને ત્રણ તેના હાથ નીચેના ન્યાયાધિશાની સુપ્રીમ કોર્ટ સ્થાપવી; ગવરનર જેનરલના પગાર વરસ દહાડે અઢી લાખનો આપવો; કંપનીએ વરસ દહાડે ઈંગ્લાંડની સરકારને સનદના પેટામાં ચાર લાખ પૌડ આપવા. એની કાઉન્સીલના મેમ્બરો, ફર્નલ મોનસન, જેનરલ ક્લેવરિંગ મીં જ્ઞાનસિસ, અને મીં બાગ્વેલ હતા. પેટલા ત્રણ એની વિરુદ્ધ મતના હતા, બ્યારે મીં બા-

રવેલ એની તરફેણમાં હતો. હેસ્તિંગ્સે અયોધ્યાના નવાબ મુબ્તૈ-
લાને રાહિલાની સામે મદદ કીધી તેના બદલામાં હેસ્તિંગ્સે બેગમ
પાસેથી ૪૦ લાખ રૂપ્યા આપ્યા. બેગમએ કોર્ટ આફ ડાયરેક્ટરોને
અરજ કીધી, જેનો જવાબ હેસ્તિંગ્સને ૪૫કામાં આવ્યો. કલકત્તાના
એક ધનવાન બ્રાહ્મણ નંદકુમારે વોરન હેસ્તિંગ્સપર લાંચ લેવાનું તો-
હામત મુક્યું, પણ તેની તપાસ ચાલે તેની અગાઉ નંદકુમાર ઉપર
જડા ન્યાયાધિશ સર ઇલીઝા ઇમ્પી આગળ ખોટા દસ્તાવેજ બનાવવાનું
તોહામત મુકી તેની તપાસ ચાલી. તેમાં તે ગુનેહગાર ઠર્યો, અને તે
વખતના કાયદા પ્રમાણે દેશીઆના અતિરાય ગબરાટ વચ્ચે તેને ફાંસી
દીધી, ૧૭૭૬. જેવા એ ગવર્નર જેનરલ થયો કે એને દખણના
મરાઠાઓ સાથે ૧૭૭૪ થી ૧૭૮૨ સુધી લડવું પડ્યું. એ લડાઈને
અંત આવ્યો નહીં, એટલામાં હૈદર અને તેના છોકરા ટીપુ શેર-
શીરના ખીજા વિગ્રહમાં એને હાથ ધાલવો પડ્યો. એ લડાઈઓથી
એનો સંઘર્ષો ખજાનો ખુટી ગયો, તેથી મુબ્તૈદૌલાના મરણ પછી
(૧૭૭૫) એના છોકરા અસોફ-ઉડ-દૌલા પાસેથી બનારસનો મુલક
લઈ તેને ગાદીપર બેસાડ્યો. ચેતસિંગ નામના ધનવાન જગીરદાર
પાસેથી દર વરસે સાડી બાવીસ લાખ રૂપ્યા લેવા કહી તેને બના-
રસની ગાદીપર બેસાડ્યો. ઉપલી રકમ તેણે થોડાં વરસ સુધી આપી.
પછી ૧૭૮૦ માં એની પાસેથી ખીજા પાંચ લાખ રૂપ્યા દર વરસે વધુ
માગ્યા. જે તેણે આપવાને ના પાડી. ત્યારે હેસ્તિંગ્સે ચેતસિંગને
ઉઠાડી મુકીને તેના બત્રિજને કાશીનો રાજ કર્યો, અને તેની કનેથી
ચાલીશ લાખ રૂપ્યાની ખંડણી લેતી કરી, ૧૭૮૧.

વળી એજ વરસમાં કંપનીનાં લેહણાંની એણે અસોફ-ઉડ-દૌ-
લાપર તાકીદ કરી. નવાબની તીબેરીમાં નાણાં ન હતાં તેથી બેગ-

મોની દોલત લૂટીને કંપનીનું લેહેણું આપવાની તેણે મરજી જણાવી. બેગમે ઉપર ચેતસિગને મદદ કરવાનું તોહોમત સુકી હેસ્તિંગ્સે તે-
મોની દોલત જખરીથી લેવાને નવાખને રજા આપી. એથી કંપનીને
છોત્તેર લાખ રૂપા મળ્યા. એને માટે ડિરેક્ટરેએ પાછળથી એને ૬-
પકડા આપ્યો. કર્નલ મોનસન ૧૭૭૬ માં મરણ પામ્યો, અને ૧૭૮૦
માં ફ્રાનસીસ ઈંગ્લાંડ ગયો તેથી કાઉન્સીલમાં એની સામે યનાર
કોઈ રહ્યો નહીં, અને હેસ્તિંગ્સ પોતાની મરજી મુજબનું કામ ક-
રવા લાગ્યો.

ઈ. સ. ૧૭૮૩ માં ઈંગ્લાંડમાં મી. ફોક્સ નામના પ્રધાને એક
બિલ રજુ કીધું, જેને ફોક્સનું બિલ કહેછે. તેની મતલબ એ હતી
કે હિંદુસ્તાનનું રાજ કંપનીના હાથમાંથી લઈ ઈંગ્લાંડના રાજકર્તાને
સ્વાધીન કરવું. એ બિલ હાઉસ-ઓફ-લોર્ડસે (અમીરોની સભાએ)
ઉશકી નાંખ્યું.

ઈ. સ. ૧૭૮૪ માં મી. ફોક્સના હરીફ મી. પિટ એક બિલ
પસાર કરાવ્યું; જેને પિટનું બિલ કહેછે. તેની મતલબ એ હતી કે કોર્ટ
ઓફ ડાયરેક્ટરના કામની દેખરેખ રાખવાને ઈંગ્લાંડની સરકારે છ
માણસોની એક મંડળી સ્થાપવી.

૧૭૮૫ ના ફેબ્રુઆરી મહિનામાં હેસ્તિંગ્સ રાજીનામું આપી ઈ-
ંગ્લાંડ ગયો. ત્યાં પેહેલાં એને ઘણું માન મળ્યું; પણ પાછળથી ઈંગ્લાં-
ડના મહાન રાજ્યાધિકારીઓ જેવાકે પિટ, બર્ક અને ડનડાસ, એ-
ઓએ એનાં કામે ધીક્કારી કાઢ્યાં, અને ઉમરાવોની સભા આગળ
૧૭૮૮ માં એની તપાસ સર થઈ. ૧૭૯૫ માં તે તપાસનો છોટા
આવ્યો, અને તેને નિર્દોષ ડેડવ્યો; પણ તપાસ પાછળ એને દસ લાખ
રૂપા ખરચ થયો, તેથી ડિરેક્ટરેએ તેને વર્ષાસન ખાંધી આપ્યું.
તે ૮૬ વર્ષની ઉંમરે ૧૮૧૮ માં મરણ પામ્યો.

લોર્ડ કેર્ન વોલિસ ૧૭૮૬-૧૭૯૩.

વારન હેસ્ટિંગ્સ પછી એ ગવર્નર જનરલ ઠર્યો. એણે હિંદુ-સ્તાનમાં ઘણા સુધારા કર્યા. કંપનીના નોકરોના પગાર વધારી આપીને તેઓને ખાનગી વેપાર કરતા તથા લાંચ લેતા અટકાવ્યા. તેણે ન્યાયખાતામાં સુધારો કીધો, અને કલેક્ટરોના હાથમાં મેહેસુલ એકઠી કરવાની સત્તા તથા ડિસ્ટ્રીક્ટ જડજોના હાથમાં ઈનસાફ કરવાની સત્તા જુદી કરી આપી. એના વખતમાં મેંગ્લોરની સલાહ થઈ તે છતાં ટિપુએ મૈસૂરની ત્રીજી લડાઈ ચલાવી, ઇ. સ. ૧૭૯૦ થી ૧૭૯૨. એણે પોતે ટિપુને એરિકેરા અને શિમોગાની લડાઈમાં હરાવ્યો, ૧૭૯૧, અને તેની સાથે ૧૭૯૨ માં શ્રી રંગપટણની સલાહ કીધી. એણે ૧૭૯૩ માં મેહેસુલ લેવાની ત્રણ રીત દાખલ કીધી.

પેટેલી, જમીનદારી, એટલે જમીનદારો અથવા જમીનના માલિકોએ પોતાની જમીનનો કર સીધો સરકારને ભરવો. એ રીત ખં-ગાળામાં દાખલ થઈ.

ખીજી, ગામવારી, એટલે ગામના લોકને પોતાની હદમાં આવેલી જગ્યાની ઉપજને માટે સરકારના જવાબદાર કર્યા. એ રીત પં-જબ અને વાયવ્ય પ્રાંતમાં દાખલ કરી.

ત્રીજી, રૈયતવારી, એટલે રાયટ અથવા એકુતે પોતે સરકારને પોતાની જમીનને માટે કર ભરવો. એ રીત મુંબઈ અને મદ્રાસમાં દાખલ કરી.

સર જોન શોર ૧૭૯૩-૧૭૯૮.

એ લોર્ડ કેર્નવોલિસની કાઉન્સિલનો વડો સભાસદ હતો. એણે દેશી રાજ્યોની અટપટમાં હાથ ધાલ્યો નહીં, તેથી એની રાજનીતિ

નખળી ગણાયલી છે. મરેઠા અને ટિપુને એણે તેમની મરજી પ્રમાણે કરવા દીધું. એણે લોડ કોર્નવાલિસને જમીનદારો સાથેના બંદોબસ્તમાં મદદ કરી હતી. એના વખતમાં ૧૭૬૫ માં સવાઇ માધવરાવે અંગ્રેજના મિત્ર નિજમને કુર્દલાની લડાઇમાં હરાવ્યો, તે એણે મુઘે મોહોડે જોયા કીધું; તેથી નિજમે યુસ્સે યઘને અંગ્રેજી લશ્કરને પોતાના રાજમાંથી કાઢી નાખ્યું.

૧૭૬૭ માં અયોધ્યાના નવાબ અસોફ-ઉડ-દૌલાના મરણથી તેનો અનૌરસ છોકરો વજીર અલી ગાદીએ બેઠો. સર જોન શૌરે તેને નવાબ તરીકે કબુલ કીધો નહીં, અને અસોફ-ઉડ-દૌલાના બાઈ સાદત અલીને નવાબ ઠરાવીને તેને ગાદીએ બેસાડવા પોતે લકનો ગયો. વજીર અલીએ બંડ કર્યું. પણ આખરે સર જોન શૌર સાદત અલીને ગાદીએ બેસાડવામાં ફતેહ પામ્યો. વજીર અલીને કાશીમાં નજર કેદ રાખ્યો. ૧૭૬૮ માં એની શાંતી બરેલી કારકીરદીને અંત આપ્યો, અને એ ઈંગ્લાંડ પાછો ફર્યો.

લોડ વેલેસ્લી ૧૭૯૮-૧૮૦૫.

એના વખતમાં “સપ્તસીડીયરી સીસ્ટીમ” એટલે દેશી રાજ્યોનાં રક્ષણને માટે બ્રિટિશ મદદગાર ફ્રાન્સ રાજ્યએનેજ ખરચે તેમના મુલકમાં રાખવાની રીત, દાખલ થઈ. એ રીતથી તેણે અંગ્રેજી રાજ્યને હિંદુસ્તાનમાં સર્વોપરી કર્યું, અને દેશી રાજ્યોને અંગ્રેજો પર આધાર રાખવો પડ્યો. તેણે નિજમના રાજમાં અંગ્રેજી લશ્કર રખાવ્યું. એના વખતમાં ૧૭૯૯ માં ટિપુને સદાસિર અને મેલવેલીની લડાઇમાં હરાવી શ્રીરંગપટ્ટણને કિલ્લો જીતવામાં આવ્યો; જેમાં ટિપુ માર્યો ગયો, અને ગૃહસુરના રાજનો થોડો ભાગ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો.

૧૮૦૨ માં વસાઈ આગળ ખાજુરાવ સાથે સલાહ કીધી ને તેને પાંચો પુણાની ગાદીએ બેસાડયો. ૧૮૦૩ માં જોનરલ વેલેસ્લીએ સિંધવાને એસે અને આર ગામની લડાઈમાં હરાવી, ખીરારના રાજ સાથે દેવગામ આગળ સલાહ કીધી.

એજ વરસમાં લોર્ડ લેકે સિંધવાને દિલ્હી, આગ્રા ને લાસવારીની લડાઈમાં હરાવ્યો. ૧૮૦૪ માં હોલકર દિલ્હી, દિગ, અને ફરકાખા-દની લડાઈમાં હાર્યો.

૧૮૦૦ માં સુરતના નવાબને પેન્શન આપી તે શહેર તથા આસપાસનાં ગામ અંગ્રેજી રાખ્ય સાથે જોડી દીધાં.

૧૮૦૧ માં કર્ણાટક પ્રાંત ખાજસા કર્યો. ૧૮૦૫ માં બરતપુરના રાજ સાથે સલાહ કીધી.

એ ડયુક ઓફ વેલિંગ્ટનનો વડો બાક હતો. એણે દેશી રાજાઓની દરબારમાંથી ફ્રેન્ચોનું ચલણ તદ્દન બંધ પાડ્યું. ૧૮૦૫ માં એ ઈંગ્લાંડ ગયો.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ખીજવાર ૧૮૦૫.

લોર્ડ કોર્નવોલિસને હિંદુસ્તાનમાં શાંતી જાલવી રાખવાને ખીજવાર મોકલ્યો; પણ એ મહિનામાં એ કલકત્તેથી લોર્ડ લેકની છાવણી તરફ જતાં માર્ગમાં ધાત્રીપુર આગળ મરણ પામ્યો, ૧૮૦૫.

સર જ્યોર્જ આર્લો ૧૮૦૫-૧૮૦૭.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ મરણ પામ્યો તથી કાઉન્સીલનો વડો મેમ્બર સર જ્યોર્જ આર્લો ગવરનર જોનરલ થયો. તેણે શાંતીની રાજ નીતિ ચાલુ રાખી. તેણે લશ્કરમાં કાયદા કાઢ્યા કે સિપાઈઓએ કપાળે

(૧૦૨)

ટિલા કર્યા વગર કવાયદ કરવા આવવું. દાઢી મુછ એક સરખી રાખવી, ને પાધડીનો ઘાટ એક સરખો રાખવો. આ કારણથી વેલાર બ્યાં ટિપુના ઓકરા રહેતા હતા તેઓની ઉશ્કેરણીથી ત્યાં તથા સિકંદ્રાબાદ, વલાજાબાદ, તથા નંદી દુર્ગમાં બંડ ઉઠ્યાં, ૧૮૦૬. કર્નલ ગિલેસ્પીએ તે ઝડપથી ખેસાડી દીધાં. એણે લોર્ડ બેકના મતની વિરુદ્ધ સિધ્ધા અને હોલ્કર સાથે તેમને ફાયદો થાય તેવી સરતો પર સલાહ કરી. અહિંથી એની મદ્રાસના ગવર્નર તરીકે બદલી થઈ, બ્યાં “તેન્ટ કોન્ટ્રાક્ટ” નો ધારો કાઢી નાંખવાથી તે લશ્કરી અમલદારોનો અળખામણો થઈ પડયો, અને બંડ ઉઠ્યાં, પણ ને તરત ખેસાડી દેવામાં આવ્યાં. તેન્ટ કોન્ટ્રાક્ટ એટલે લશ્કરી અમલદારોને તંબુ બદલ મળવું ચોક્કસ લવાજમ.

લોર્ડ મિનતો ૧૮૦૭-૧૮૧૩.

એના વખતમાં રશિયનો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવેછે એવી ધાસ્તીથી એણે સર આર્લ્સ મેલકાફને પંજાબના રાજા રણજીતસિંહની દરબારમાં મોકળ્યો ત્યાં તેણે રાજા સાથે સંધી કરી. વળી મેનાસ્કુઅર્ટ એલ્ફીનસ્ટનને અફઘાનિસ્તાનમાં અને સર બ્લેન માલકમને ધરાનની દરબારમાં એલચી તરીકે મોકળ્યા. તેઓએ અફઘાનિસ્તાનના અમીર અને ધરાનના શાહ સાથે સંધી કરીને રશિયનોનો પગ પેસારો અટકાવ્યો, ૧૮૦૯.

૧૮૧૦ માં એણે ફ્રેન્ચોના મોરિશિયસ અને યુર્બેન એટ જીત્યા તથા ૧૮૧૨ માં જાવા, એમ્બોયના તથા બાંડાના બેટા જીતી લીધા. ૧૮૧૪ માં યુર્બેન પાછું ફ્રેન્ચોને સ્વાધીન કીધું. ૧૮૧૩ માં હિંદના વપારની છુટ સર્વ અંગ્રેજોને મળી.

મારકિવસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ ૧૮૧૩-૧૮૨૩.

એ પ્રખ્યાત લડવૈયો, તથા અનુભવી રાજ્યકારભારી હતા. હે-સ્ટિંગ્સ અને વેલેસ્લીની માફક એણે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ વધાર્યું. એના વખતમાં નેપાલના શુરખા લોકો સાથે લડાઈ થઈ, ૧૮૧૪ થી ૧૮૧૬. તેમને હરાવીને એણે વરા કીધા. પિંદારા જેઓ લૂટફાટનો ધંધો કરતા હતા તેઓ સામે ૧૧૬૦૦૦ માણસનું લશ્કર મોકલી એણે તેમનો નાશ કીધો, ૧૮૧૬ થી ૧૮૧૭.

પુણાના પેશ્વા ખાજીરાવ ખીજને એના વખતમાં ખડકી, કો-રગમ, અને આગેની લડાઈમાં હરાવી શરણે થવાની ફરજ પડી, અને પુણા તથા તેની આસપાસનો મુલક અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો, ૧૮૧૭ થી ૧૮૧૮.

નાગપુરનો રાજા આપા સાહેબ અંગ્રેજો સામે છળભેદ કરવા લાગ્યો. તેથી તેને સિતાબ્રહ્મીની ટેકરી આગળ, પછી નાગપુર આગળ અને પછી જયલપોર આગળ હરાવી, તેને કેદ પકડી અલાહાબાદ લઈ ગયા, જ્યાં રસ્તામાં તે લાંચ આપી નાશી છુટ્યો. પાછળથી તે ૧૮૪૦ માં જોધપુરમાં મરાઠા પાગ્યો, ૧૮૧૭-૧૮૧૮. પછી હોલકરના સરદારો સાથે ૧૮૧૭ માં મહિદપુર આગળ એક લડાઈ થઈ તેમાં તે સરદારો હાર્યા અને તેમને મહેસર આગળ સલાહ કરવી પડી, ૧૮૧૮.

એની સારી નોકરીને માટે સાદા હજાર પૌંડની કિંમતની જગીર એને ખખરાવામાં આપી. એના મરણ પછી એના વારસોને ખીજ વીરા હજાર પૌંડ મળ્યા.

(૧૦૪)

લોર્ડ એમહુર્થ ૧૮૨૩-૧૮૨૮.

પ્રહ્લી લોકોએ પોતાનું રાજ છેક અંગાળાની સીમા મુઘી ફેલાવ્યું હતું અને સગહૃદ ઉપર રહેનારા લોકોને હેરાન કરતા તેથી એણે તેઓ સામે લડાઈ ઉઠાવી, ૧૮૨૪. અંગ્રેજી સરદાર સર આરમીબાહડ કેમપેલે પ્રહ્લીએને રંચુન, દોનાબપુ, પ્રોમ અને પેધામ આગળ હરાવ્યા, ૧૮૨૩ થી ૧૮૨૬, અને યાતદાએ આગળ સલાહ કીધી. એજ લડાઈની વખતે કલકત્તાની નજદીક બરાકપુરમાં દેશી સીપા-હઓએ બંડ ઉઠાવ્યું, પણ તેજ લશ્કરના વડા ઈવ પીગતે તે સમાચું. ઈ. સ. ૧૮૨૬ માં બરતપુરનો કિલ્લો જે અજીત ગણાતો હતો તે લોર્ડ કેમ્બરગીઅરે લીધો. એણે સીમલામાં રહેવાનો મુકામ પસંદ લ વહેલો કર્યો.

લોર્ડ વીલીઅમ બેન્ટીંક ૧૮૨૮-૧૮૩૫.

પેહેલાં એ મદ્રાસનો ગવર્નર હતો. એના વખતમાં કોઈ રાણે લડાઈ ચાલી નહીં. કુર્ગ પ્રાંતનો રાજા પોતાની રૈયતપર ધણો જીલમ ચુબરતો હતો તેથી તેનું રાજ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાખ્યું, ઈ. સ. ૧૮૩૪. એણે ધણા સંસારી સુધારા કર્યા. જેમાં સતી કરવાની ખુરી અને ધાટી ચાલ બેસાડી દીધી તથા જેબી કોઈ એ કામને ઉતેજન દે તેને શીક્ષાને પાત્ર કીધા, ૧૮૨૯. રજપુતોમાં સ્ત્રી બાળકોને કુધમાં નાંખી ગુંગળાવી મારતા અને જગબાથના મંદીરમાં કમકમાટ ઉપજાવે એવી ક્રિયા થતી તે એણે બંધ પાડી. એણે લશ્કરી અને મુલકી ખરચનો ઘટાડો કર્યો; દેશીએને મોટા ઓરડા આપવાનો ધારો કર્યો, ન્યાયખાતામાં મુતસદ્ અને સદર અમીનો નેમ્યા. ફાંસીઆ અથવા ડગ લોકોનો ઉપદ્રવ એના વખતમાં મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં ઘણો વધી ગયો

હતો, તે નાણુદ કરવાનું કામ મેજર સ્લીમનને સોંપું, ૧૮૨૯. તેણે ધણાક ડગને પકડી સજા કરી તથા બાકીનાઓને જબલપુરમાં લાવી તેઓને સારા ઉદ્યોગમાં પડવાની કુરજ પાડી. એણે દેશીઓને દેશી બાષાને બદલે અંગ્રેજી બાષાની મારફતે કેળવણી આપવાનો હુકમ કર્યો. એના વખતમાં વરાળથી ચાલતી આગબોટા હિંદુસ્તાન અને ઈંગ્લાંડ વચ્ચે ફરવા લાગી, અને કેપનો રસ્તો બંધ પડી લાલ સમુદ્ર તથા મીસરને રસ્તે આવજાવ શરૂ થયો.

લોર્ડ ઓક્લેન્ડ ૧૮૩૬-૧૮૪૨.

એના વખતમાં અફઘાનીસ્તાનની પેઢેલી લડાઈ ૧૮૩૮-૧૮૪૨ સુધી થઈ. સર જોન ક્રીનની સરદારી તળે એક મોટું લશ્કર એણે મોકલ્યું. શાહ મુજનને ગાદીપર બેસાડ્યો પણ પાછળથી બળવાખોરોએ તેને ૧૮૪૨ માં મારી નાખ્યો ત્યારે નવા ગવર્નર જોનેરલ લોર્ડ ઓક્લેન્ડે અંગ્રેજી લશ્કર પાછું ખેલાવી લીધું.

છ. સ. ૧૮૪૦ માં ચીન સાથે લડાઈ ઉઠી કારણકે ચીનાઓએ પોતાના મુલકમાં અશીમની આયાત બંધ પાડી ત્યારે વેપારીઓ ચીનીથી લેઈ જવા લાગ્યા. તેથી ચીનની સરકારે અંગ્રેજી વેપારીઓની વીસ હજાર અશીમની પેઠીઓનો નાશ કર્યો. આથી ઓક્લેન્ડે સર હ્યુ ગોક્સને લશ્કર આપી મોકલ્યો, ૧૮૪૦. તેણે ચીનાઓ ઉપર ઉપરાસાપરી કતેહ મેળવી તેથી ચીનના શેઠેનશાહે નાનકીન આગળ સલાહ કીધી, ૧૮૪૨. એ સલાહની સરતો એ હતી કે હોંગકોંગ બિઝ અંગ્રેજોને આપવો અને એમોય, નીંગપો, ફુચુ તથા શેંગહાઈ બંદરોમાં અંગ્રેજોને વેપાર કરવા દેવો. અફઘાનીસ્તાનના ઝઘડાને માટે એને રાજીનામું આપવું પડ્યું.

(૧૦૬)

લોર્ડ એલેનબરો ૧૮૪૨-૧૮૪૪.

એણે આવીને અફઘાનીસ્તાનમાં જેનેરલ પોલોક અને ઈંગ્લાંડ એ એ મહાન સરદારને મોકલી એએલી કીર્તિ પાછી મેળવી, પેહેલી અફઘાન લડાઈના અંત આણ્યો, ૧૮૪૨. એજ વરસમાં સિંધના અમીરો સાથે અંગ્રેજોને લડાઈ થઈ. સર આર્થર નેપીઅરે તેમને મી-આની, હેદરાબાદ અને દખ્ખાની લડાઈમાં હરાવ્યા, ૧૮૪૩. અને સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાખ્યો. એજ વરસમાં ગ્વા-લીઅરના રાજમાં અંગેર કારબાર ચાલવાથી તેણે ત્યાં લશ્કર મોકલ્યું. સર હ્યુ ગોર્ડે માહારાજપુર આગળ અને જેનેરલ એએ પનીઆર આગળ મરેઠાના મોટા લશ્કરને હરાવ્યું, અને અંગ્રેજોની મરજી મુ-જબ રાજ ચલાવવાની મરેઠાએને ફરજ પાડી. ઉપલાં બે કામોને માટે કંપનીના ડીરેક્ટરો સાથે તેને મતફેર પડવાથી તેને ૧૮૪૪ માં ઈંગ્લાંડ પાછો ખેલાવી લીધો. ગવર્નર જેનેરલ થયા પેહેલાં એ ચાર વરસ સુધી બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ નામની સભાના પ્રમુખ હતા. (બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ એ ફોર્ટ ઓફ ગાઈરેક્ટરના કારબારપર દેખરેખ રાખ-નારી મંડળી હતી.)

સર હેન્રી હાર્ડિંગ ૧૮૪૪ થી ૧૮૪૭.

એ એક શૂરો, લડાયક તથા ગણ્યો રાજકુઆરી પુરુષ હતા. એ ડ્યુક ઓફ વેલિંગ્ટનનો મિત્ર થતા, તથા તેની સાથે સ્પેનની અને વાટરલુની નામાંકીત લડાઈમાં એ લડ્યો હતો. એના વખતમાં સિખ લોકો સાથે પેહેલી લડાઈ ચાલી. લશ્કરના વડા તરીકે સર હ્યુગોર્ડે રાખ્યો, ને પોતે તેના હાથ નીચે લડ્યો. મુઠકી, શીરાજપુર અલીવાલ, અને સોઆએન આગળ સિખ લોકોની હાર થવાથી તેઓ

(૧૦૭)

તામે થયા, ૧૮૪૫ થી ૧૮૪૭. એણે પોન્ટકના માફક ઘણા મુદતના કર્યા. તેમાં સતી થવાનો નિર્દય રેવાજ જડમુળથી ઉખેડી કાઢ્યો. બાળહંતા, અને મનુષ્યના ભાગ આપવાની કમકમાટ ભરેલી રસમ એણે કાઢી નાંખી. એ વેપારને ઉત્તેજન આપતો. તાજમેહેલ એણે સમરાખ્યો. રૂરકીમાં શિલ્પશાળા (એનજીનીઅરીંગ કોલેજ) એના વખતમાં સ્થાપવામાં આવી.

લોર્ડ હેલહાઉસી ૧૮૪૮ થી ૧૮૫૬.

એની રાજનીતીને ખાલસા કરવાની રાજનીતી (એનેક્સેશન પોલિસી) કહેછે. હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી પંજાબ સાથે લડાઈ ઉઠાવવાની એને ફરજ પડી. સિખ લોકોને સફુસેમ, રામનગર, ચિલિઅનવાલા, અને ગુજરાતની લડાઈઓમાં હરાવી પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો, ૧૮૪૯. અને ધુલપર્સિહને વરસ દહાડે પચાસ હજાર પૌડ આપતા કરી વિલાયત મોકલાવી દીધો. એ વેળા ફોહેનૂરનો નામાંકીત હીરો અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યો. હાલ તે રાણી વિક્ટોરિયાના તાજમાં બિરાજેછે. તેની જાણવા જોગ કાહાણીઓ છે. એ હીરો પેહેલાં માલવાના ભોજરાજના હાથમાં હતો. માળવા અદ્યતમસે જીત્યો ત્યારે તે હીરો તેને હાથ લાગ્યો. તે છેક મોગલ બાદશાહ મહમદશાહના વખતમાં ધરાતી નાદિરશાહ પોતાને દેરા લઈ ગયો. બ્યાંથી અહમદશાહ અબદલીએ ૧૭૫૭ માં મેળવ્યો. શાહ સુબ્બને પોતાનું રાજ પાછું લેવા રણજીતસિંહે મદદ કીધી તેના બદલામાં શાહ સુબ્બએ તે હીરો ઘણી નાખુશીથી રણજીતસિંહને આપ્યો. રણજીતસિંહ પછી તેનો ઘણી ધુલપર્સિહ થયો, અને ધુલપર્સિહના હાથમાંથી તે આપણી માહારાણીના હાથમાં આવ્યો.

સતારાના રાજમાં ૧૮૪૮ માં ગેર બંદોબસ્ત ચાલવાથી તથા ભ્યાંના છેલ્લા રાજા શાહાજી (આપા સાહેબ)ને પુત્ર ન હોવાથી સતારાનું રાજ આલસા કીધું.

૧૮૫૨ માં એણે પેગુ, પ્રોમ વગેરે મુલક અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાખ્યા. નાગપુરના ભોંસલે કુળનો છેલ્લો રાજા નસંતાન મૂક્યો તેથી તેનું રાજ આલસા કીધું, ૧૮૫૩. અયોધ્યાનો નવાબ લોકોપર ધણોજ જીલમ ગુજારતો, તેથી તેનું રાજ ૧૮૫૬ માં આલસા કીધું.

૧૮૫૩ માં બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલના પ્રમુખ સર આર્થર હે પાર્લમેન્ટમાં એક બિલ પસાર કીધું. તેથી કેટલાક અગત્યના ફેરફાર થયા:- કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરની સંખ્યા ૨૪ ને બદલે ૧૮ ની કીધી. તેમાંના છ રાજકર્તા નેમે. હિંદુસ્તાનને માટે કાયદા બાંધનારી એક સભા સ્થાપી. વૈદક ખાતાની અને સીવીલ સરવિસની ચાકરીમાં દેશી અથવા અંગ્રેજ નેખી ઉમેદવાર પસાર થાય તેનેજ દાખલ કરવો. બંગાળા ઇલાકાની સરકાર માટે એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર નેમવો.

એના વખતમાં પેહેલવેહેલી લોઢાંની સડક બાંધવામાં આવી, અને તારના સંદેસા જવા લાગ્યા. સડકો, નહેરો અને પુલો બાંધ્યા, અને હિંદમાં કોલેજો અને યુનિવર્સિટીઓ સ્થાપી. ૧૮૫૬ માં એ ઈંગ્લાંડ ગયો, ભ્યાં તેને વરસ ૬હાડે ૫૦૦૦ પૌંડનું પેન્શન આપતું કહ્યું. ૧૮૬૦ માં એ ૪૮ વરસની વયે માંદગીના સખબથી મરણ પામ્યો.

લોર્ડ કેનીંગ ૧૮૫૬ થી ૧૮૬૨.

એ ધણો બણેલ, સજ્જીવાણી તથા ૬૮ વિચારનો હતો. ૧૮૫૬ માં ઇરાનીઓએ હેરાત અફઘાનો પાસથી છીનવી લીધું. અફઘાનોએ અંગ્રેજોની મદદ માંગી. ઇરાની અખાત આગલ યુરાયરની મોટી

લડાઈમાં ધરાનીઓને અંગ્રેજોએ હરાવ્યા, પછી જેમ્સ આઉટગમ નામના અંગ્રેજ મરદારે તેઓને ખુસખ આગળ હરાવ્યા. આથી ધરાનીઓ તાબે થયા તથા હેરાત પાડું અફઘાનોને હસ્તક કીધું. એજ વરસમાં ચીન સાથે લડાઈ જગી. ચીનાઓએ અંગ્રેજ વેપારીનું એક વહાણ લુટ્યું. આથી અંગ્રેજોએ કંતાન શહેરપર ધસારો કરી તે લઈ લીધું. પણ હિંદુસ્તાનમાં હિંદી બળવો જગવાથી ચીન સાથની લડાઈ તુરતજ અતમ કરવામાં આવી, ૧૮૫૭.

હિંદી બળવો ૧૮૫૭.

કલાઈવને હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજ રાજનો પાયો નાખવાને બરાબર એક સદી પુરી થઈ તેટલામાં એટલે ઇ. સ. ૧૮૫૭ માં હિંદુસ્તાનમાં દેશી લશ્કરે એક બંડ ઉઠાવ્યું, જે પંથરાનું દેશી કોમમાં ઘાખલ થયું. એ બળવો પેહેલપેહેલાં બંગાલાના લશ્કરે કીધો. બંદુકની ગોળીઓમાં ગાયતી તથા દુકરની ચરખી ભિળી તે હિંદુ તથા સુસલમાનોને આપવામાં આવેછે એવી વાત લશ્કરમાં ફેલાયથી તે લેવાને માટે તેઓએ ના પાડી, અને બંડ ઉઠાવ્યું. દસમી મેએ મીરતના સીપાઈઓએ બલવો કીધો. ત્યાંથી તે વાયવ્ય પ્રાંત તથા અયોધ્યામાં પંથરાયો. ધુરોપીઅન બચ્ચાં તથા બાયડીઓની બારે કતલ કાનપોર, લખનો તથા દિલ્હીમાં ચાલી. બાજુરાવ ખીનને દત્તક નાના સાહેબ જેને તેના બાપનું પેન્શન અંગ્રેજોએ આપવાને ના પાડ્યું હતું તેણે એ બળવામાં મોટો ભાગ લીધો હતો. બળવાખોરોએ તેને પા ધડીના પેઢાઈ પદપર ચઢાવ્યો. જેનેરલ હેવલોડને કલકત્તેથી બળવાખોરોને શિક્ષા કરવા લખનો વેર મોકલ્યો. લખનોની રેસીડન્સીના બચાવ સર હેન્રી લોર્ડને કીધો પણ બાણ

કુટવાથી તે દાત્રયો અને તુરતજ મરણ પામ્યો. દેવલોક અને આ-
 ઉતરામ તેની મદદે ગયા પણ તેઓ લખનોમાં ઘેરાઈ ગયા અને
 તેઓના છુટકારા સર કોલીન કેમ્પબેલ જે પછવાડે લોર્ડ ક્લાઈડ થયો
 તેણે કીધો. સર જોન લોરેન્સ જે પંજબનો કમીશનર હતો તેણે મહા-
 મુસીબતે જેનેરલ વીલસન અને બરનાર્ડની મદદ મેળવી દિલ્હી ક-
 બલે કબ્જું. અહીંયાં બળવાખોરોએ બાહાદુરશાહને મોગલ શેહેનશાહ
 તરીકે જાહેર કીધો. મધ્ય હિંદુસ્તાનમાં સર હ્યુ રોઝ બળવો ખેસાડી
 દેવામાં કૃતેહ પામ્યો. તાઘીઆ તોપીએ સિંધ્યાના લશ્કરનું ઉપરીપાકું
 લીધું હતું તથા અંગ્રેજોને ઘણા હેરાન કીધા. આખરે વધુ અંગ્રેજી
 લશ્કર ત્યાં આવી પુગવાથી તેને સિંધ્યાની રાજગાદી ગોવાલીઅર-
 માંથી હાંકી કાઢ્યો અને પછવાડેથી તેને કેદ પકડી ફાંસી દીધો.
 ઝાંસીની રાણી બળવાખોરો સાથે જોડાઈ હતી તે લડતાં મારી ગઈ
 અને તેનો મુલક અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો. બહાદુર
 શાહને રંગુન મોકલાવી દીધો જ્યાં તે ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો. તેના
 પુત્ર તથા પૌત્રોએ એ બળવામાં મોટો ભાગ લીધો હતો. તેઓ
 લડાઈ કરતાં માર્યા ગયા. કુર નાના સાહેબ નેપાળ તરફ નારી ગયો
 અને હજી સુધી તેનો પત્નો મળ્યો નથી. આ બળવામાં દેશી સીપા-
 હઓએ ભાગ લીધો હતો અને દેશી કોમ તેથી અલગ રેહી હતી.
 એવા અપક્ષપાત વિચાર લોર્ડ કેર્નીંગે જણાવ્યાથી તે પોતાના જાત-
 બાઈઓના ઘણા અળખામણો થઈ પડ્યો. બળવો ખીલકુલ નરમ
 પડ્યા પછી ઇ. સ. ૧૮૫૮ માં ઈંગ્લાંડમાં ઈન્ડિયા ખીલ પારલામેન્ટે
 પસાર કીધું. તેની મતલબ એ હતી કે હિંદુસ્તાનનું રાજ કુંપતી પા-
 સથી લેઈ રાણીને સ્વાધીન કરવું. હવે હિંદુસ્તાનનો બધો કારભાર
 રાજ તરફથી પારલામેન્ટ તથા હિંદનો વજર ચલાવેછે.

(૧૧૧)

લોર્ડ એલજન ૧૮૬૨-૧૮૬૩.

એના વખતમાં અફઘાનિસ્તાનની સરહદ તરફ વસનારી વા-
હાખી નામની જંગલી જાતે તથા બુતાન તરફ ગેતાંગ પાહાડી લો-
કોએ પોતાની સરહદથી દુર અંગ્રેજી મુતકપર લુટકાટ કરવા માંડી.
આથી બંને તરફ લોર્ડ એલજનને લશ્કર મોકલી તેઓને વશ કર્યા.
એણે પેટલ પટેલાંજ વાયસરોયની કાયદા બાંધનારી કાઉન્સિલમાં દેશી
ગૃહસ્થની નેમણુક કરી. એ ૧૮૬૩ ના નવેમ્બર માસમાં માદ્રા પડી
હિંદુસ્તાનમાંજ મરણ પામ્યો.

સર જોન લોરેન્સ ૧૮૬૪-૧૮૬૯.

એ પેટલાં પંજાબનો મુખ્ય કમીશનર હતો અને હિંદી બળવા-
માં બળવાખોરો સામે બારે હિંમતથી લડ્યો હતો. ગવરનર જનરલ
તરીકેની એની રાજનીતિ ઘણીજ શ્રેષ્ઠ હતી. એના વખતમાં બુતાન
સાથે અંગ્રેજોને લડવું પડ્યું હતું અને તેઓને હરાવી એણે વશ કર્યા,
૧૮૬૪. ઈ. સ. ૧૮૬૫ માં મુંબઈ શહેરમાં બારે સટે આલ્યો તેથી
હજારો લોકો આખેર પાયમાલ થયાં. અફઘાનિસ્તાનનો અમીર દોસ્ત
મહમદ મરણ પામ્યો તેથી તેની ગાદી માટે એના છોકરાઓ એકમે-
કમાં લડી મુઆ અનિછેલાં શેર આપી ગાદી મેળવવામાં કુતેહ પામ્યો.
લોરેન્સે તેને અમીર તરીકે કબુલ કર્યો. ૧૮૬૬ માં અયોધ્યા પ્રાં-
તમાં વરસાદ નહીં પડવાથી ત્યાં બારે કુકાળ આલ્યો અને લાખો
માણસો તેથી મરણ પામ્યાં. એ વિપત્તી દુર કરવાને માટે એણે હજારો
મૈલની રેલવેની સડકો કરાવી તથા ખેતીની આબાદી સાફ નહેરો આ-
ધવી. એણે લશ્કરી આતાંમાં મોટા સુધારા કર્યા તથા લશ્કરી સી-

વાઈસી મોટે પુસ્તકશાળા તથા કસરતશાળા સ્થાપી. એ ઈલાંડ ૧૮૬૬ માં ગયો ત્યાં એને ઉમરાવની પદવી મળી. એ ૧૮૭૬ માં મરણ પામ્યો.

એપીસીનીઆના રાજ ધીઓડાર સાથની લડાઈ. એપીસીનીઆના રાજ ધીઓડારે પોતાના દેશમાં કેટલાક યુદ્ધોથી અનને કેદ કીધા અને અંગ્રેજ સરકારના ફરમાયા મુજબ તેઓના છુટકારે કીધા નહીં. આથી સર રોબર્ટ નેપીઅરની સરદારી તળે મુંબઈ તરફથી એક લશ્કર રવાને કર્યું. તેણે એપીસીનીઆનો પ્રખ્યાત ગઢ મગદલા જીતી લીધો અને ધીઓડાર આપઘાત કરી મરણ પામ્યો. સર રોબર્ટ નેપીઅરને લોર્ડ નેપીઅર ઓફ મગદલાનો ખિતાબ આપ્યો, ૧૮૬૮.

લોર્ડ મેયો ૧૮૬૯-૧૮૭૨.

એ ઘણો સારો રાજ્યધિકારી હતો, તથા રૈયતનું ભલું કરવામાં પોતાનું બધું ધ્યાન રોકતો હતો. એના વખતમાં સ્વેચ્છની નેહર જુલ્હી મુકવામાં આવી હતી, ૧૮૬૬. એણે અફઘાનિસ્તાનના અમીર શેર અલીને પોતાને મળવા આવવાને નોતરું દીધું અને તે કારણસર અખાલામાં એક બપકાદાર દરબાર ભરી અમીરને ઘણું માન આપ્યું. આથી બંને દેશ વચ્ચે બારે મિત્રાચારી ચાલુ રહી. એના વખતમાં ઘણા મુધારા થયા, તથા રેલવે અને સરકારી ઇમારતો બાંધવાનું કામ બારે જોશમાં ચાલ્યું. આન્દામાન તાપુમાંના પોર્ટ બ્લેરમાં કેદીઓની હાલત જોવાને ગયો ત્યાં એક કુબ્જ અફઘાન કેદીએ એને મારી નાંખ્યો, ૧૮૭૨. મહારાણીનો ખીજો પુત્ર શાહજહાં ઓલજેડ (ડુક ઓફ ઓડીનબરો) હિંદની મુલાકાતે આવ્યો હતો ત્યારે એને પ્રજા તરફથી ઘણું આદરમાન મળ્યું હતું, ૧૮૭૦.

લોર્ડ નોર્થબ્રુક ૧૮૭૨-૧૮૭૬.

લોર્ડ મેયોના મરણ પછી એને ગવર્નર જનરલ નમ્યા. વડા-દરાના રાજ મહારાવ ગાયકવાડ ઉપર ત્યાંના રેસીડન્ટ કર્નલ ફ્રેન્ક-રને જોડેર આપવાનું તહેામત મુકવામાં આવ્યું હતું. તેની તપાસ ત્રણ પુરોષીઅત અને ત્રણ દેશી ગૃહસ્થો આગળ ચાલી હતી. પેહેલાઓની નજરમાં એનો ગુન્હો સાબેત થયેલો જણાયો બ્યારે પાછળાઓએ એને નિરપરાધી ઠરાવ્યો. લોર્ડ નોર્થબ્રુકે અંગ્રેજોના વિચાર સાથે મળતા થઈ તેને ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મુક્યો, અને આગળા રાજ અંદરાવની વિધવા રાણી જમણાપાછને એક દત્તક કરી આપી તેને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો. એનું નામ સીઆજીરાવ ગાયકવાડ છે, ૧૮૭૪. એના વખતમાં મહારાણી વિક્ટોરીઆનો પાટવી કુંવર પ્રિન્સ એલ્ફ્રેડ વેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. પ્રજા અને દેશી રાજાઓ તરફથી તેને ખારે સન્માન મળ્યું, ૧૮૭૫-૧૮૭૬. એના ઓછાનો વખત પુરો થાય તેની અગાઉ ગળનામું આપી તે ઈંગ્લાંડ ગયો, હાલ પણ તે ઈંગ્લાંડમાં દેશીઓના હક અને લાભને માટે સારી કાલજી ધરાવે છે.

લોર્ડ લીટન ૧૮૭૬-૧૮૮૦.

એના વખતમાં ૧૮૭૭ ના જાનેવારીની પેહેલી તારીએ દિ-લ્હીમાં રાજાઓ, નવાબો, પુરોષીઅત તથા દેશી ગૃહસ્થોને બોલાવી દબલ્યાથી દરબાર બરી આપણી પરમકૃપાળ મહારાણી વિક્ટોરીઆને “ડયસરે હિન્દ” નો ઈલકામ અર્પણ કર્યો. ઈ. સ. ૧૮૭૮ માં મુંબઈ તથા મદ્રાસમાં ઝાઝા વરસાદ નહીં પડવાથી દુકાલ પંથરાયો અને હજારો માણસો જીવનમરાથી મરી ગયાં. ખીજા દુકાળમાંથી બચાવવાની ધારણાએ એણે લોકો ઉપર લેસન્સ ટેકસ નાંખ્યા; તથા

(૧૧૪)

નીમક ઉપરનો કર વધાર્યો. માન્સેસ્ટરના લોકની ફરીઆદથી વેલા-
યતી સુતરાઉ કાપડપરની નંગાત કાઢી નાંખી. આથી હિંદુસ્તાનની
આવકમાં લખ્ખો રૂપાની ઝોટ ગઈ.

દેશી બાષાઓમાં પ્રગટ થતાં વર્તમાન પત્રો, ગોપાન્યાં, તથા
પુસ્તકો સરકારની નજરમાં આવે ત્યારે બંધ પાડે અથવા ૨૬ કરે
એવો “પ્રેસ એક્ટ” નામનો ધારો કાઢ્યો. એ ધારાને દેશીઓ
“કાળો ધારો,” અથવા “મોણિકું બંધ કરનારો ધારો,” ધ ગેંગિંગ
એક્ટ, કહેછે. દેશીઓને હથિયાર નહીં રાખવાનો કાયદો એના વખત-
માં રાખતાઈથી અમલમાં આવ્યો. એ કાયદાને આર્મ્સ એક્ટ
કહેછે, ૧૮૭૮.

એજ વરસની આમેરીએ અફઘાનિસ્તાનનો ઝઘડો આપ્યો,
જેથી કરોડો રૂપા ખરચાયા, અને હજારો માણસ માર્યા ગયાં.
એ ૧૮૬૧ ના નવેમ્બર માસમાં પેરીસમાં મરણ પામ્યો.

લોડ રિપન ૧૮૮૦-૧૮૮૪.

એણે ૧૮૮૧ માં અખદુર-રહેમાનને કાબુલનો અમીર બનાવી
બીજા અફઘાન લડાઇનો અંત આણ્યો. એણે લડત ચલાવી એ લ-
ડાઇના ખરચનો, ત્રીસ કરોડમાંથી પાંચ કરોડ રૂપા ઈંગ્લાંડની તિ-
નેરીમાંથી અપાવ્યા. લોડ લીટને પ્રેસ એક્ટ નામનો ધારો કાઢ્યો
હતો તે એણે ૨૬ કર્યો. આથી દેશીઓને પોતાના સ્વતંત્ર વિચારો
તથા દેશની હાજતો જણાવવાની સારી તક મળી, ૧૮૮૨. એજ વ-
રસમાં દેશીઓને પોતાના દેશનો વહિવટ ચલાવવા માટે સ્થાનિક
સ્વરાજ્ય (લોકલ સેલ્ફ ગવર્નમેંટ) ની યોજના એણે બાહાર પાડી.
જેથી દેશીઓનો એણે ધણો પાર ગેળવ્યો. વળી કેળવણી સંબંધી
પુરતી ઝાળ કરવા સર વિશ્વમ હંટરના પ્રસુખપણાં હેઠળ એક ક-

મિશન નેમ્યું. આ કમિશને મુળ કેળવણીનો વધારે ફેલાવો કરવાની બલામણુ કીધી. બાહોરા કેળવાયલા દેશી ન્યાયધિશે અંગ્રેજી અપ-રાધીઓની જુગીની મદદથી તપાસ ચલાવે એવો કાયદો એની કાઉન્સીલમાં મી૦ ઈલ્મર્ટ નામના સભાસદે પસાર કરાવ્યો, તેને ઈલ્મર્ટ બિલ કહેછે. એથી યુરોપિયનો ધણા ગુસ્સે થયા, અને એને જાહેર રીતે અપમાન કર્યાં, પણ તેણે કરાની પરવા રાખી નહીં. ભ્યાંખી ગયો ત્યાં તેણે દેશીઓની બાહોશીની સ્તુતિ કરી. ભ્યારે એ ગવરનર જૈનરલ હિંદુસ્તાનનો કિનારો છોડી ગયો ત્યારે દેશી રાજાઓ તથા પ્રજા તરફથી તેને એટલુંતો માન માળ્યું, કે તેની અગાઉના યર્ષ ગયલા ડોઇખી ગવરનર જૈનરલને આજસુધી માળ્યું નથી. હજી પણ દેશીઓ તેનાં નામને જ્હાજથી યાદ કરેછે. અને લોર્ડ રિપનખી હજીસુધી ઈંગ્લાંડમાં દેશીઓના હકો માટે મજબૂત લડત ચલાવેછે.

લોડ ડક્રિન ૧૮૮૪-૧૮૮૮.

એના વખતમાં રશિયનો હિરાતની ઉત્તર સુધી આગળ વધ્યા, અને લડાઈ થતી એની રાખ્યકુનેહથી અટકી ગઈ. ખ્રિસ્ત દેશનો રાજા થીઓ પોતાની રેયતપર ધણા જુલમ ગુજારતો, તથા અંગ્રેજોને વેપારમાં અડચણ કરતો હતો તેને ગાદીપડથી ઉઠાડી મુકી તેનું રાજ અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું, ૧૮૮૬. હિંદુસ્તાનની સરહદ તરફ મજબૂત લશ્કરી બાંધકામો કીધાં, અને તેના ખરચ કાઢવા, ઈનકમ ટેકસ (આવકપરનો કર) નાંખ્યો. તે કર હજી સુધી છે. પોતાના ઓશાની મુદત પુરી થાય તે અગાઉ તે રાજનામું આપી ચાલી ગયો.

લોડ લેન્સડાઉન ૧૮૮૮.

લોડ લેન્સડાઉન પેહેલાં ઉત્તર અમેરિકા માંહિલા કેનેડા મ્હ-
લાકાનો ગવર્નર જેનરલ હતો. એના વખતમાં “એન્ડ્રુ ક્લે-
ન્ટ બિલ” એટલે રાહાટવાટને લગતો ધારો પસાર થયો. એ બિલ
પસાર થતું અટકાવવાને અસલી વિચારના દેશીઓ સામે થયા, તથા
માઠી જાહેર સભાઓ શેહેર શેહેર બરી; પણ આખરે તે પસાર થયું.
તેની મતલબ એ હતી કે છોડી બાર વરસની થાય તેની અગાઉ
રાહાટવાટ થાય તો તે યુનેહગાર શિક્ષાને પાત્ર થાય, ૧૮૯૧.

એન્ડ વરસમાં બંગાળાની પૂર્વે મનિપુરની દરબારમાં મી. ક્લિવન્ટન
અને તેના સાથીઓને દગાથી મનીપુરીઓએ મારી નાંખ્યા. તેથી
યુનેહગારને ફાંસીની સજા થઈ, તથા કેટલાક જન્મ દેશ નિકાલ થયા.

પ્રકરણ ૮ મું.

મહાન યુરૂષેના હેવાલો :—બેહેરામખાં.

એ પેહેલાં હુમાયુંનો વજીર હતો. હુમાયું ૧૫૫૬ માં મરણ
પામ્યો ત્યારે અકબર ૧૩ વરસની નાની ઉમરનો હતો તેથી એણે
રાજ ચલાવ્યું. બેહેરામ મહમદ આદિલીના વજીર હેમુ તથા સિકંદર
સુરને પાનીપતના મેદાનમાં હરાવ્યા, ૧૫૫૬. આગળ આલતાં બેહે-
રામ પોતાની સત્તાનો ગેર ઉપયોગ કરવા લાગ્યો તેથી અકબર યુ-
સ્સે થયો, ને ૧૫૬૦ માં પોતે રાજની લગામ લીધી. બેહેરામ સામે
થયો, પણ અકબરની ફૈજે તેને હરાવી મારી કાઢ્યો; પછી અકબરે
તેની આગલી સેવા યાદ કરી તેના યુનાહ માફ કર્યો. પછી તે અ-
કબર પાસથી બેશુમાર ખજાનો લઈ મક્કે જવા નિકળ્યો; પણ માર્ગમાં
કોઈ પઠાણ રાત્રીએ તેને મારી નાંખ્યો.

ટાડરમલ.

એ જાતે હિંદુ હતો. એ અકબરના રાજમાં મેહુસુલ ખાતાને ઉપરી હતો. એણે દેશમાં જમીનની વસુલાતને લગતા કાયદા બાંધ્યા. એ એક શુરો સરદાર પણ હતો. એણે બંગાળના અફઘાન સરદાર દાઉદને તાબે કરી તેને મારી નાંખ્યો.

મેહોબતખાં.

એ જહાંગીરના રાજમાં એક મોટો સરદાર હતો. પેહેલાં એ કાબુલનો સૂબેદાર હતો. એને પરવેઝ સાથે દોસ્તી થઈ હતી તેથી તથા જહાંગીર એશઆરામમાં પડી રાજપર બરોબર ધ્યાન આપતો નહીં તેથી એણે પોતાનો વગ ધણો વધાર્યો. નુરજહાં એનાથી ધણી ખીલીતી રહેતી હતી, કારણકે રખેને એ જહાંગીરના મરણ પછી પોતાને પેટના છોકરા શહરીયારને પડતો નાંખી, પરવેઝ અથવા શાહજહાંને મદદ આપે તેથી સરકારી નાણાં ખાત્ર જવાનું તોહિમત સુકી તેને તેનો જવાબ દેવા બાદશાહે દરબારમાં કાશ્મીર બોલાવ્યો. મેહોબતખાં પાંચહજાર રજપૂતો સાથે આવ્યો, ને બાદશાહ જોવા જોડેલમ નદી ઉતરતો તેવાજ તેને કેદ કરીધો, ૧૬૨૬. નુરજહાંની યુક્તિથી જહાંગીર છુટયો. એજ મેહોબતખાંની મદદથી ૧૬૨૭ માં જહાંગીરના મરણ પછી શાહજહાંને ગાદી મળી.

મલીકંબર.

જહાંગીરના ગાદીપર આવ્યા પછી અહમદનગરનું રાજ એણે સ્વતંત્ર કર્યું. એ એક હુબ્લી ઉમરાવ હતો. તેણે સુગલ સરદારોને હરાવી અહમદનગર પાછું જીત્યું. પણ ૧૬૧૬ માં જહાંગીરના છો-

કરા શાહજહાંએ થોડા વખતમાં તેને તાપે કર્યો. ૧૬૨૦ માં મુગલાની સામા થઈ તેણે જહાંગીરના સરદારને હાંકી કાઢ્યા. જહાંગીર પાછો શાહજહાંને તેની સામે મોકળ્યો; પણ ૧૬૨૧ માં શાહજહાંએ થોતાના બાપ સામે બંડ ઉઠાવ્યું, ને મલીકબર સાથે સલાહ કરી. એ ૧૬૨૬ માં મરણ પામ્યો ત્યાંસુધી મોગલોને તાપે થયો નહોતો.

નિજમ-ઉલ-મુલક. (અસોફજહાં, અથવા ચીનકી કીલી લીગપા.)

એ મુગલ રાજમાં એક પ્રખ્યાત લડવૈયો હતો. ૧૭૧૩ માં ફરોખ શીરતા રાજમાં એ જુલશીકારખાંની જગ્યાએ દખ્ખણનો મુખે થયો. ૧૭૧૪ માં એને ખસેડીને બાદશાહનો વજીર સૈયદ હુસેન અલી થોતે દખ્ખણનો મુખેદાર થયો. નિજમ-ઉલ-મુલક અયોધ્યાના નવાબ સાદતખાં સાથે મળી ગયો, અને શાહાપુરની લડાઈમાં (૧૭૨૦) સૈયદ અબ્દુલ્લાને હરાવી સૈયદ બાહાદુરની સંતાનો અંત આપ્યો. પછી તે મુગલ પાદશાહ મહમદશાહનો વજીર થયો, તથા દખ્ખણના મુખેદારનો એકો ધારણ કરી. પણ પાદશાહની ખરાબ ચાલને લીધે તેણે જતા રહી દખ્ખણમાં હૈદરાબાદનું સ્વતંત્ર રાજ સ્થાપી રાજ ચલાવવા માંડ્યું, ૧૭૨૪. બાજુરાવ પેટલાએ બ્યારે દિલ્લીપર સ્વારી કરી ત્યારે મહમદશાહે એને મદદે બોલાવ્યો, પણ તે બોલાવની લડાઈમાં હાર્યો, ૧૭૩૬. આ લડવૈયો ૧૭૪૮ માં ૧૦૪ વર્સની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

અહમદશાહ અબ્દુલ્લી અથવા દુરાની.

નાદીરશાહના મરણ પછી તેનો એક સરદાર અહમદશાહ અબ્દુલ્લી કંદહારની ગાદીપર આવ્યો. તેણે ઈ. સ. ૧૭૪૭ માં હિંદુસ્તા

નપર પેહેલી ચઢાઈ કરી. ઈ. સ. ૧૭૪૮ માં દિલ્હીના શહેનશાહ મહં-
મદશાહેના છોકરા શાહજહા અહમદે તથા વજીર કમરદીને તેને સર-
હિદ (પંજાબમાં)ની લડાઈમાં હરાવ્યો.

૧૭૫૧ માં તેણે ખીજવાર હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી, પણ અહં-
મદશાહે લાહોર તથા મુલતાન આપી તેને પાછો મોકલ્યો. ૧૭૫૬ માં
ત્રીજી ચઢાઈમાં દિલ્હી લૂટયું. ૧૭૫૯ માં ચોથી સ્વારી શ્રીધી. પણ
ફૈઝમાં મરડી ચાલવાથી તેને પાછું ફરવું પડયું. ૧૭૬૦ માં તેણે
ખીજવાર દિલ્હી લૂટયું. ૧૭૬૧ માં મરેઠાના સરદાર સદાશિવરાવ
બાકિ તથા વિદ્યાસરાવને પાનીપતની છેલ્લી લડાઈમાં હરાવ્યા ને મરે-
ઠાઓનું જોર ઉત્તર તરફ નરમ પાડયું.

ઓલ્ફોન્સો ઓલ્યુકર્ક.

ફ્રાન્સીસકો આલ્મીડા પછી એ હિંદુસ્તાનમાંહેલા શીરંગી સં-
સ્થાનાનો ખાજો સૂચો, ૧૫૦૯. એણે આવતાંને વાર કલિકટ
લેવાને હુકમ કરી પણ તે ફેડકટ ગઈ, ૧૫૧૦. ગોવા અને ઈંગની
અખ્યાતમાં ઓરમજનો ખેટ જીતી લીધો. ૧૫૧૧ માં, મલાયા ઉપ-
કલ્પમાનું મલાકા જીતી લીધું. એ રીતે એણે શીરંગીઓની સખા હિંદુ-
સ્તાનમાં ઘણી વધારી. ૧૫૧૫માં વગર કાણે પોર્તુગલના રાજાએ
એને બરતરફ કર્યો, અને તેની જગ્યાએ તેના રાત્રુ સોઆરેઝને નેમ્યો.
આથી તેને બારે દુઃખ લાગ્યું, અને આ પ્રખ્યાત સૂચો તેજ વરસમાં
ગોવામાં મરણ પામ્યો.

લાયુડોને.

ઈ. સ., ૧૭૪૪ માં બ્યારે પુરોપમાં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે
લડાઈ જાગી ત્યારે એ ફ્રેન્ચ લોકો તરફથી જુઓન અને મોરિશિય-

સનો હાકેમ હતો. એની સરદારી તબે એક મોટું લશ્કર આપી, એને મદ્રાસનો કિલ્લો ફોર્ટ સેન્ટ બ્યોર્ન જીતવાને ફ્રેન્ચ સરકારે મોકલ્યો. તે તેણે જીતી લીધો, ૧૭૪૬. પણ માર લાખ રૂપા લઈ તે તેણે પાછો આપી દીધો. અને પોતે મોરિશીયસ તરફ જતો રહ્યો. આથી ડુપ્લે ધણો ચીરડાઈ ગયો. લાજુરોનેને પછી ક્રાન્સ બોલાવી લીધો, અને બેસ્તિલના કિલ્લામાં તેને ત્રણ વરસ કેદ કરીધો. ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં તે ત્યાંથી છુટ્યો. ૧૭૫૩ માં એ રૂઝા સરદાર મરણ પામ્યો. એનીજ બહાદુરીથી મહે બંદર (મલબાર કિનારાપર) ફ્રેન્ચોને મળ્યું હતું, ૧૭૨૫.

ડુપ્લે.

એ પેહેલાં ચંદ્રનગરનો ફ્રેન્ચ વેપારી હતો. એજ શહેરનો તે ૧૭૩૧ થી ૧૭૪૧ સુધી હાકેમ થયો હતો. એણે બળવાન ફ્રેન્ચ રાજ સ્થાપવાનો ઇરાદો કરીધો, તથા અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને એણે દરેક કુશિલ અજમાવી. પેહેલાં તે ફ્રાન્સો, પણ પાછળથી તદ્દન નિષ્ફળ ગયો.

એને ૧૭૪૨ માં પોંડીચરીનો હાકેમ નમ્યો. ૧૭૪૬ માં એણે ફોર્ટ સેન્ટ ડેવિડપર હુમલો કરીધો, પણ મેજર લોરંસે તેને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો. ૧૭૪૮ માં એણે પોંડીચરીનો બહાદુરીથી બચાવ કરીધો, ને એડમિરલ બોસ્કોવનને ઘેરો ઉઠાવવાની ફરજ પાડી.

૧૭૫૦ લાં હૈદરાબાદ અને આર્કટની ગાદીના વારસ બાબદ બારે લડાઈ થઈ, જેમાં ગાદીનો દાવો કરનારા મુન્શરજંગ અને ચંદા સાહેબની એની મદદથી ફતેહ થઈ, અને તેઓને ગાદી મળી. નાઝીરજંગ અને અનવારદીનને અંગ્રેજોથી મદદ મળી હતી, પણ તેઓ

તેમાં ફાવ્યા નહીં, અને આખરે માર્ગ ગયા. આવી કૌતુહલથી કુલાહને તેણે કુખે કૌતુહ આખાદ નામનું શેહેર વસાવ્યું, તથા એક કીર્તી સ્થંભ ઉભો કરાવ્યો. પણ તે બંનેનો કુલાહવે નાશ કીધો, ૧૭૫૧. પછી ૧૭૫૨ માં ત્રીચિનોપોલી આગળ અંગ્રેજોએ એની સરદારી હે-ડળ ફ્રેન્ચોને હરાવ્યા, ને તેમના કવલોગ અને ચિંગલપટના કિલ્લા લઈ લીધા. ૧૭૫૪ માં એને ફ્રાન્સ બોલાવી લીધો, અને તેની જગ્યાએ ગોડલુને નેમ્યા, જેણે અંગ્રેજો સાથે સલાહ કરી. ૧૭૬૪ માં એ ધણી ગરીબ હાલતમાં પેરિસ (ફ્રાન્સની રાજધાની)માં મરણ પામ્યો.

યુસો.

એ એક બહાદુર ફ્રેન્ચ સરદાર હતો. ૧૭૧૮ માં એ જનમ્યો હતો. નિજમ સલામતજંગપર મરેઠા બેવાર ચઢી આવ્યા, પણ એણે તેમને મારી કાઢ્યા. તેના બદલામાં નિજમે ઉત્તર સરકાર ફ્રેન્ચોને આપી દીધો. પણ પાછળથી કર્નલફોર્ડે ફ્રેન્ચો પાસેથી તે જીતી લીધો. ૧૭૬૦ માં વૉડવોરાની લડાઈમાં બહાદુરીથી લડતાં એ કેદ પડ્યો. થોડા વખતમાં તેના છુટકો થયો. એણે અંગ્રેજો સામે ટિપુને મદદ કરી, પણ ૧૭૮૩ માં તે કર્ણાટકમાં મરણ પામ્યો.

ચંદા સાહેબ.

એ કર્ણાટકના નવાબ દોસ્ત અલીની વજીર તથા જમાઈ હતો. એનું ખીજું નામ હુસેન દોસ્તખાં હતું. ૧૭૩૬ માં ત્રીચિનોપોલીની રાણી સાથે દગો રમીને તે શેહેર અને તેની આસપાસનો મુલક લઈ લીધો. ૧૭૩૯ માં તેણે તંજોરના રાજા પાસેથી કારીકલ બંદર છીનવી લઈ મો. કુમાં, જે પોંડીચેરીનો હાકેમ હતો તેને આપ્યું. આથી

મરેઠા સરદાર રાધોજી બોસલેએ તથા મોરારીરાવે ગુસ્સે થઈ ઠણ્ઠા-
ટકપર ચઢાઈ કરી, અને ૧૭૪૧ માં અંબરની પેટ્ટેલી લડાઈમાં
દોસ્તઅલીને હરાવ્યો. એજ વરસમાં મરેઠાએએ એને સતારાના કિ-
સામાં કેદ કરાવ્યા. સાત વરસ રહીને ફ્રેન્ચ સરદાર ડુપ્લેએ મરેઠાને
સાત લાખ રૂપ્યા આપી તેને છોડવ્યો. અને અનવારદીનને હરાવી
તેને કણાટકનો નવાબ બનાવ્યો. ૧૭૫૧ માં ચંદા સાહેબે ફ્રેન્ચોની
મદદ લઈ અનવારદીનના છોકરા મહમદઅલી ઉપર ત્રિચિનોપોલીમાં
હુમલો કર્યો. મહમદઅલીનો છુટકારો હાથે ચંદા સાહેબની રાજ-
ધાની આક્રિંટ ઉપર ધેરો નાંખીને કર્યો. ચંદાસાહેબે પોતાના છોકરા
રાજ સાહેબને વશ હજાર માણસ આપી આક્રિંટ પાછું લેવા મોકલ્યો.
પણ હાથે તેને આવી આગળ હગવ્યો, ૧૭૫૧. પછી મેન્નર લો-
રેસ, હાથે, અને મોરારીરાવ મહમદઅલીનો છુટકારો કરવા ત્રિ-
ચિનોપોલી આગળ ગયા. તેઓએ ફ્રેન્ચોને ધેરી લીધા, ને હથિયાર
છોડવાની ફરજ પાડી. આથી ચંદા સાહેબ તેનબરના લશ્કરના વ-
ડાને શરણે ગયો, જેણે તેને દગાથી મારી નાંખ્યો, ૧૭૫૨.

કાઉન્ટ-ડી-વાલી.

એ જાતે આઈરિશમેન હતો. પણ ફ્રેન્ચ લશ્કરમાં નોકરી
રહ્યો હતો. એ ૧૭૫૮ માં પોંડીચરીનો હાકેમ થઈ હિંદુસ્તાન આવ્યો.
આવતાંનેવાર એણે ફેર્ટિ સેંટ ડેવિડપર હુમલો કરી તેને જમીનદોસ્ત
કરીવો. પછી તેણે ફેર્ટિ સેંટ બ્યોર્ન (મદ્રાસ) પર હુમલો કર્યો. પણ
મેન્નર લોરેસે તેને હાંકી કાઢ્યો. ૧૭૫૯ પછી અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ
કૂટે લાલી તથા બુસીને વોંડીવારા (મદ્રાસની દક્ષિણે) આગળ હગવ્યો.
રર મી જાનવારી ૧૭૬૦. પછી કર્નલ કૂટે પોંડીચરી જીતી લઈ લા-

લીને કેદ પડ્યો. પાછળથી સલાહ થયાથી બધા બંદીવાનોને છોડી દેવામાં આવ્યા તેમાં લાલીબી છૂટ્યો. તે ફ્રાન્સ ગયો, બ્યાં બધાં ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો આહવાનું તેના પર તોડી મત મૂકી તેને ફ્રાંસી દીધો, ૧૭૬૬.

મેજર લોરંસ.

એ હિંદુસ્તાનમાં ઇસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીના નોકર તરીકે ૧૭૪૮ માં આવ્યો. એ કલામવના બેડીયો હતો. હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ સત્તા તોડવાનું અને અંગ્રેજી સત્તા વધારવાનું માન એને પણ ઘટેછે. ૧૭૪૯ માં બ્યારે તેનબેરનો રાજ્ય પ્રતાપસિંગ પોતાના બાઈ શાહને ગાદીપરથી ઉઠાડી મૂકી પોતે ખેડા ત્યારે એણે શાહને મદદ કરી હતી. પણ આવ્યે પ્રતાપસિંગને ગાદી મળી, ને શાહને પચાસ હજાર રૂપા દર વર્ષે મળતા થયા, અને અંગ્રેજોને દેવિષ્ટોટાનો કિલ્લો મળ્યો. એણે ફ્રેન્ચોને ૧૭૫૨ માં બાહુર (ત્રિચિનોપોલીની નજીક) ની લડાઈમાં હરાવ્યા. ૧૭૫૫ માં ફ્રેન્ચોએ પાટ્ટા (ત્રાવનકોપોલી) પર હમલો કર્યો પણ એણે તેમને મારી કાઢ્યા. ૧૭૫૮ માં લાલીએ મદ્રાસ પર ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારેની એણે એવીજ બહાદુરી દેખાડી. ૧૭૫૯ માં તે મોંઘા પડી ઈંગ્લાંડ ગયો બ્યાં તે ૧૭૭૫ માં મરણ પામ્યો.

લોર્ડ કલાઈવ.

રોબર્ટ કલાઈવ નાની ઉંમરે એક ઘણો તોફાની છોકરો હતો તેથી તેના માળાએ અઢાર વર્ષની ઉંમરે ઇસ્ટ ઈન્ડીયા કંપનીની ચાકરીમાં મદ્રાસ તરફ એક કારકુન તરીકે મોકલ્યો. એ ૧૭૨૫ માં જનમ્યો હતો. તે કામ નહીં પસંદ પડ્યાથી થોડા વખતમાં એ લ-

મકરી નોકરીમાં રહ્યો. ૧૭૫૧ માં એ ચંદા સાહેબના છોકરા રાજ સાહેબને આરતીની લડાઈમાં હરાવીને પ્રખ્યાત થયો. ૧૭૫૨ માં મેજર લોરંસ સાથે મળીને ત્રિચિનોપોલી આગળ એણે ફ્રેન્ચેને હથિયાર છોડી દેવાની ફરજ પાડી. એજ વર્ષમાં એ સ્વદેશ ગયો. ૧૭૫૫ માં હિંદુસ્તાનમાં ફોર્ટ સેંટ ડેવિડને ગવરનર થઈને એ આવ્યો. ૧૭૫૬ માં તે ઓરિસ્સા લીધા આગળ એણે મલખાર કોસ્તાપર મરેઠા ચાંચીઆનો ધેરીઆનો કિલ્લો લીધો, અને તેઓના સરદાર તુલાજી આંગરીઆને ત્યાંથી હાંકી કાઢ્યો. એજ વર્ષમાં મદ્રાસની સરકારે એને એડમિરલ વોટસનના કાફલાસહીત કલકત્તાની અંધારી કોટ-ડીમાં માર્યા ગયલા અંગ્રેજોનું ઘર સેવા બંગાલે મોકલ્યો. બંગાલે આવીને એણે કલકત્તા અને હુગલીના કિલ્લા લીધા, અને નવાબ મુરાજ-દૌલાને સંધી કરવાની ફરજ પાડી. ૧૭૫૭ માં ફ્રેન્ચેનું ચંદ્ર નગર શહેર લીધું, અને પ્લાસીની લડાઈમાં મુરાજ-દૌલાને હરાવી તેના સરદાર મીરજીફરને બંગાલાનો નવાબ બનાવ્યો. ૧૭૫૮ માં દિલ્હીના શહેરશાહના છોકરા શાહઆલમ અને અયોધ્યાના નવાબ મુજ-દૌલાએ પતનાપર ધેરો ધાલ્યો, પણ ક્લાઈવે મીરજીફરની મદદે વખતસર આવીને તેઓને નસાડી મૂક્યા. આ કૃતેહથી ખુશી થઈને મીરજીફરે તેને કલકત્તાની આસપાસની જમીનનું બાંકું વરસ દહાડે ત્રીશ હજાર પૌંડ આવનું હતું તે ક્લાઈવને તેની જીંદગી સુધી આપ્યું. ૧૭૬૦ માં એ બીજીવાર ઈંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં એને ઉમરાવની પદવી મળી. ૧૭૬૫ માં ક્લાઈવ ઈંગ્લાંડથી સ્વતંત્ર સત્તા લઈને બંગાલાના હાકેમ તરીકે આવ્યો. એણે બંગાલા, બહાર ને ઓરિસ્સા અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખી, ત્યાંની મેહસુલ લેવાની સત્તા અંગ્રેજોને આપી. અંગ્રેજી નોકરીને ખાનગી વેપાર કરતા અંધ પાડ્યા, અને તેના બદ-

લામાં તેઓના પગાર વધારી આપ્યો. મુદ્દતી તથા લશ્કરી ખાતામાં ઘટાડો કર્યો. મીરજાકરે સાઠ હજાર પૌડ પોતાના વસિયતનામાંમાં કલાહવને આપવા જણાવ્યા હતા. તે રકમ કલાહવે ધાવલ થયલા અને માંદગી ભોગવનારા સિપાઈઓ માટે હોસપિટલ બંધાવવા કંપનીને સ્વાધીન કરી હતી. ૧૭૬૭ માં એ ઈંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં એની કીર્તિની અદેખાઈ કરીને એની સામે એક ટોળી ઉભી થઈ. જોએએ તેની પર કેટલાંક તોહિમત મૂક્યાં પણ બધાંમાંથી તે નિર્દોષ ઠર્યો. ૧૭૭૪ માં એ આપઘાત કરીને મરણ પામ્યો.

મીરજાકર.

એ બંગાલાના નવાબ સુરાજ-દૌલાના લશ્કરનો સરદાર હતો. કલાહવે એ નવાબને ઉઠાડી મૂક્યા પછી એ મીરજાકરને નવાબ બનાવ્યો હતો, ૧૭૫૭. એને ગાદીપર બેસાડ્યો તેથી શાહાઆલમ અને સુજા દાલા સામા થઈ પત્નાપર ચઢી આવ્યા. પણ કલાહવે તેનો તેઓ સામે બચાવ કર્યો. પાછળથી એણે અંગ્રેજોની માંગણીઓથી કંટાળી જઈને ચિનસુરાના વલંદાઓની મદદ માંગી. પણ અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ફોર્ડ તેમને ચિનસુરાની લડાઈમાં હરાવ્યા, ૧૭૫૯. ૧૭૬૦ માં એનો છોકરો મિરાન વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો તેથી એ ધણોજ નિરાશ થઈ ગયો, અને એના રાજમાં ધણો ગેરબંદોબસ્ત ચાલ્યો, તેથી વાન્સિતાર્ત ગવરનરે તેને ઉઠાડીને તેના ધનવાન જમાઈ મીરકાસીમને બેસાડ્યો. પાછળથી મીરકાસીમે ખરાબ ચાલ ચલાવી તેથી તેને ઉઠાડી પાછો જુદા મીરજાકરને નવાબ બનાવ્યો, ઈ. સ. ૧૭૬૩. એના મરણ પછી ૧૭૬૫ માં બંગાલાનું રાજ અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાખ્યું. એ રગતપીતના રોગથી મરણ પામ્યો, ૧૭૬૫.

મીર કાસીમ.

એ મીર જીજરના ધનવાન જમાઈ હતો. બ્યારે બંગાળામાં મીરજીજરના વખતમાં અંધેર ચાલ્યું, તે સિપાઈઓનો પગાર ચઢી ગયો ત્યારે મી. વાતસિવાઈ મીરજીજરના ધનવાન જમાઈને ગાદીએ બેસાડ્યો, તે મીરજીજરને ગાદી બાડવા સમજાવ્યું. મીરકાસીમ સિપાઈઓનો ગઢેલો પગાર આપી દીધો, તે અંગ્રેજોને મોટી બક્ષીશ કીધી તથા કંપનીને મીદનાપુર, બડવાન અને ચિતાગૌંગ આપી દીધાં.

આત્યાર સુધી અંગ્રેજો વગર જગતે બંગાળામાં વેપાર ચલાવતા હતા. પણ આથી દેશી વેપારીઓને બારે નુકસાન જતું. તેથી મીરકાસીમ દેશી વેપારીઓ પાસેથી જગત લેવી બંધ કરી. તેની સામે અંગ્રેજો થયા. મીરકાસીમ તેઓની દરકાર કરી નહીં. તેથી મી. એલિસની સરદારી તળે અંગ્રેજોએ પતના લીધું. મીરકાસીમના લશ્કરે તે પાછું છૂટી લઈ સઘળા અંગ્રેજોને કેદ કર્યા. આથી કલકત્તાની ડાઉનિસલે મીરકાસીમને ગાદીએથી ઉઠાડી મીરજીજરને પાછો બેસાડ્યો. આથી અંગ્રેજો અને મીરકાસીમ વચ્ચે ઘેરીઆ આગળ લડાઈ થઈ, જેમાં મેજર એલમ્સે તેને હરાવી તેનું મોંગર શહેર લઈ લીધું, ૧૭૬૩. પછી પતનાપર ચઢાઈ મોકલી; તેજામાં મીરકાસીમ તે શહેરમાંના સઘળા અંગ્રેજો, જેમાં મી. એલિસ પણ હતો, તેઓને મારી નાખ્યા. પછી મીરકાસીમ સુબ-દૌલા તથા શાહાઆલમ સાથે બેઠાઈ ગયો. પણ મેજર કરનાકે તેઓને પતના અને કોરાહ (કાલ્પી) આગળ અને મેજર મનરોએ બકસર આગળ હરાવ્યા, ૧૭૬૪. પછી મીર કાસીમ અયોધ્યામાં નવાબના આશરે તળે જઈ રહ્યો, જેણે તેને અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યો નહીં.

(૧૨૭)

સુખ-દૌલા.

એ અયોધ્યાનો નવાખ હતો. મીર બકરને ત્યારે અંગ્રેજોએ ખંગાળનો નવાખ બનાવ્યો, ત્યારે એણે તથા શાહાઆલમને પતનાપર ઘેરે ઘાલ્યો, ૧૭૫૮. પણ કઝાઈએ વખતસર આવીને તેઓને હાંકી કાઢ્યા. ૧૭૬૧ માં પાનીપતની છેલ્લી લડાઈમાં એણે મરેઠા સામે અહમદશાહ અબદલીને મદદ કરી હતી. ૧૭૬૬ માં એને, મીર કાસી-મને તથા શાહાઆલમને પતના, ફોરાહ (કાલ્પી) અને બકસરની લડાઈમાં અંગ્રેજોએ હરાવ્યા. તેમાં કાલ્પીની લડાઈમાં હાર્યા પછી સુખ-દૌલા અંગ્રેજોને તાબે થયો. પણ તેણે મીર કાસીમને અંગ્રેજોના હાથમાં ફસાવ્યો નહીં. એણે મરેઠાઓ સામે શહિલાઓને મદદ કરી. શહિલાઓએ તેના બદલામાં ચાલીશ લાખ રૂપ્યા એને આપવા જણાવ્યા. પણ તે નહીં આપવાથી, અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ એમ્પીયનની મદદથી તેણે શહિલાઓને કતરા (રામપુર) અને બાજુલનખાની લડાઈઓમાં હરાવ્યા, ૧૭૭૬. એ ઈ. સ. ૧૭૭૫ માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો છોકરો અસોફ-ઉડ-દૌલા નવાખ થયો.

હૈદર અલી.

એ ૧૭૦૨ માં જન્મ્યો હતો. મૈસુરના હિંદુ રાજાના ઘોડેસ્વાર લશ્કરના એક અમલદારને એ છોકરો હતો. એ કાંઈ બણેલો હતો નહીં, પણ શુરો ને ચતૂર હતો. એ મૈસુરના હિંદુ રાજાની નોકરીમાં રાખલ થઈ પોતાની ચાલાકીથી જાંચી પદવીએ ચઢ્યો, અને પા-જળથી લૂટ અને દગલબાજીથી ઘણાક પૈસા તથા મોટું લશ્કર ભેગું કરી મૈસુરના રાજાને ગાદીપરથી ઉઠાડી મુક્યો, અને તેના વજીર નંદરાજને વરસ દહાડે ચોક્કસ નાણાંની રકમ આપવા કરીને તેને

પ્રધાનપદ પરથી દૂર કર્યો ને પોતે રાજ્ય થયો, ૧૭૬૧. ઈ. સ. ૧૭૬૩ માં તેણે ખેદનારનો કિલ્લો લઇ લીધો. ૧૭૬૬ માં એણે કલીકટ જીત્યું. આ કૃતેહથી સંતોષ ન પામતાં એણે સીરા, ચીટલી, દુર્ગ અને આસપાસનો મુલક લઇ લીધો. એની વધી જતી સત્તા અટકાવવાને અંગ્રેજો, મરૈઠા અને નિજામે એકસંપ કર્યો. હૈદર પાછલા ખેને લાંચ આપી પોતાની પક્ષમાં લીધા તે છતાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ સ્મિથે તેને અંગામ અને ત્રિનામાલીની લડાઈઓમાં હરાવ્યો, ૧૭૬૭. એજ વરસમાં અંબુરના કિલ્લાપર તેણે હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંથી તેને પાછું હટવું પડ્યું. ૧૭૬૯ માં મદ્રાસ આગળ અંગ્રેજો સાથે એણે ગલાહ કીધી. ૧૭૭૨ માં પેશ્વા માધવરાવ નારાયણે એને ચેંગુલીની લડાઈમાં હરાવ્યો. મદ્રાસની સલાહની રૂએ એણે અંગ્રેજો પાસે મદદ માંગી; જે નહીં મળવાથી એણે અંગ્રેજો સામે લડવાની તૈયારી કરી. ૧૭૮૦ માં કર્નલ ખેલીને એણે પોલીલાર આગળ હરાવ્યો, ને કેદ પકડ્યો. ૧૭૮૧ માં સર આયર કૂટે પોર્તોનાયો, પોલીલારની ખીજી લડાઈ અને શાંઝિઘરની લડાઈમાં એને હરાવ્યો. ૧૭૮૨ માં એણે તેલિચરીપર હુમલો કીધો, પણ ત્યાંના રહેવાશીઓએ તેનો બહાકુરીથી બચાવ કરી એને હાંકી કાઢ્યો. એ ૧૭૮૨ માં ૮૦ વર્ષનો ઉંમરે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.

ટિપુ.

એ હૈદર અલીનો છોકરો હતો. એ ૧૭૪૯ માં જનમ્યો હતો. એ પોતાના બાપની માફક ઘણો બહાદુર તથા લડાયક હતો, અને અંગ્રેજો સામે કદું વેર રાખતો હતો. ૧૭૮૨ માં એણે કર્નલ બ્રેથવે-ટના લશ્કરનો તેનજોર આગળ ધાણ વાળ્યો. એજ વરસમાં હૈદરના

મગણી અને ગાદીએ બેઠા. ૧૭૮૩ માં જનરલ મેથ્યુસે બેદનારનો કિલ્લો જીતી લીધો, પણ ટિપુએ આવીને તે પાછો લીધો, અને મેથ્યુસને કેદ પકડયો. કર્નલ કુલરટન મોટું લશ્કર લઈ ટિપુપર ચઢી આવ્યો. એ વખતે ફ્રેન્ચો તરફથી ટિપુને મદદ મળી નહીં, તેથી તેણે મેંગ્લોર આગળ અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી, ૧૭૮૪. આ સંધી થયા પછી એણે ૧૭૮૮ માં મલબારપર ચઢાઈ કરીને ત્યાંના નાયર લોકોને જાળરીથી સુસજ્જમાની ધર્મમાં વટલાવ્યા. તે લોકો ત્રાવનકોરના રાજાને આશરે ગયા. ૧૭૮૯ માં ત્રાવનકોરપર ટિપુએ ચઢાઈ કરી, પણ ત્યાંથી મારખાઈ પાછું હઠવું પડ્યું. ૧૭૯૦ માં ત્રાવનકોર પર ખીજવાર ચઢાઈ કરી, ત્યારે અંગ્રેજોએ ત્રાવનકોરના રાજાને મદદ કરી. ૧૭૯૧ માં લોર્ડ ડોર્નવૉલિસે તેનું બેંગ્લોર શેઠેર જીતીને અંગ્રેજો અને શિમોગાની લડાઈમાં તેને હરાવ્યો. ૧૭૯૨ માં તેને શ્રીરંગપટ્ટણની સલાહ કરવાની ફરજ પડી. એ સલાહ થયા છતાં એ અંગ્રેજો સામે લડાઈની ધુળી તૈયારી કરતો હતો. ફ્રાન્સના પ્રખ્યાત નેપોલ્યન બોનાપાર્ટ સાથે કાગજ પરનો વેલેવાર ચલાવવા લાગ્યો. એને માટે અંગ્રેજોએ જનરલ હેરિસ, જનરલ વેલેસ્લી, તથા જનરલ ક્લાર્કની સરદારી તથા ત્રણ લશ્કર મોકલ્યાં, જેઓએ તેને સદાશિર, માલવેલી, તથા શ્રીરંગપટ્ટણની લડાઈઓમાં હરાવ્યો. ૧૭૯૯. શ્રીરંગપટ્ટણની લડાઈમાં ટિપુ મોંઘો ગયો. એના મરણ પછી મૈસુરનું સુસજ્જમાની રાજા આગલા દિવસ રાજાના છોકરા કૃષ્ણ રાજ ઉદયને અંગ્રેજોએ આપ્યું. એ અંગ્રેજોના લોહીનો તરશ્યો હતો, અને તેઓ તરફ પોતાનું વેર તાજું રાખવાને તેણે એક વાઘ અંગ્રેજોને મારી તેનું લોહી પીતો હોય એવું એક સંચાવાણું પુતણું પોતાના મેહલમાં રાખ્યું હતું. તે હાલ લંડનમાં બ્રિટિશ મ્યુઝીયમમાં છે.

સર આચર કૂટ.

એ જાતે આધરિશમેન હતો. એ લાલીનો હરીફ હતો. બ્યારે આધરિશ લાલી ફ્રેન્ચો તરફથી લડ્યો, ત્યારે એણે અંગ્રેજો તરફથી લડીને મોટું માન મેળવ્યું. ૧૭૫૭ માં પ્લેસીની લડાઈમાં કેપટન કૂટ તરીકે, ૧૭૬૦ માં વાંડિયોરાની લડાઈમાં કર્નલ કૂટ તરીકે, અને ૧૭૮૧ માં પોર્તોનિયો, પોલીયોર, અને શેલિંગટની લડાઈમાં સર આચર કૂટ તરીકે મોટી કૃતિ મેળવી એણે નામ કાઢ્યું. ૧૭૬૧ માં પોંડીચેરી, યિએગઠ, અને ગિજના કિલ્લાઓના નાશ કરી ફ્રેન્ચોની સત્તાનો એણે હિંદુસ્તાનમાં લગભગ નાશ કર્યો. એની આવી સેવાઓ માટે એને અંગાળાના લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવ્યો હતો. એ ૧૭૮૩ માં મરણ પામ્યો.

જેનરલ વેલેસ્લી (ડ્યુક ઓફ વેલિંગટન.)

એ ગવરનર જેનરલ મારકિવસ ઓફ વેલેસ્લીનો નાનો ભાઈ હતો. ૧૭૬૬ માં જન્મ્યો હતો. ૧૭૯૭ માં એ કલકત્તે આવ્યો. ૧૭૯૬ માં એણે સદશિર, માલવેલી અને આરંગપટણની લડાઈઓમાં ટિપુ સામે મોટો ભાગ લીધો હતો. ટિપુના મરણ પછી એને મૈસુરનો હકેમ બનાવ્યો હતો. બ્યાં તેના સારા રાજકાર્યોથી એ લોકોના બહુ જાણી થઈ પડ્યો. ૧૮૦૩ માં સિંધ્યા અને ખિરાતના રાજાને એસે અને આર ગામની લડાઈમાં એણે હરાવ્યા. ૧૮૦૫ માં એ હિંદુસ્તાન છોડી ગયો ત્યારે એને ઘણું માન મળ્યું. ૧૮૧૫ માં તે વેળાના સર્વથી મહાન ગણાતા નેપોલ્યન બોનાપાર્ટને વાટરલૂ (વે-લજ્યમમાં) ની લડાઈમાં હરાવી પોનાનું નામ અમર કર્યું, તેથી તેને સર્વથી માન બરેલો ડ્યુકનો ખેતાબ અર્પણ કરવામાં આવ્યો. એને

“ આયરન ડ્યુક ” કહેછે. ૧૮૫૨ માં ૮૩ વરસની ઉમરે રાખ્યની માઠી માઠી સેવાઓ બજાવી એ મહાન નર મરણ પામ્યો.

અહધ્યાપાઈ.

ઈ. સ. ૧૭૬૬ માં મહારાવ હેલકર મરણ પામ્યો. તેનો છોકરો તેની અગાઉ મરણ પામ્યો. અને તેનો પૌત્ર ગાદીપર આવ્યા પછી થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. આ પૌત્રની મા અહધ્યાપાઈ હતી. તેણીએ પેશ્વા માધવરાવની પરવાનગીથી તુકાજી હેલકર નામના એક અનુભવી લડવૈયાને દીકરો કરી લીધો, ને તેને ફોજની સરદારી સોંપી, અને પોતે રાજ કારભાર ચલાવવા લાગી. એ ધણી શુદ્ધિવાન, ભણેલી, ઉદ્યોગી તથા સદ્યુણી સ્ત્રી હતી. વીસ વરસની ઉમરે તે વિધવા થઈ હતી. એના રાજ કારભારથી એની રૈયત એના પર બહુ રાજ હતી. એ ઈંગ્લાંડની ઇલીઝાબેથ રાણીને ધણીખરી બાબદમાં મળતી આવતી હતી. તે એકે તેણી એાઠી વખાણને ધિક્કારતી હતી. એણે ઈંદોર નગર વસાવ્યું. તેણીના સારા રાજકારમારને લીધે લોકો હજુ તેણીને યાદ કરેછે, અને તેણીની મુર્તીને પુજેછે.

રાધોબા (રઘુનાથરાવ)

એ બાજીગવ પેહેલા (બલ્લાળ) નો છોકરો હતો. બાલાજી ખીન્જના મરણ પછી તેનો છોકરો માધવરાવ પેશ્વા થયો. તે નાનો હતો તેથી રાધોબા સઘળો કારભાર ચલાવતો હતો. માધવરાવના મરણ પછી તેનો નાનો ભાઈ નારાયણરાવ પેશ્વા થયો. તેની વતીખી રાધોબા કારભાર ચલાવતો. માધવગવના વખતમાં પોતાની ખાયડી આનંદી-બાઈની શીખાવણીથી એણે રાખ્યનો અર્ધો ભાગ માંગ્યો, પણ પે-

જાએ તેને હરાવી કેદ કર્યો હતો. ૧૭૭૩ માં એણે પોતાની બાય-ડીની શીખાવણીથી નારાયણરાવનું ખુન સિપાઈઓને લાંચ આપીને કરાવ્યું, ને પેશ્વાઈ મેળવી. પણ નારાયણરાવની બાયડીએ વખતસર એક પુત્રનો જન્મ આપ્યાથી મરેઠા સરદારે તેની સામે થયા. આ પુત્ર તે સવાઈ માધવરાવ. સુરતની સલાહની રૂએ રાધોબાને મુંબઈના અંગ્રેજોની મદદ મળવાથી તેણે મરેઠા સરદારને આરાસના મેદાનમાં હરાવ્યા, ૧૭૭૫. પણ ગવરનર જોનરલ વારન હેસ્ટિંગ્સને આ સલાહ નાપસંદ પડવાથી તેણે કર્નલ અપટનને મોકલી મરેઠા સરદારે નાના ફૂડનવીસ અને સખાગામ બાપુ સાથે પુરંધર આગળ સલાહ કીધી, ૧૭૭૬. પણ કોર્ટ ઓફ ડાયરેક્ટરના હુકમથી મુંબઈના ગવરનર મી. હોર્નબીએ રાધોબાને પાછી મદદ કીધી. મી. હોર્નબીએ કર્નલ કોક્ષર્ન અને મી. કર્નાકની સરદારી તથા રાધોબાને પુણાની ગાદીએ બેસાડવા એક લશ્કર મોકલ્યું. પણ તેઓ મરેઠાથી હાથ, અને વડગામ આગળ તેઓને શરમ ભરેલી સલાહ કરવી પડી, ૧૭૭૯. મુંબઈની સરકારે તેમજ વોંગન હેસ્ટિંગ્સે એ છેલ્લી સલાહ મંજૂર કરી નહીં, અને પાછી લડાઈ ઉઠાવી. આખરે મરેઠાને સાલ-બાઈ આગળ સલાહ કરવાની ફરજ પડી, ૧૭૮૨. જેની રૂએ રાધોબાને મહીને દહાડે રૂપ૦૦૦ રૂપા મળતા થયા, અને સવાઈ માધવરાવ પેશ્વા થયા.

નાના ફૂડનવીસ.

એ શરીરે નબળો, પણ મને જુદિવાન હતો. રાધોબાને પેશ્વાઈ મળવાની સામે એણે ઘણી બાઠ ભીડી હતી અને ૧૭૭૬ માં પુરંધરનું તહનામું કરવામાં અંગ્રેજ વકીલ કર્નલ અપટન સાથે એણે

મોટા ભાગ લીધા હતા. વડગામ આગળ અંગ્રેજોને જે શરમ ભરેલી સલાહ કરવી પડી હતી તે એની રાખ્ય કુનેહનું ફળ હતું. ૧૭૯૫ માં સર જોન શેરરની નામની રાજ નિતીનો લાભ લઈ એણે નિજમને કુર્દલા આગળ હરાવ્યો, અને નિજમ અને અંગ્રેજો વચ્ચે વેર વસાવ્યું. એજ વરસમાં સવાઈ માધવરાવ એકવીસ વરસનો થયો, તોખી તેને રાખ્ય કારભાર સોંપ્યો નહીં, અને રાધોખાના જે છોકરાને કેદમાંથી છોડવા નહીં, તેથી સવાઈ માધવરાવે અગાશીએથી ભૂસકો મારી આપઘાત કર્યો. હવે બાજીરાવ ખીજને તેણે પેષા ખનાવ્યો. પણ તે ધણી આપખુદ સત્તા વાપરવા લાગ્યો તેથી બાજીરાવ ખીજએ તેને અહમદનગરના કિલામાં કેદ કરીધો. પણ પાછળથી તેને છોડ્યો. તે ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો, અને તેની સાથે મરેડી રાખ્યનો રહ્યોસહો જીવ ગયો. ત્યાં સુધી તેની હૈયાતી હતી ત્યાં સુધી શું અંગ્રેજો કે દેશી રાજા પેષાની આડે આવતા નહીં. પણ તેના મરણ પછી માહો-માંહે કુસંપ ચાલવાથી, અને અંગ્રેજોની સામે થવાથી, અંગ્રેજોએ લડાઈ કરી પુણાનું રાજ ૧૮૧૮ માં જોડી નાંખ્યું.

રણજીતસિંહ.

એ પંજાબનો સિખ રાજા હતો. ૧૭૮૦ માં જનમ્યો હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં જુદાં જુદાં નાના રાખ્યો હતાં; જેઓ માહોમાંહે લડી મરતાં. રણજીતસિંહે તે બધાંને જીતી એકજ બજવાન રાજ ખનાવ્યું. અફઘાનિસ્તાનના રાજા ઝમાનશાહે એને પંજાબનો હકેમ ખનાવ્યો. અને રફતે રફતે તે તેનો ધણી થઇ સ્વતંત્ર-પણે રાજ કરવા લાગ્યો. ૧૮૦૯ માં લૉડે મિનતોએ સર આર્થર્સ મેતકાફને એની સાથે સંધી કરવાને મોકલ્યો. તેણે તેની સાથે સલાહ

(૧૩૪)

કરી રશિઅનેને પોતાના મુલકમાંથી પસાર નહોં થવા દેવાને કબુલ કરાવ્યું. ૧૮૩૩ માં શાહસુલ્તાને તેની ગાદી અપાવવામાં એણે મદદ કરી ; તેના બદલામાં કોહીનુરને નામાંકીત હીરો એને મળ્યો. એણે સિખ રાજને ધણી આપાદ હાલતમાં આણ્યું. એને પંજાબનો સિંહ કહેતા હતા, કારણકે એ ધણો બહાદુર હતો. ૧૮૩૯ માં એ મરણ પામ્યો.

ધુલપસિંહ.

એની પછી એનો છોકરો ધુલપસિંહ ગાદીએ બેઠો. એ નાનો હતો તેથી સિખ સભા રાજ ચલાવતી હતી. અંગ્રેજ મુલકપર સિખ લશ્કરે ચઢાઈ કરવાથી ૧૮૪૫ માં તેઓને મુડકી અને ફિરોજશહર આગળ હરાવ્યા. ૧૮૪૬ માં બદિવાલ આગળ અંગ્રેજો તેઓથી હાર્યા પણ તેજ વરસમાં અલિવાલ અને સોપ્રાએન આગળ સિખ લોકોને લોડે ગોઠે હરાવ્યા. ૧૮૪૮ માં કિનેરી અને સદુસેમ, અને ૧૮૪૯ માં રામનગર, ચિલિઅનવાળા અને ગુજરાતની લડાઈઓમાં સિખ લોકોને હરાવી પંજાબ પ્રાંત અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યો. ધુલપસિંહને વરસ ૬૬૩ે પચાસ હજાર પૌંડનું પેન્શન આપતું કરી વિવાહત મોકળ્યો. ૧૮૮૮ સુધી તે ઈંગ્લાંડમાં રહ્યો. પણ પોતાનું રાજ પાછું મેળવવા સાર એના મગજમાં ફિટો ચલતી આવીથી તે હિંદુસ્તાન બહારી આવવા નિકળ્યો. પણ માર્ગમાં એડન તરફથી જ તેને પાછો વળવાની ફરજ પાડી. તે ઈંગ્લાંડ ન જતાં પેહેલાં રશિઆ બહારી ગયો. પણ ત્યાં ઝાઝું કોઠું ન મળવાથી તે ફ્રાન્સ ગયો. પાછળથી તેણે પસ્તાવો કરી પોતાની ખેવફા ચાલને માટે મહારાણીની માંક માંગી, જે તેને બખ્શવામાં આવી હતી. હાલ તે ઈંગ્લાંડમાં વસે છે, ૧૮૯૧.

(૧૩૫)

સર ચેપર્ડ સેલ.

એને જલાલાબાદનો પેટેલવાન કહેછે. કારણકે અંગ્રેજી લખકર મદદ આવી પોહોંચે ત્યાં સુધી એણે બહાદુરીથી અફગાનો સામે તે શહેરનો બચાવ કીધો હતો. ૧૮૪૦ માં પરવાનની લડાઈમાં એણે અફગાન સરદાર દોસ્ત મહમદને હરાવ્યો. તેથી દોસ્ત મહમદ અંગ્રેજોને શરણુ થયો. ૧૮૪૨ માં અફઘરખાંએ કેટલાક અંગ્રેજો તથા ખૈરાં છોકરાંને કેદ કીધાં હતાં તેમાં એની બાયડી તથા છોકરી પણ હતી. જેઓનો પાછળથી છુટકારો થયો હતો. ૧૮૪૫ માં મુઝકીની લડાઈમાં સિખ લોકો સામે લડતાં જખમ લાગવાથી આ બહાદુર સરદાર મરણુ પામ્યો.

લોર્ડ ગોક.

એ એક બહાદુર અંગ્રેજ સરદાર હતો. ૧૮૪૩ માં ગવાલ્યરના મરઠા સામેની લડાઈમાં લોર્ડ એલનબરોએ એને મોકલ્યો હતો. એણે મરઠાઓને મહારાજ પુર આગળ હરાવી તેઓની તોપો તથા પુલકળ ખજાનો લઈ લીધો. સિખ લોકો સામેની પેટેલી તથા ખીજી લડાઈમાં એણે મોટું નામ ધાડ્યું, જેથી એને ઉમરાવની પદવી મળી હતી. એણે ૧૮૪૫ માં મુઝકી તથા ફિરોજશહર આગળ, અને ૧૮૪૬ માં અલિવાલ અને સોમ્રાઓના આગળ, તથા ૧૮૪૯ માં રામનગર, ચિલિઅનવાળા, તથા ગુજરાત આગળ સિખ લોકોને એણે હરાવ્યા, જેથી પંજાબ અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી દેવામાં આવ્યું, ૧૮૪૯.

ચિલિઅનવાળાની લડાઈમાં ધણા અંગ્રેજ અમલદારો તથા સિપાહો માર્યા જવાથી એની સામે બધા ઉતરી પડ્યા ને એને ઉક્ત મણી ફપકો દેવા લાગ્યા, તથા સર ચાર્લ્સ નેપીયરને ઈંગ્લાંડવેરથી

હિંદુસ્તાન તેની જગ્યાએ મોકળ્યા; પણ તે આવે તેની અગાઉ ગુજ-
રાતની મોટી લડાઈમાં સિખ લોકોને તેણે પુરેપુરા હરાવી વરા કર્યા,
ને ખાહલી કિર્તી પાછી મેળવી.

પ્રકરણ ૯ મું.

અંગ્રેજોની થયેલી કતલ.

ખ. સ.

૧૬૨૩. વલંદાઓએ અઢાર અંગ્રેજોને અમખોયનાના ઠાપુમાં કાપી નાંખ્યા.

૧૭૫૬. સુરાજ-દૌલાએ ૧૪૬ અંગ્રેજોને કલકત્તાની અંધારી ઢોલકીમાં
ગોંધ્યા. ૧૨૩ મરણ પામ્યા.

૧૭૬૩. મીરકાસીમે સમૃ નામના જર્મન પાસે પતનામાં અંગ્રેજોને
કતલ કરાવ્યા.

૧૮૦૬. વેલારમાં દેશી સિપાઈઓએ પોતાના અમલદારોને મારી નાંખ્યા.

૧૮૫૭. કાનપોરમાં નાના સાહેબે અંગ્રેજોના બેરાં છોકરાંની ઘાટકી
કતલ અજાવી.

હિંદુસ્તાનમાં થયેલાં બંડ.

ખ. સ.

૧૭૯૫ માં. બંગાળના અંગ્રેજ લશ્કરે પગાર વધારવા બંડ ઉઠાવ્યું.

૧૮૦૬ માં. વેલારમાં દેશી પલટણાએ બંડ ઉઠાવ્યું.

૧૮૦૯ માં. મદ્રાસમાં ટેન્ટ કોન્ટ્રાક્ટનો ધારો કાઢી નાંખ્યાથી અંગ્રેજ
લશ્કરે બંડ ઉઠાવ્યું.

૧૮૨૪ માં. બરાકપુરમાં દેશી પલટણાએ બંડ ઉઠાવ્યું.

૧૮૫૭ માં. દેશી પલટણાએ અંગ્રેજો સામે બંડ ઉઠાવ્યું.

હિંદુસ્તાનમાંના ઘેરા તથા ઘેરા નાંખનારા.

ઈ. સ.

૧૦૨૪.	સોમનાથપર	મહમદ ધીઝની.
૧૫૨૮.	અંદેરીનો ઘેરા.	બાબર.
૧૫૩૫.	આંખાનેરના કિલ્લાપર.....	હુમાયું.
૧૫૬૫.	અહમદનગરના કિલ્લાપર....	મુગલ સરદારો.
૧૬૬૮.	જંજના કિલ્લાપર.....	મુગલ સરદારો.
૧૭૪૬.	ફોર્ટ સેંટ બ્યોર્નપર	લાહુડોને.
૧૭૫૭.	આર્કટનો ઘેરા.....	રાજા સાહેબે
૧૭૫૮.	ફોર્ટ સેંટ ડેવિડનો ઘેરા....	લાલી.
૧૭૫૯.	ફોર્ટ સેંટ બ્યોર્નપર બીજીવાર.	લાલી.
૧૭૬૧.	પોંડીચરી	ફર્નલ કૂટ.
૧૭૬૭.	અંબુરપર	હૈદરે.
૧૭૮૩.	બેદનારપર	ટિપુએ.
૧૭૮૪.	મૅંગલોરપર.....	ટિપુએ.
૧૭૯૨.)	શ્રી રંગ પટણપર.....	અંગ્રેજોએ.
૧૭૯૯.)		
૧૮૦૩.	અલિગઢના કિલ્લાપર	લોર્ડ લેક.
૧૮૦૫.)	ભરતપુરનો ઘેરા.....	અંગ્રેજો.
૧૮૨૬.)		
૧૮૧૮.	આશિર ગઢ.....	અંગ્રેજો.
૧૮૪૨.	જલાલાબાદનો ઘેરા	અફઘાનો.
૧૮૪૯.	મુજતાનનો ઘેરા	જેનરલ વિશ.

હિંદુસ્તાનમાં થયેલી સંધીઓ.

૪. સ.

૧૭૧૯. મદ્રાસની સલાહ. અંગ્રેજો અને હૈદર વચ્ચે.
૧૭૭૫. મુરતની સલાહ. રાધોબા અને મી૦ હોર્નબી વચ્ચે.
૧૭૭૬. પુરંધરની સલાહ. કર્નલ અપટન અને સખારામ
બાપુ તથા તાતા ફૂડનવીસ વચ્ચે.
૧૭૭૬. વડગામની સલાહ. મરેઠા અને કર્નલ કોક્બર્ન વચ્ચે.
૧૭૮૨. સાતબાઈની સલાહ. અંગ્રેજો અને મરેઠા વચ્ચે.
૧૭૮૪. મેંગલોરની સલાહ. ટિપુ અને કર્નલ ફુલરટન વચ્ચે.
૧૭૯૨. શ્રી રંગપટણની સલાહ. ટિપુ અને લોર્ડ કોર્નવોલિસ વચ્ચે.
૧૮૦૨. વસાઈની સલાહ. બાજીરાવ ખીજા અને અંગ્રેજો
વચ્ચે.
૧૮૦૩. દેવગામની સલાહ. રાધોજી ભોંસલે અને જનરલ
વેલેસ્લી.
૧૮૦૩. સિરજી અંગેગામની સલાહ. દાલતરાવ સિંધ્યા અને લોર્ડ
લેક વચ્ચે.
૧૮૧૭. મંદેસરની સલાહ. હોતકરતા સરદારો અને અંગ્રેજો
વચ્ચે.
૧૮૨૬. યાન્ડાબીની સલાહ. આવાતા રાજા અને અંગ્રેજો વચ્ચે.
૧૮૩૮. ત્રિપારટાઈટ (એટલે ત્રણ જગ્યા રણજીત સિંહ,
શાહસુજા, અને લોર્ડ આર્કલેડ
વચ્ચે થયેલી સલાહ.)
૧૮૪૬. લાહોરની પેહેલી સલાહ. સિખ લોકો અને અંગ્રેજો વચ્ચે.
૧૮૪૯. લાહોરની બીજી સલાહ. સિખ લોકો અને અંગ્રેજો વચ્ચે.
૧૮૭૬. ગંડામકની સલાહ. અંગ્રેજો અને અફઘાનો વચ્ચે.

અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાન માંડેલાં પરગણાં કેમ મળ્યાં તેની વિગત.

૪. સં.

૧૬૩૯ માં. મદ્રાસ, ચંદ્ર ગીરીના રાજ પાસેથી મળ્યું.

૧૬૬૮ માં. મુંબઈ, ખીજા ચાર્લ્સ રાજ્યે કંપનીને આપ્યું.

૧૬૯૬ માં. કલકત્તા અને આસપાસના મુલક, શાહજહા આજીમ પાસેથી મળ્યા.

૧૭૫૭ માં. બંગાળા માંદેલાં ચોવીશ પરગણાં મિરજાપુર ગાદીએ ખેડે તેની ખુશાલીમાં અંગ્રેજોને મળ્યાં.

૧૭૫૯ માં. મસલીપટમ, નિજમ પાસેથી મળ્યું.

૧૭૬૦ માં. બદવાન, મિદનાપુર, અને ચિતાગાંગ પરગણાં, મિરજા-સિમને ગાદીએ ખેસાડયો તેની ખુશાલીમાં મળ્યાં.

૧૭૬૫ માં. બંગાળા, બહાર અને આરિસા, અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યાં.

૧૭૬૬ માં. ઉત્તર સિરકાર, નિજમ અલી પાસેથી મળ્યું.

૧૭૭૫ માં. બનારસ, અયોધ્યાના નવાબ અસોફ-ઉડ-દૌલા પાસેથી મળ્યું.

૧૭૮૧ માં. મુદ્રાસ, પુલીકટ અને નેગાપટમ, વલંદાસીકો પાસેથી જીત્યાં.

૧૭૮૨ માં. સાલસેટ, મરેઠા પાસેથી મળ્યું.

૧૭૮૮ માં. ગંતુર, નિજમ પાસેથી મળ્યું.

૧૭૯૨ માં. બાર માહાલ, સેલમ, દિંદીગલ અને મલબાર, ટિપુ પાસેથી લીધાં.

૧૭૯૯ માં. કાનડા, કોઈમળ્લુર, વાઈનાડ, અને શ્રી રંગપટણ ટિપુના મોત પછી અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યાં.

૧૮૦૦ માં. તેનજેર, ત્યાંના રાજપાસેથી જીતી લીધું.

૧૮૦૧ માં. કલ્હાટક, ત્યાંના નવાબની ગેર વર્તણૂકને લીધે અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.

(૧૪૦)

ઈ. સ.

૧૮૦૨ માં. સુરત તથા આસપાસનો મુલક, વસઈની સલાહની રૂએ અંગ્રેજોને મળ્યા.

૧૮૦૩ માં. કટક, બિરારના રાજા પાસેથી મળ્યું.

૧૮૦૩ માં. દિલ્લી, આગ્રા, જુદેલ ખંડ, લોડ લેકે જીત્યાં.

૧૮૧૮ માં. પુના અને તેની આસપાસનો મુલક, મરઠા પાસેથી અંગ્રેજોને જીત્યો.

૧૮૨૬ માં. આસામ અને આરાકાન, બરમાના રાજા પાસેથી જીત્યાં.

૧૮૩૪ માં. ફર્ગ પ્રાંત, અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડી નાંખ્યા.

૧૮૪૩ માં. સિંધ, અમિર પાસેથી જીત્યો.

૧૮૪૬ માં. જલંદર દોઆબ, સિખ લોકો પાસેથી જીત્યો.

૧૮૪૮ માં. સતાગ, અંગ્રેજ રાજ સાથે જોડ્યું. રાજા નસંતાન મુખ્યો તેથી.

૧૮૪૯ માં. પંજાબ, જોડી નાંખ્યું.

૧૮૫૨ માં. પેચ, બરમાના રાજા પાસેથી જીત્યું.

૧૮૫૩ માં. નાગપુરનું રાજ, જોડી નાંખ્યું. રાજા નસંતાન મુખ્યો તેથી.

૧૮૫૬ માં. અયોધ્યા, નવાબની ગેર વર્તણુકને લીધે જોડ્યું.

૧૮૭૯ માં. કરિમ, પિશિન, સિખિનો મુલક, અફઘાનિસ્તાનના અમિર પાસેથી લીધો.

૧૮૮૬ માં. બરમા, થાંના રાજાની ગેર વર્તણુકને લીધે જીત્યું.

રાજાઓની વંશાવળી.

ધીઝની વંશ. ૧૦૦૧-૧૧૮૬

મહમદ ધીઝની ૧૦૦૧-૧૦૩૦

(૧૪૧)

ઘોર વંશ. ૧૧૮૬-૧૨૦૬

રાહજીવીન ઘોરી..... ૧૧૮૮-૧૨૦૬

ગુલામી વંશ. ૧૨૦૬-૧૨૬૦

કુતજીવીન..... ૧૨૦૬-૧૨૧૦

આરામ .. ૧૨૧૦-૧૨૧૦

અલ્તમસ..... ૧૨૧૦-૧૨૩૫

ફક્રુદ્દીન..... ૧૨૩૫-૧૨૩૬

રજીઆ ખેગમ..... ૧૨૩૬-૧૨૩૬

બેહરામ..... ૧૨૩૬-૧૨૪૧

મસુદ..... ૧૨૪૧-૧૨૪૬

નાસીરુદ્દીન..... ૧૨૪૬-૧૨૬૫

બલખન..... ૧૨૬૫-૧૨૮૭

કૃષ્ણાદ..... ૧૨૮૭-૧૨૬૦

ખિલજી વંશ. ૧૨૬૦-૧૩૨૦

જલાલુદ્દીન ખિલજી..... ૧૨૬૦-૧૨૬૫

અલાઉદ્દીન..... ૧૨૬૫-૧૩૧૫

ઉમર..... ૧૩૧૫-૧૩૧૬

સુબારક..... ૧૩૧૬-૧૩૨૦

ખુશરૂ..... ૧૩૨૦-૧૩૨૦

તઘલખ વંશ ૧૩૨૦-૧૪૧૨

ગ્યાસુદ્દીન તઘલખ..... ૧૩૨૦-૧૩૨૫

મહમદ તઘલખ..... ૧૩૨૫-૧૩૫૧

(૧૪૨)

ફીરોજશાહ.	૧૩૫૧-૧૩૮૮
ગ્યામુદીન ખીજો.	૧૩૮૮-૧૩૮૯
અબ્દુલકર.	૧૩૮૯-૧૩૯૯
નાસિરુદીન.	૧૩૮૯-૧૩૯૨
સિકંદર.	૧૩૯૨-૧૩૯૨
મહમદ ખીજો.	૧૩૯૨-૧૪૧૨

સૈયદ વંશ. ૧૪૧૪-૧૪૫૦

સૈયદ ખીજરખાં.	૧૪૧૪-૧૪૨૧
સૈયદ મુબારક.	૧૪૨૧-૧૪૩૩
સૈયદ મહમદ.	૧૪૩૩-૧૪૪૩
સૈયદ આનમ.	૧૪૪૩-૧૪૫૦

લોદી વંશ. ૧૪૫૦-૧૫૨૬

ખલ્લોતખાં લોદી.	૧૪૫૦-૧૪૮૮
સીકંદર લોદી.	૧૪૮૮-૧૫૧૭
ખિયાલીમ લોદી.	૧૫૧૭-૧૫૨૬

સુગત વંશ. ૧૫૨૬-૧૫૪૦ ને ૧૫૫૫-૧૮૫૦

ખાખર.	૧૫૨૬-૧૫૩૦
હુમાયું.	૧૫૩૦-૧૫૪૦ ને ૧૫૫૫-૧૫૫૬

અકબર વંશ. ૧૫૪૦-૧૫૫૫

શીરશાહ.	૧૫૪૦-૧૫૪૫
સલીમશાહ.	૧૫૪૫-૧૫૫૩

(૧૪૩)

કૃષિરાજ	૧૫૫૩-૧૫૫૪
મહમદ આદિલશાહ	૧૫૫૩-૧૫૫૫
સિકંદર શૂર	૧૫૫૫-૧૫૫૫

મુગલ વંશ..... ૧૫૫૬-૧૮૫૭

અકબર	૧૫૫૬-૧૬૦૫
જહાંગીર	૧૬૦૫-૧૬૨૭
શાહજહાં	૧૬૨૭-૧૬૫૮
ઔરંગઝેબ	૧૬૫૮-૧૭૦૭
ખાહાદુરશાહ	૧૭૦૭-૧૭૧૨
જહાંગીરશાહ	૧૭૧૨-૧૭૧૩
ફર્રુખશીર	૧૭૧૩-૧૭૧૬
મહમદશાહ	૧૭૧૬-૧૭૪૮
અહમદશાહ	૧૭૪૮-૧૭૫૪
આલમગીર ખીજો	૧૭૫૪-૧૭૫૯
શાહઆલમ ખીજો	૧૭૫૯-૧૮૦૬
અકબર ખીજો	૧૮૦૬-૧૮૩૭
મહમદ ખાહાદુરશાહ	૧૮૩૭-૧૮૫૭

મરેઠી રાજાઓનાં નામ અને વરસ.

શિવાજી	૧૬૬૪-૧૬૮૦
સંભાજી	૧૬૮૦-૧૬૮૯
રાજરામ	૧૬૮૯-૧૭૦૦
શિવાજી ખીજો	૧૭૦૦-૧૭૦૮

(૧૪૪)

શાહુ	૧૭૨૮-૧૭૪૮
રામરાજ	૧૭૪૮-૧૭૭૭
શાહુ ખીજો	૧૭૭૭-૧૮૧૮
પ્રતાપસિંગ (આપાસાહેબ)	૧૮૧૮-૧૮૪૦
રાહાજી (આપાસાહેબ)	૧૮૪૦-૧૮૪૮

પેશ્વાઓના નામ અને વરસ.

ખાજાજી વિશ્વનાથ	૧૭૧૪-૧૭૨૦
ખાજીરાવ ખલાજ	૧૭૨૦-૧૭૪૦
ખાજાજી ખીજો	૧૭૪૦-૧૭૬૨
માધવરાવ પેહેલો	૧૭૬૧-૧૭૭૨
નારાયણરાવ	૧૭૭૨-૧૭૭૩
સવાઈ માધવરાવ	૧૭૭૪-૧૭૯૫
ખાજીરાવ ખીજો	૧૭૯૫-૧૮૧૮

ભરત ખંડમાં મુસલમાન, મરેઠી તથા અંગ્રેજી અમલમાં
થયલી લડાઈઓ.

વરસ ઈ. સ. પૂર્વે.	} લડાઈનાં નામ.	કોન્ટી વચ્ચે થઈ અને કોણ હાર્યો.
૫૦૦૦.		પાંડવ અને કૌરવ વચ્ચે. પાંડવ જીત્યો.
૩૨૭.	જેલમ.	સિકંદર તથા પોરસ રાજાની વચ્ચે. પોરસ હાર્યો.

ક્ર. સં.	લઘર્થનાં નામ.	કોની વચ્ચે થઈ અને કોણ હાથે.
૧૦૨૪.	સોમનાથ.	મહમુદ ગજનવીએ ગુજરાતના રાજા ભીમને હરાવ્યો.
૧૧૯૧.	યાનેશ્વરની પેઢેલી.	મહમુદ ધોરી અને પૃથુરાજ વચ્ચે. મહમુદ હાર્યો.
૧૧૯૩.	યાનેશ્વરની ખીજી.	મહમુદ ધોરી તથા પૃથુરાજ વચ્ચે. પૃથુરાજ હાર્યો.
૧૫૨૬.	પાનીપતની પેઢેલી.	ખાનસર તથા ઇબ્રાહીમ લોદી વચ્ચે. ઇબ્રાહીમ હાર્યો.
૧૫૨૭.	રીઝરી	ખાનસર તથા મેવાડના રાણા સંગ વચ્ચે. સંગની હાર થઈ.
૧૫૪૦.	કનોજ	હંમાયું તથા શરખાની વચ્ચે. હંમાયુંનો પરાજય થયો.
૧૫૫૬.	પાનીપતની ખીજી.	હેમુ તથા ઈંદ્રરામખાની વચ્ચે. હેમુ હાર્યો.
૧૬૫૭.	દાશી	દારા અને સુજન વચ્ચે. સુજનની હાર થઈ.
૧૬૫૭.	હિજ્જરુ	મુરાદ અને આરંગઝેબે જસવંત સીંઘને હરાવ્યો.
૧૬૫૭.	આગ્રા	આરંગઝેબે દારાને હરાવ્યો.
૧૭૧૩.	આગ્રા	જહાંગીરશાહ તથા ફરુખ શિયર વચ્ચે. જહાંગીરશાહની હાર થઈ.
૧૭૨૦.	શાહપુર	સૈયદ અબ્દલા તથા નિઝામની વચ્ચે. સૈયદની હાર થઈ.
૧૭૩૪.	ડમોહ	ખાજુરાવ પેઢેલા તથા ત્રીબકરાવ ડાભાડેની વચ્ચે. ડાભાડે હાર્યો.

ક્ર. સં.	લઢાઈનાં નામ.	કોની વચ્ચે થઈ અને કોણ હાર્યો.
૧૭૩૬.	ભોપાલ	ખાજુરાવ પેટેલા અને નિઝામ વચ્ચે. નિઝામ હાર્યો.
૧૭૩૮.	કર્નાલ	એ લડાઈમાં મુગલાઈ ફૌજને નાદીર- શાહે હરાવી.
૧૭૪૧.	અંબુર	મરેઠા તથા નવાબ દોસ્તઅલીની વચ્ચે. નવાબ રણમાં પડયો.
૧૭૪૮.	સરહિંદ	માગલાએ અહમદશાહ અબ્દલીને હરાવ્યો.
૧૭૪૯.	અંબુરની ખીજી	કુખે, મુઝફ્ફરજંગ અને ચંદારગઢેએ અનવારુદ્દીનને હરાવ્યો.
૧૭૫૧.	આરતી	ડલાઈએ રાજસાહેબને હરાવ્યો.
૧૭૫૭.	પ્લેસી	ડલાઈએ મુરાદ-દૌલાને હરાવ્યો.
૧૭૬૦.	વાંદિવોરા	કર્નાલ કુટેલાલી અને બ્રિટીશને હરાવ્યા.
૧૭૬૦.	હડગીર	સદાશીવરાવ ભાડિ તથા નિજામ સલા- મતજંગ વચ્ચે. નિજામ હાર્યો.
૧૭૬૧.	પાનીપતની ત્રીજી	અહમદશાહ દુરાની તથા સદાશીવરાવ ભાડિની વચ્ચે. મરેઠા હાર્યો.
૧૭૬૧.	પતણા	કાલ્પદે શાહઆલમને હરાવ્યો.
૧૭૬૩.	ધેરીઆ	જેઝર એડમ્સે મીરકાશીમને ઘણી મુ- શ્કેલીથી હરાવ્યો.
૧૭૬૪.	બકસર	જેઝર મનરોએ સુબાદવલાને હરાવ્યો.
૧૭૬૪.	કાલ્પી	જેઝરલ કરનાકે સુબાદવલાને તથા મરેઠાને હરાવ્યા.

(૧૪૭)

- ઈ સ્ત લક્ષ્મીનાં નામ. કોની વચ્ચે થઈ અને કોણ હાર્યો.
૧૭૬૭. ત્રીનોમાલી કર્નલ સ્મીથે નિઝામ તથા હૈદરને હરાવ્યા.
૧૭૬૭. અંગામ કર્નલ સ્મીથે હૈદરને હરાવ્યો.
૧૭૭૨. ચેરકુલી માધવરાવ પેશ્વાએ હૈદરને હરાવ્યો.
૧૭૭૫. આરામ કર્નલ કીર્તીંગે મરેહાને હરાવ્યા.
૧૭૮૦. પોલીસારની પેહલી. હૈદરે કર્નલ બેલીને હરાવી કેદ કર્યો.
૧૭૮૧. પોર્તોનાવો ફ્રે હૈદરને હરાવ્યો.
૧૭૮૧. પોલીસારની બીજી. ફ્રે હૈદરને હરાવ્યો.
૧૭૮૧. શાહીધર. . . . ફ્રે હૈદરને હરાવ્યો.
૧૭૮૧. અંગરેજો લોર્ડ કોર્નવાલીસે ટીપુને હરાવ્યો.
૧૭૮૨. અલમર સિધિઆએ હાલકરને હરાવ્યો.
૧૭૮૫. કુદલા મરેહા તથા નિઝામની વચ્ચે; નિઝામનો પરાજય થયો.
૧૭૮૬. મદામીર જનરલ સ્ટુઅર્ટે ટીપુને હરાવ્યો.
૧૭૮૬. માજપેલી જનરલ હેકીસે ટીપુને હરાવ્યો.
૧૭૮૬. આરંગપટામ પ્રિન્સ સાથે લડતાં ટીપુ હાર્યો ને માર્યો ગયો.
૧૮૦૧. પુણા એમાં જસવંતરાવ હોલકરે પેશ્વા તથા સિધિયાને હરાવ્યા.
૧૮૦૩. એસે જનરલ વેલેસલીએ દાલતરાવ સિધિઆ તથા રઘુજી ભોંસલેને હરાવ્યા.
૧૮૦૩. લામવારી લેફે સિધિઆને હરાવ્યો.
૧૮૦૩. દિહડી એમાં જનરલ લેફે સિધિયાને હરાવ્યો.

(૧૪૮)

ઈ સ.	લઠાઈનાં નામ.	કોની વચ્ચે થઈ અને કોણ હાર્યો.
૧૮૦૩.	આગ્રા	લેફે મરેઠાને હરાવ્યા.
૧૮૦૩.	આરગમ	જેનરલ વેલેસ્લીએ મરેઠાને હરાવ્યા.
૧૮૦૪.	મુકંદ્રાધાટ	હાલકરે ફરતલ માનસનને હરાવ્યો.
૧૮૦૪.	દોશગઢ	ફ્રેજર તથા માન્સને જસવંતરાવ હાલકરને હરાવ્યા.
૧૮૦૪.	કરાકાબાદ	લોર્ડ લેફે હાલકરને હરાવ્યો.
૧૮૧૬.	મદવાનપુર	આકતરણીનીએ યુરખાએને હરાવ્યા.
૧૮૧૭.	ખડકી	એમાં મેજર ફોર્ડ પેશ્વા આગ્રાના ખીજને હરાવ્યો.
૧૮૧૭.	સીતાબુદ્દી	કેપ્ટન ક્રિસ્ટીએ રહેઠે આપા સાહેબને હરાવ્યો.
૧૮૧૭.	નાગપુર	જેનરલ ડલ્ટને આપા સાહેબને હરાવ્યો.
૧૮૧૭.	જામનપુર	જેનરલ હાડમિને આપા સાહેબને હરાવ્યો.
૧૮૧૭.	મહીદપુર	હિસ્ટોપ તથા માલકમે હાલકરને હરાવ્યો.
૧૮૧૮.	કોરગમ	સ્ટોનટને પેશ્વાને હરાવ્યો.
૧૮૧૮.	આશટે	અંગ્રેજે ગોખલેને હરાવ્યો.
૧૮૨૫.	પ્રોમ	કેમ્પબેલે ધલ્લી ફોજને હરાવી.
૧૮૨૬.	પેશ્વામ	કેમ્પબેલે ધલ્લી ફોજને હરાવી.
૧૮૪૦.	પરવાન	જેનરલ સેલે દોસ્તમહમદને હરાવ્યો.
૧૮૪૩.	મીયાની	સર ચાર્લ્સ નેપીઅરે સીંધના અમીરને હરાવ્યા.
૧૮૪૩.	હુદ્રાબાદ	સર ચાર્લ્સ નેપીઅરે સીંધના અમીરને હરાવ્યા.

(૧૪૯)

ક્ર. સં.	લઘાઈનાં નામ.	કોની વચ્ચે થઈ અને કોણ હાર્યો.
૧૮૪૩.	મહારાજપુર	સર હુ ગોફે મરેહાને હરાવ્યા.
૧૮૪૩.	પતીઆર	જનરલ એએ મરેહાને હરાવ્યા.
૧૮૪૫.	મુદકી	ગોફે શીખ લોકોને હરાવ્યા.
૧૮૪૫.	ફોરોજ શહેર	શીખ ફોજે હેરી સ્મીથને હરાવ્યો.
૧૮૪૬.	બદીવાલ	યુલાખસિંગે સર હેરી સ્મીથને હરાવ્યો.
૧૮૪૬.	અલીવાલ	સર હેરી સ્મીથે શીખને હરાવ્યા.
૧૮૪૬.	સોધેઆન	સર હુ ગોફે શીખને હરાવ્યા.
૧૮૪૮.	કાનેરી	એડવરડસે મુળરાજને હરાવ્યો.
૧૮૪૮.	રાદુસામ	એડવરડસે મુળરાજને હરાવ્યો.
૧૮૪૯.	ગમતગર	ગોફે શીખ લોકોને હરાવ્યા.
૧૮૪૯.	ચાલીઅતવાલા	ગોફે શીખ લોકોને હરાવ્યા.
૧૮૪૯.	ચુલરાત	ગોફે શીખ લોકોને હરાવ્યા.
૧૮૫૭.	દિલ્હી	જનરલ નીકલસને બળવાખોરોને હરાવ્યા.
૧૮૮૦.	મૈવાંડ	અફઘાનોએ અયુબખાનની સરદારી તળે અંગ્રેજોને હરાવ્યા.

ઈ. સ. ૧૦૦૧ }
પૂર્વ.

મુખ્ય ખીનાઓ વરસ સાથે.

૫૧૮. ધરાનના રાજ દારાયસે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કીધી.
૩૨૭. મહાત સિકંદરની ચઢાઈ.
૩૧૨. સેલ્યુકસે મગધના રાજ ચંદ્રગુપ્ત જોડે સંધી કરી.

ઈ. સં.

ખીનાઓ.

૭૧૨. મહંમદ કાસીમે સીંધ જીત્યું.
 ૯૯૭. સખકતગીન મરણ પામ્યો; મહંમદ ગીઝનવી ગાદીએ બેઠો.
 ૧૦૦૧. મહંમદ ગીઝનવીની પહેલી ચઢાઈ—લાહોરના રાજા જોષાજી ઉપર.
 ૧૦૦૪. " " ખીજી ચઢાઈ—ભાટીઆના રાજા વીજ-યરાય ઉપર.
 ૧૦૦૫. " " ત્રીજી ચઢાઈ—અબ્દુલ ફાટિહોદીન ઉપર.
 ૧૦૦૮. " " ચોથી ચઢાઈ—લાહોરના અનંગપણા ઉપર.
 ૧૦૧૦. " " પાંચમી ચઢાઈ—મુલતાનપર.
 ૧૦૧૧. " " છઠી ચઢાઈ—થાણેશ્વરપર.
 ૧૦૧૪-૧૦૧૫. } " " સાતમી તથા આઠમી ચઢાઈ—કા-શ્મીરપર.
 ૧૦૧૬. " " નવમી ચઢાઈ—કનોજપર.
 ૧૦૨૨-૧૦૨૩. } " " દશમી તથા અગીઆરમી ચઢાઈ—કલોજપર.
 ૧૦૨૪. " " બારમી ચઢાઈ—સોમનાથપર.
 ૧૦૩૦. મહંમદ ગીઝનવી મરણ પામ્યો.
 ૧૧૮૯ થી ૧૨૦૬. ઘોરી વંશ ચાલ્યો.
 ૧૧૮૬. મહંમદ ઘોરીએ લાહોર જીતી લીધું.
 ૧૧૮૬. ગીઝની વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૨૦૩. મહંમદ ઘોરીએ બંગાળ હાથ કીધું.

ઈ. સં.

ખીનાચ્છો.

૧૨૦૬. ગખકરજાતની જંગલી ટોળીએ મહંમદ ધોરીને મારી નાખ્યો.

૧૨૦૬ થી ૧૨૬૦. ગુલામી વંશ ચાલ્યો.

૧૨૦૬ થી ૧૨૧૦. કુતબુદ્દીન સુલતાન થયો.

૧૨૧૦ કુતબુદ્દીન મરણ પામ્યો. આરામ સુલતાન થયો.

૧૨૧૦. આરામ મરણ પામ્યો. અલ્તમસ સુલતાન થયો.

૧૨૧૭. મોગલ સરદાર જંધીસખાંની ચઢાઈ.

૧૬૦. ગુલામી વંશની સમાપ્તિ થઈ.

૧૨૬૦ થી ૧૩૨૦. ખીજજી વંશ ચાલ્યો.

૧૨૬૦ થી ૧૨૬૫. જાલાલુદ્દીન ખીજજી ગાદીએ બેઠો.

૧૨૬૪. અલાઝિદ્દીને દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી.

૧૨૬૭. અલાઝિદ્દીને યુજગત જીત્યું.

૧૨૬૮. મોગલ લોકતા સરદાર કતલગખાંને અલાઝિદ્દીને હરાવ્યો.

૧૩૦૩. અલાઝિદ્દીને ચીતોડ હાથ કપ્યું.

૧૩૧૫. અલાઝિદ્દીન મરણ પામ્યો; ઊમર ગાદીએ બેઠો.

૧૩૧૬. મલિક કાકરનું ખૂત થયું.

૧૩૨૦. ખુશરૂખાં ગાદીએ બેઠો. ખીજજી વંશની સમાપ્તિ થઈ.

૧૩૨૦ થી ૧૪૧૨. તઘજખ વંશ ચાલ્યો.

૧૩૪૭. ખાલ્સણી વંશની સ્થાપના.

૧૩૫૧. મહંમદ તઘજખ ઠક્કા શેહેરમાં મરણ પામ્યો. કીશોરશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૩૬૮. તૈમૂરલંગ દિલ્હીપર ચઢી આવ્યો.

૧૪૧૨. દોલતખાં લોદીએ દિલ્હીમાં ૧૫ માસ રાજ ચલાવ્યું.

૧૪૧૨. તઘજખ વંશની સમાપ્તિ થઈ.

ઈ સં.

બીનાઓ.

૧૪૧૪ થી ૧૪૫૦ સૈયદ વંશ આવ્યો.

૧૪૫૦. બહુલ લોદી દિલ્હીના ધણી થઈ પડ્યો. સૈયદ વંશની સમાપ્તિ થઈ. લોદી વંશની રાજઆત થઈ.

૧૪૬૯. શીખ સોઢનો ધર્મ સ્થાપનાર નાનક જનમ્યો.

૧૪૮૨. બાબર જનમ્યો.

૧૪૮૭. બાર્થોલોમ્યુ ડિયાસે ડેપ આફ્રિક ગુડોપની પ્રદક્ષિણા કરી.

૧૪૯૨. કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો.

૧૪૯૮. બાબર કાબુલની ગાદીએ બેઠા.

૧૪૯૭. બાબરે સમરકંદ હાથે કર્યું.

૧૪૯૮. વાસ્કોડિગામા કાલિકટ બંદરે ઉતર્યો.

૧૫૦૦. કાબુલે આઝિઝ શોધી કાઢ્યું.

૧૫૦૨. વાસ્કોડિગામાએ બીજી સફરમાં વેપાર અર્થે કોચીન અને કાતાનર પસંદ કર્યાં.

૧૫૦૫ થી ૧૫૦૯. ફ્રાન્સિસકો આલમિડા પહેલો પોર્તુગીઝ સૂબો નીમાયો.

૧૫૦૭. હુમાયું જનમ્યો.

૧૫૦૯ થી ૧૫૧૫. આલફાન્સો આલબુકર્ક સૂબો નીમાયો.

૧૫૧૦. આલફાન્સોએ ગોવા જીત્યું.

૧૫૧૧. આલફાન્સોએ મલાકા જીતી લીધું.

૧૫૧૩. આલફાન્સોએ આરમઝનો ખેટ જીતી લીધો.

૧૫૧૫. આલફાન્સો ગોવામાં મરણ પામ્યો.

૧૫૨૬. પાણીપતની લડાઈ. બાબરે હંધ્રાહીમ લોદીને હરાવ્યો.

૧૫૨૬. લોદી વંશનો અંત આવ્યો. બાબર ગાદીએ બેઠા. મોગળ વંશ સ્થાપ્યું.

ઈ. સ.

બોનાઓ.

૧૫૨૬. થી ૧૮૫૭. મોગલ વંશ ચાલ્યો.

૧૫૨૮. ચંદેરીના ઘેરો.

૧૫૨૯. બાબરે બંગાળા અને બહાર પ્રાંત જીત્યા.

૧૫૩૦. બાબર મરાણ પામ્યો. હુમાયુ ગાદીએ બેઠો.

૧૫૩૫. હુમાયુએ આંખનરના કાલ્લા જીતી લીધા.

૧૫૩૬. શીરશાહે પટણા અને કાશી વચ્ચે હુમાયુને ઘેરી લીધો.

૧૫૩૯. નાનક મરાણ પામ્યો.

૧૫૪૦. કનોજની લડાઈમાં શીરશાહે હુમાયુને હરાવ્યો.

૧૫૪૩. અકબર અમરકોટ આગળ જનમ્યો.

૧૫૪૪. હુમાયુ હરાવ ગયો.

૧૫૪૫. શીરશાહ મરાણ પામ્યો. સલીમશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૫૪૭. હુમાયુએ પોતાના બાઈના હાથમાંથી કાબુલ, કંદહાર, ગીજની જીતી લીધાં.

૧૫૫૩. હુમાયુએ પોતાના બાઈ કામરાનની આંખો ફેડાવી નાંખી.

૧૫૫૩. ફીરોજ ગાદીએ બેઠો. તેજ વરસમાં મરાણ પામ્યો.

૧૫૫૩. મહમદ આદીલશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૫૫૫. હુમાયુએ ગાદી પાછી મેળવી.

૧૫૫૬. હુમાયુ મરાણ પામ્યો—અકબર ગાદીએ બેઠો.

૧૫૫૬. પાણીપતની લડાઈ. બેરામ, હેમુ અને શીકંદરશૂર વચ્ચે. હેમુ મર્યો ગયો.

૧૫૬૦. અકબરે બેરામખાંના હાથમાંથી રાજસત્તા પાછી લઈ લીધી.

૧૫૬૧. બેરામખાંને કોઈ પઠાણ સરદાર મારી નાંખ્યો.

૧૫૬૭. વલંદા લોકોએ વેપારને અર્થે હૌતમેનની સરદારી તળે અકબર કાફલો મોકલ્યો.

ઈ સ.

બીનાઓ.

૧૫૬૭. અકબરે ચીતોડ જીતી લીધું.
 ૧૫૬૭. સલીમ જનમ્યો.
 ૧૫૭૩. અકબરે ગુજરાત વશ કર્યું.
 ૧૫૭૬. અકબરે બંગાળા પાછું જીતી લીધું.
 ૧૫૮૬. અકબરે દાસ્મીર સર કર્યું.
 ૧૫૯૨. અકબરે સોંધ જીતી લીધું.
 ૧૫૯૪. અકબરે કંદહાર જીતી લીધું.
 ૧૫૯૪. શાહજાહ જનમ્યો.
 ૧૫૯૫. અકબરે અહમદનગર જીતી લેવાને લશ્કર મોકલ્યું.
 ૧૫૯૯. અકબરનો છોકરો મારાદ મરણ પામ્યો.
 ૧૫૯૯. અહમદનગરની રાણી આંદ બીબી મરણ પામી.
 ૧૬૦૦. હોંદુસ્તાન સારું વેપાર કરવાને ખસ્ત ઈંડીઆ નામે એક
 કેપત્તી ઉભી થઈ.
 ૧૬૦૦. અકબરે અહમદનગર જીતી લીધું.
 ૧૬૦૧. અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધું.
 ૧૬૦૧. કેપટન લાનકાસ્ટર ઈંગ્લાંડનો કીનારો ઢોળી હોંદુસ્તાન
 આવી પોહ્યો.
 ૧૬૦૨. અકબરનો મીત્ર તથા તેનો વજીર અબુલ ફાઝલ ગ્વાલી-
 યર તરફ માર્યો ગયો.
 ૧૬૦૪. અકબરનો છોકરો દારિઆલ મરણ પામ્યો.
 ૧૬૦૪. ફ્રેંચોએ હોંદુસ્તાનમાં એક કાફલો મોકલ્યો.
 ૧૬૦૫. અકબર મરણ પામ્યો. સલીમ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૬૦૬. સલીમનો વડો છોકરો ખુશરુ તેના આપની સામે થયો.

(૧૫૫)

ઈ સ.

બીનાઓ.

૧૬૦૭. કપ્તાન હોકીન્સ સલીમની દરબારમાં આળ્યો.
૧૬૧૦. કપ્તાન હોકીન્સને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ થયો.
૧૬૧૧. જંગલીર નુરજંગ સાથે પરણ્યો.
૧૬૧૨. અંગ્રેજોએ સુરત, અમદાવાદ, તથા અંબાતમાં કોઠી સ્થાપી.
૧૬૧૫. ઈંગ્લંડના પોરુજા જેમ્સ રાજા તરફથી સર ટી. રો સલીમની દરબારમાં આળ્યો.
૧૬૧૬. જંગલીરે પોતાના છોકરા શાહજંગને મલીકંબર સામે મોકલ્યા.
૧૬૧૮. ઔરંગઝેબ જનમ્યો.
૧૬૧૮. સર ટી. રોને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ થયો.
૧૬૨૧. સલીમનો છોકરો ખુશરૂ મરાણ પામ્યો.
૧૬૨૩. અંગ્રેજોના ટાપુમાં વલંત લોકે અંગ્રેજોને માર્યા.
૧૬૨૬. સલીમનો છોકરો પાર્સીજી મરાણ પામ્યો.
૧૬૨૬. મહામતખાંએ જંગમની લડાઈમાં જંગલીરને હરાવી કેદ કર્યો તેનો છુટકો નુરજંગથી થયો.
૧૬૨૬. મલીકંબર મરાણ પામ્યો.
૧૬૨૭. જંગલીર મરાણ પામ્યો. શાહજંગ ગાદીએ બેઠો.
૧૬૨૭. શીવાજી શીવતરીના કીલ્લામાં જનમ્યો.
૧૬૩૧. શાહજંગએ પંગાળામાંના પોર્તુગીઝ થાણાં લૂટ્યાં.
૧૬૩૭. શાહજંગએ અહમદનગર ખાત્રસા કર્યું.
૧૬૩૭. અલી મરદાનખાંએ કંદહારનું રાજ શાહજંગને સોંપ્યું.
૧૬૩૯. અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જનો કીલ્લો ખાંધ્યો.
૧૬૩૯. ચંદ્રગીરીના રાજા તરફથી કરના પેટામાં મદ્રાસ મળ્યું.
૧૬૪૬. નુરજંગ મરાણ પામી.

ક્ર. સં.

બીનામ્યા.

૧૬૪૬. શીવાજીએ તોર્નામ્યાનો કીલ્લો લીધો.
૧૬૫૭. શાહજહાં માંદો પડ્યો. કાગી, આચા, ઉજ્જનની લઢાઈ.
૧૬૫૮. ઔરંગઝેબે પોતાના બાપ તથા બાઈને કેદ કર્યા.
૧૬૫૮. ઔરંગઝેબે ગાદીએ બેઠો.
૧૬૫૯. શીવાજીએ અકબુલખાંને મારી નાંખ્યા.
૧૬૫૯. ફત્તવાની લઢાઈ. ઔરંગઝેબે સુલ્તાને હરાવ્યા.
૧૬૬૦. સુલ્તાન આરાકાન આગળ મરણ પામ્યો.
૧૬૬૧. ઔરંગઝેબે મોગદને મારી નાંખ્યા.
૧૬૬૨. ઈંગ્લાંડનો રાજા બીજો ચાર્લ્સ પોર્તુગાલના રાજાની છોકરી સાથે પરણ્યો તેની રીતમાં મુંબઈના ખેટ તેને મળ્યા.
૧૬૬૩. શીવાજીએ સૂરત પોરેલીવાર લૂંટ્યું.
૧૬૬૪. શાહજી મરણ પામ્યો.
૧૬૬૪. શીવાજી મરાઠાનો રાજા થયો.
૧૬૬૫. શીવાજીને સહીસ્તખાંએ સીંધર આગળ હરાવ્યા.
૧૬૬૬. શાહજહાં મરણ પામ્યો.
૧૬૬૮. ઇસ્ટ ઈન્ડીઆ કંપની પાસથી દર વરસે દસ પૌંડ લેવા કરી ચાર્લ્સે મુંબઈના ખેટ કંપનીને આપ્યા.
૧૬૭૪. શીવાજી ગયગઢમાં રાજ્યાભિષેક થયો.
૧૬૭૪. ફ્રેંચ સરદાર માર્ટીને પોંડિચરી વસાવ્યું.
૧૬૭૬. ઔરંગઝેબે જીજીઆવેરા લેવા માંડ્યો.
૧૬૮૦. શીવાજી મરણ પામ્યો. સંભાજી ગાદીએ બેઠો.
૧૬૮૬. ઔરંગઝેબે વીજપૂર જીત્યું.
૧૬૮૭. ઔરંગઝેબે ગોવળકોંડા જીત્યું.

(૧૫૭)

ક્ર. સં.

બીનાઓ.

૧૬૮૮. ફ્રેંચોએ ચંદ્રનગર રાહિર વસાવ્યું.
૧૬૮૯. ઔરંગઝેબે સંભાળીને મારી નાખાવ્યો. રાજરામ બેઠો.
૧૬૯૧. અંગ્રેજોએ ટંગણાપટનમાં ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ બાંધ્યો.
૧૬૯૮. રાજરામ લાંચ આપી માગ્યોના હાથમાંથી છૂટો થયો.
૧૭૦૦. અંગ્રેજોએ ફોર્ટ બીલઅમનો કીલ્લો બાંધ્યો.
૧૭૦૦. રાજરામ મરણ પામ્યો. શીવાજી ૨ ને ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૧. સર બીલીયમ નોર્થીશ ઔરંગઝેબની દરબારમાં આવ્યો.
૧૭૦૨. હૈદર જનમ્યો.
૧૭૦૭. ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો. શાહઆલમ ૧ લો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૦૮. બંને કંપનીઓએ નેડાઈ ગઈ અને “યુનાઈટેડ ઇસ્ટ-ઈન્ડીઆ કંપની” થઈ.
- ૧૭૦૮ થી ૧૭૪૮. શાહ પોતાના બાપની ગાદીએ બેઠો.
૧૭૧૨. જહાંદારશાહ ગાદીએ બેઠો.
૧૭૧૩. ફરૂખશીર ગાદીએ બેઠો.
- ૧૭૧૪ થી ૧૭૨૦. બાલાજી વિશ્વનાથ પહેલો પેશ્વા થયો.
૧૭૧૮. બાલાજી એક ફોજ લઈ દિલ્લી ગયો.
૧૭૧૯. મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.
- ૧૭૨૦ થી ૧૭૪૦. બાજીરાવ ૧ લો ગાદીએ બેઠો.
૧૭૨૦. શાહપુરની લડાઈ.
૧૭૨૪. નીઝામ-ઊલ-મુલ્ક દક્ષિણમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો.
૧૭૨૫. કલાઈવ જનમ્યો.
૧૭૨૫. ફ્રેંચોએ મહે જીત્યું.

ઈ. સ.

બીનાઓ.

૧૭૩૨. વોરન હેસ્ટિંગ્સ જનમ્યો.
 ૧૭૩૪. ડમોઈની લડાઈ. બાજુરાવે ત્રીંબકજી ડામાડેને હરાવ્યો.
 ૧૭૩૬. ભોપાળની લડાઈ. બાજુરાવે નીજામ-ઊલ-મુલકને હરાવ્યો.
 ૧૭૩૮. નાદીરશાહની દિલ્હીપર ચઢાઈ.
 ૧૭૩૯. મરાઠાઓએ પોર્તુગીઝ લોક પાસથી વસાઈ જીત્યું.
 ૧૭૪૧. અંબરની લડાઈ. મરાઠાઓ દેસ્તઅલીને હરાવ્યો.
 ૧૭૪૦ થી ૧૭૬૧. ત્રીંજો પેથા બાલાજી બાજુરાવ.
 ૧૭૪૧. મરાઠાઓ ચંદા સાહેબને સતારાના કિલ્લામાં કેદ કરીધા.
 ૧૭૪૨. ડુપ્લી પોન્ડીચરીના હકિમ થયો.
 ૧૭૪૩. ક્લાઈવ મદ્રાસ આપ્યો.
 ૧૭૫૬. ફ્રેંચોએ ફોર્ટ સેંટ બ્યોર્ન તથા દેવીડપર હુમલો કર્યો.
 ૧૭૪૮. શાહુ મરણ પામ્યો. નિજામ મરણ પામ્યો. મોગળ વંશના
 બારમો પાદશાહ મહંમદશાહ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૪૮ થી ૧૭૭૭. રાજરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૪૮ થી ૧૭૫૪. અહંમદ શાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૪૮. ડુપ્લીએ ચંદાસાહેબને કેદમાંથી છોડવ્યો.
 ૧૭૪૮. અંબેલેને ઉપક્રાંતિના કિલ્લો મળ્યો.
 ૧૭૫૦. આર્કટમાં તેમજ હૈદરાબાદમાં ગાદી બાબત લડાઈ ચાલી.
 ૧૭૫૧. ક્લાઈવ આર્કટપર ઘેરો ધાલી લઈ લીધું.
 ૧૭૫૧. ડુપ્લીએ “ડુપ્લી ક્તેહ આબાદ” વસાવ્યું.
 ૧૭૫૨. ચંદાસાહેબને તેજેરના લશ્કરે મારી નાખ્યો.
 ૧૭૫૨. કાવરેપાકની લડાઈ. ક્લાઈવે રાજસાહેબ તથા ફ્રેંચોને હરાવ્યા.
 ૧૭૫૨. બાહુરની લડાઈ. મેજર લોરેન્સે ફ્રેંચોને હરાવ્યા.

ઇ. સ.

ખીનાઓ.

૧૭૫૩. લાખોડોને મરણ પામ્યો.
 ૧૭૫૪. ડુખીને ફ્રાન્સ પાછો ખેલાવ્યો.
 ૧૭૫૫. ક્લાઇવ ફોર્ટ સેંટ ડેવીડનો હાકેમ થયો.
 ૧૭૫૪ થી ૧૭૫૯ આલમગીર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૫૬. સુરાજ-દૌલા બંગાળા, બહાર, અને ઓઢીઆનો નવાબ થયો.
 ૧૭૫૬. સુરાજ-દૌલાએ કાસીમ બજાર લૂટ્યું.
 ૧૭૫૬. સુરાજ-દૌલાએ ફોર્ટ વીલીઅમ જીતી લીધો.
 ૧૭૫૬. અંધારી કોટડી (બલેક હોલ)માં ૧૪૬ અંગ્રેજોને ગોળ્યા.
 ૧૭૫૬. ક્લાઇવે તુલાજી આંગ્રીઆનો ઘેરી આનો કીલો લીધો.
 ૧૭૫૭. ક્લાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું.
 ૧૭૫૭. અમદશાહ અબદલીએ દિલ્હીપર ચઢાઈ કરી.
 ૧૭૫૭. પ્લાસીની લડાઈ. સુરાજ-દૌલાને ક્લાઇવે હરાવ્યો.
 ૧૭૫૭. સુરાજ-દૌલાને મીરાને મારી નાંખ્યો.
 ૧૭૫૮. ક્લાઇવ બંગાળાનો હાકેમ નીમાયો.
 ૧૭૫૮. શાહઆલમ અને સુજ-દૌલાએ પટણાપર ઘેરો ઘાલ્યો.
 ૧૭૫૮. કોન્ડોરની લડાઈ. કર્નલ ફોર્ડે લાલીને હરાવ્યો.
 ૧૭૫૯ થી ૧૮૦૬ શાહઆલમ ૨ જો ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૫૯. કર્નલ ફોર્ડે ડચને ચીનસુરા આગળ હરાવ્યા.
 ૧૭૫૯. મછલીપટણ જીતી લીધું.
 ૧૭૬૦. વોંદીવોશની લડાઈ. કુટે લાલી-બુસીને હરાવ્યા.
 ૧૭૬૦. મીર જફરનો છોકરો મીરાન વીજળી પડવાથી મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૦. અંગ્રેજોએ પોંડીચરી, કીચ્છેગર, ગીનજી લઈ લીધાં.
 ૧૭૬૧. દુદર મૈસૂરનો ધણી થયો.

ઈ. સ.

બીનાઓ.

- ૧૭૬૧ થી ૧૭૭૨ ચોથા પેઢા માધવરાવ થયો.
 ૧૭૬૧. પાણીપતની છેલ્લી લડાઈ. અહંમદશાહે મરાઠાને હરાવ્યા.
 ૧૭૬૩. હૈદર બેદનૌરને કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૭૬૩. પટણામાં સમર નામે જરમને અંગ્રેજને કાપી નાખ્યા.
 ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ મોંગીર જીત્યું.
 ૧૭૬૪. મેજર મનરોના હાથ નીચેના સીપાહીઓએ ખંડ કપ્યું.
 ૧૭૬૪. ડુપ્લી મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૫. ક્લાઈવે બંગાળમાં સુધારા કર્યો.
 ૧૭૬૫. મીર જફર મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૬. કાગિન્ટ ડી લાલીને ફાંસી દીધી.
 ૧૭૬૭. ક્લાઈવે છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાન છોડી ગયો.
 ૧૭૬૭. અંગામ અને ત્રીનામાલીની લડાઈ. સ્મીથે હૈદરને હરાવ્યો.
 ૧૭૬૯. મદ્રાસની સલાહ.
 ૧૭૭૨ થી ૧૭૭૩ નારાયણરાવ પાંચમો પેઢા થયો.
 ૧૭૭૨. ચેરકુલીની લડાઈ. મરાઠાએ હૈદરને હરાવ્યો.
 ૧૭૭૩. “રંગુલેટીંગ એક્ટ” પસાર થયો.
 ૧૭૭૪. ક્લાઈવ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૭૪. હેસ્ટિંગ્સ પહેલો ગવર્નર જનરલ નીમાયો.
 ૧૭૭૪. રાહીલા લોકને હેસ્ટિંગ્સે હાંકી કાઢ્યા.
 ૧૭૭૪ થી ૧૭૯૫ માધવરાવ નારાયણ છઠો પેઢા થયો.
 ૧૭૭૫. મુરતમાં રધુનાથરાવે અંગ્રેજ સાથે સંધી કરી.
 ૧૭૭૫. મેજર લોરેન્સ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૭૬. પુરંધરની સલાહ. અંગ્રેજ અને મરાઠા જોડે.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

૧૭૭૬. નંદકુમારને ફાંસી દીધી.
 ૧૭૭૭ થી ૧૮૧૮ રાહુ ૨ જી ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૭૯. વડ ગામની સલાહ. અંગ્રેજ અને મરાઠા જોડ.
 ૧૭૮૦. રણજીતસીંહ જનમ્યો.
 ૧૭૮૦. કર્નલ ગોડોર્ડ ડબ્લો અને અમદાવાદ જીતી લીધાં.
 ૧૭૮૦. કર્નલ પોફેમે લાહોર અને ગ્વાલીયર જીતી લીધાં.
 ૧૭૮૨. સાલબાઈની સલાહ.
 ૧૭૮૨. હૈદર આલિખાન મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૩. જનરલ મેથ્યુનો પરાજય.
 ૧૭૮૩. ખુસી મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૩. સર ઈ. ક્લૅટ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૪. માંગલોરની સલાહ.
 ૧૭૮૪. મી. ફ્રેકસનું ખીલ નીજૂળ થયું.
 ૧૭૮૪. મી. પીટનું ખીલ પસાર થયું.
 ૧૭૮૫. હેસ્ટિંગ્સ ઈંગ્લાંડ ગયો.
 ૧૭૮૬ થી ૧૭૯૩ લોર્ડ કોર્નવાલીસ.
 ૧૭૮૮ થી ૧૭૯૫ હેસ્ટિંગ્સની ઈંગ્લાંડમાં તપાસ આવી.
 ૧૭૮૯. ટિપુએ ત્રાવનકોરપર હુમલો કર્યો.
 ૧૭૯૧. લોર્ડ કોર્નવાલીસે બેંગલોર અને નુબી કુર્ગના કિલ્લા લીધાં.
 ૧૭૯૨. શ્રીરંગપટણ આગળ સલાહ.
 ૧૭૯૩ થી ૧૭૯૮ સર જોન શેર.
 ૧૭૯૫ થી ૧૮૧૮ બાજીરાવ ખીજે ૭ મો પેદા થયો.
 ૧૭૯૫. કુર્દલાની લડાઈ. નાના ફાતલીસે નીઝામને હરાવ્યો.

ઇ. સં.

ખીનાઓ.

૧૭૯૯. ઠિપુ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૦૦. નાના ફૂડનવીસ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૦૧. કર્નાટક ખાલસા થયું.
 ૧૮૦૧. જશવંતરાવ હોલકરે બાજીરાવ ખીજને પુતામાંથી નસાડ્યો.
 ૧૮૦૨. વસાઈની સંધી.
 ૧૮૦૩. દિલ્હીના પાદશાહને લોડ લોકે છોડ્યો.
 ૧૮૦૩. દેવગામ આગળ સંધી.
 ૧૮૦૩. સિરજી અંજે ગામની સંધી.
 ૧૮૦૪. કર્નલ મોનશન મુકુંદરા પાસમાં ઘેરાઈ ગયો.
 ૧૮૦૪. અંગ્રેજોએ દીગ શહેર જીત્યું.
 ૧૮૦૫. લોડ કોર્નવોલીસ ધાજીપુર આગળ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૦૫. થી ૧૮૦૭ સર જોર્જ પારલો.
 ૧૮૦૬. વેલાર, સીકુંદ્રાબાદ, વલજબાદ, નુંદીકુર્ગમાં બળવો.
 ૧૮૦૭. થી ૧૮૧૩ લોડ મીન્ટો.
 ૧૮૦૭. મદ્રાસમાં ખંડ.
 ૧૮૦૯. લોડ મીન્ટોએ રણજીતસીંહ સાથે સંધી કરી.
 ૧૮૦૯. અંગ્રેજોએ જાવા, જુર્બોન, આઈલ ઓફ ફ્રાન્સ જીત્યાં.
 ૧૮૧૦. મોરીશ્યસ અંગ્રેજોએ જીત્યું.
 ૧૮૧૩. ગંગાધરશાસ્ત્રીને પંદરપુરમાં મારી નાંખ્યો.
 ૧૮૧૪. થી ૧૮૨૩ મારડવીસ ઓફ હેસ્ટીંગ્સ.
 ૧૮૧૫. અંગ્રેજોએ મલ્લત, રામગઢ, અને અલ્મોરાના કિલ્લા જીત્યા.
 ૧૮૧૬. સીગાબીલીની ગુરખા જોડે સંધી.
 ૧૮૧૭. પેશ્વા સાથે નવું તહનાયું.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

૧૮૧૮. મંદેસરનું તહનામું.

૧૮૧૮. પુના અંગ્રેજી રાજ સાથે જોડી નાંખ્યું.

૧૮૧૮. હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો.

૧૮૨૩ થી ૧૮૨૮ લોર્ડ આમહર્સ્ટ.

૧૮૨૩. બ્રહ્મીલોકે શાહપૂરીનો બેઠ કબજે કર્યો.

૧૮૨૪. અંગ્રેજોએ રંગુન તથા કામેડાઇન જીત્યાં.

૧૮૨૫. અંગ્રેજોએ માર્શિયાન, હોનાબ્દુ, પ્રોમ, અને આરાકાન જીત્યાં.

૧૮૨૫. બરાકપૂરમાં બંડ.

૧૮૨૬. ચાન્ડાબોની સલાહ.

૧૮૨૬. ભરતપૂરનો કીલ્લો જીત્યો.

૧૮૩૪. કુર્ગનું રાજ ખાલસા થયું.

૧૮૩૬ થી ૧૮૪૨ લોર્ડ આર્કલેન્ડ.

૧૮૩૯. રણજીતસીંહ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૦. દોસ્ત મહંમદ મેકનોટનને શરણ થયો.

૧૮૪૧. મેકનોટન અને બર્નસને મારી નાંખ્યા.

૧૮૪૨. શાહસુજનને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો.

૧૮૪૩. સીંધ ખાલસા થયું.

૧૮૪૪ થી ૧૮૪૭ સર હેન્રી હાડિન્.

૧૮૪૫. સર રોબર્ટ સેલ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૫. રાણી આંદ કુંવરે પોતાના છોકરા ધુલીપસીંહના નામની
કુવાઈ ફેરવી.

૧૮૪૬. લાહોરની સલાહ.

૧૮૪૬ થી ૧૮૫૬ લોર્ડ ડેલહૌસી.

ઇ. સ.

બીનામ્બો.

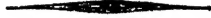
૧૮૪૮. સતારા ખાલસા થયું.
 ૧૮૪૯. લાલા મુળ રાજને કેદ કર્યો.
 ૧૮૪૯. પંજાબ ખાલસા થયું.
 ૧૮૫૨. પેયુ જીતી લીધી.
 ૧૮૫૩. નાગપૂર ખાલસા થયું.
 ૧૮૫૩. છેલ્લો પેદા બાજુરાવ ખીજે ખીયુરમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૮૫૬ થી ૧૮૬૨ અર્લ કેનીંગ.
 ૧૮૫૬. અયોધ્યા અને તેજેર ખાલસા થયું.
 ૧૮૫૬. ઈરાન સાથે લડાઈ. જુલાયર જીત્યું.
 ૧૮૫૭. હિંદુસ્તાનમાં બગવા.
 ૧૮૫૮. હિંદુસ્તાનનું રાજ ઈંગ્લાંડની ગાદી પતીને સ્વાધીન થયું.
 ૧૮૬૦. લોર્ડ ડેલહૌસી મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૨ થી ૧૮૬૩ લોર્ડ એલજીન.
 ૧૮૬૨. મહંમદ બહાદુરશાહ રંગુનમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૨. લોર્ડ કેનીંગ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૩. દોશ્ત મહંમદ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૩. લોર્ડ એલજીન મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૪ થી ૧૮૬૬ લોર્ડ લોરેન્સ.
 ૧૮૬૬ થી ૧૮૭૦ ડયુક ઓફ એડીનબરો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
 ૧૮૭૨. લોર્ડ મેયોનું જીવન આન્ડામાનના ટાપુમાં કુટુંબ.
 ૧૮૭૫. મહારાવને પદભ્રષ્ટ કર્યો.
 ૧૮૭૫ થી ૧૮૭૬ પ્રીન્સ ઓફ વેલ્સ આવ્યો.
 ૧૮૭૬. લોર્ડ લોરેન્સ મરણ પામ્યો.

(૧૬૫)

ઇ. સ.

બીનાઓ.

૧૮૭૯. મૈવાંડની લડાઈ.
૧૮૭૯. ગંડામકની સલાહ.
૧૮૮૨. લોર્ડ રીપને સ્થાનીક સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યું.
૧૮૮૩. ઈલિઅટ્ટે બીલ પસાર થયો.
૧૮૮૫. બ્રહ્મી દેશ ખાલસા થયું.
૧૮૯૧. મની પુરની લડાઈનો અંત આવ્યો.

સમાપ્ત.

આ ચોપડી મળવાનાં ઠંકાણાં —

આ નવો ઇતિહાસ અંખડ મધે, ઘોખીતલાવ, હી. ચપરૈસરની
કુંઠ માંથી, તેમજ સર્વ નાણીતા બૂક સેલરો પાસેથી મળશે.

